

JOGtudományi Közlöny

ALAPÍTVÁ 1866.

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata

TARTALOM

Tanulmány

KÉPES GYÖRGY:

Az 1848-as forradalom törvényalkotása és a magyar parlamentarizmus 137

PRUGBERGER TAMÁS:

A munkaviszony megszűnését követő versenytilalom munkaszerződésben történő
kikötésének néhány elvi és gyakorlati problémája 141

SILEK RITA:

A jugoszláviai nemzetközi büntetőtörvényszék joghatósága, szervezete és eljárása 151

Európai jogi figyelő

SZÉCSÉNYI LÁSZLÓ:

Az EK-jog területi hatálya - Adalékok a Közös Piac jogi földrajzához 163

Jogirodalom-Jogélet

GÖNCZI KATALIN:

Jogtudományi folyóiratok: a tudományos kapcsolatok 19. századi médiái
Gondolatok egy tudományos ülés kapcsán 169

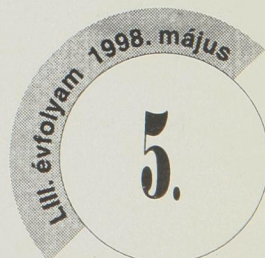
GYULAVÁRI ÁGNES:

Egy jogszociológiai alaplőről 173

ZVOLENSZKI ANIKÓ:

In memoriam: Balás P. Elemér 175

Szamel Lajos emlékezetére 1919-1998 177

Studies

GYÖRGY KÉPES:

The Legislation of the Revolution of 1848 and the Hungarian Parlamentarism

TAMÁS PRUGBERGER:

Certain Conceptual and Practical Problems of the Conditions on Prohibition of Competition Set Forth in the Labour Contract in case of Expiration of Labour Relations

RITA SILEK:

The Jurisdiction, Organization and Procedure of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia

European Law Observer

LÁSZLÓ SZÉCSÉNYI:

The Territorial Effect of EC Law - Details to the Geography of the Common Market

Legal Life - Legal Literature

KATALIN GÖNCZI:

Jurisprudential Reviews: 19. Century Media of Academic Relations (Ideas on grounds of an Academic Session)

ÁGNES GYULAVÁRI:

Kálmán Kulcsár: On a Law Sociological Basic Work

ANIKÓ ZVOLENSZKY:

In Memoriam Elemér P. Balás

Lajos Szamel 1919-1998

Abhandlung

GYÖRGY KÉPES:

Die Gesetzschaffung der Revolution vom 1848 und der ungarische Parlamentarismus

TAMÁS PRUGBERGER:

Einige grundsätzliche und praktische Probleme der im Arbeitsvertrag geschenende - Erlischen des Arbeitsverhältnis folgende Wettbeverbsverbot Bedienung

RITA SILEK:

Das Verfahren, das Organ und die Jurisdiktion des internationalen Strafgerichtshofes in Jugoslawien

Europarechtlicher Beobachter

LÁSZLÓ SZÉCSÉNYI:

Die Geltungsbereich des EG Rechts - Beitrag zum Binnenmarkt

Rechtsliteratur - Rechtsleben

KATALIN GÖNCZI:

Gedanken in Verbindung mit einer wissenschaftlichen Sitzung

ÁGNES GYULAVÁRI:

Kálmán Kulcsár: Über ein rechtssoziologisches Grundwerk

ANIKÓ ZVOLENSZKY:

In memoriam: Elemér P. Balás

Lajos Szamel 1919-1998

Jogtudományi Közlöny * A MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata.

A Szerkesztő Bizottság vezetője: **Dr. Szabó András** főszerkesztő.

A Szerkesztő Bizottság tagjai: Dr. Gáspárdy László, Dr. Lamm Vanda, Dr. Rác Attila.

Felelős szerkesztő: **Dr. Vörös Imre**. Szerkesztő: **Dr. Szalai Éva**

A szerkesztőség címe: 1015 Budapest, I. Donáti u. 35-45.

Levélcím: 1525 Budapest, Pf.: 773. * Telefonszám: 212-1185; Fax:212-1184.

Kiadja a LOGOD Bt. 1012 Budapest, Logodi u. 49. Telefonszám/fax: 175-1490.

Előfizethető a LOGOD Bt. számlaszámain;

belföldön : 11701004-20141604 számlaszámon, külföldön: CART HUHB 73476020-USD, vagy CART HUHB 73476038-DEM vagy CART HUHB 73476046-ATS számlaszámokon

Felelős kiadó: Buday Miklós ügyvezető igazgató. * Tipográfia: Váradi Levente

Nyomdai előkészítés: LOGOD Bt. * Terjeszti a LOGOD Bt. Megrendelhető a kiadó címén, valamint a Jóbarát '92 Bt.-nél: 1277 Budapest, Pf. 80., Tel./fax:(36-1) 201-8448

Előfizetési díj belföldön egy évre: 5947 Ft, külföldön 78 USD • 96 DEM • 600 ATS.

Egyes lapszámok külön is megvásárolhatók, 500 Ft/szám áron, melyet a postaköltség felszámolásával kézbesítünk.

Nyomdai munkálatok: Alfaprint Kft., Felelős vezető: Barabás Gábor. * HU ISSN 0021-7166

Az 1848-as forradalom törvényalkotása és a magyar parlamentarizmus

✎ Képes György doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

I.

Százötven év telt el az 1848. évi magyar polgári forradalom óta. Talán elegendő ez az utókornak ahhoz, hogy a márciusi gondolatokat, célokat és a forradalom intézkedéseit értékelje, rangsorolások azonban szinte megoldhatatlan feladat. A szentesítés és kihirdetés elhúzódása miatt végül „áprilisiként” nevezetessé váló törvények jelentősége abban rejlik, hogy *a társadalom, a gazdaság és a politikai rendszer szinte valamennyi fontos területét érintették.*

1848. márciusában a magyar országgyűlés törvények egész sorát fogadta el. Olyan törvények voltak ezek, amelyek a *reformkor legjelentősebb követeléseit váltották valóra: a kiváltságainak „terhe” alatt gazdasági megújulásra képtelen nemesség, a politikai szerepet, jogegyenlőséget és szabadságot követelő polgári rétegek, valamint az Európa nyugati részén ekkor már ismeretlen réteg, a jobbágyság egyaránt igényelte a változást, amelynek bekövetkezéséhez a reformországgyűlés elszánt tagjai mellett kétségkívül hozzájárultak a pesti és bécsi forradalmi események.*

II.

A feudális gazdasági környezet átalakítása

Az áprilisi törvények egyik csoportja (amely végül szinte érintetlenül fennmaradt a forradalom és szabadságharc leverése ellenére is) a *feudális gazdasági kötöttségek felszámolásának* régóta felismert feladatát teljesítette. A reformkor alapkövetelése volt az életképtelen feudális rend helyett a *tőkés gazdasági környezet megteremtése.* Az áprilisi törvények megteremtették a *tulajdon és a vállalkozás szabadsága és a gazdasági és személyi jogegyenlőség* (a modern polgári jogrendszer) alapját. A szakirodalom ismert kifejezésével élve az 1848-as törvényhozás „negatív törvényalkotás” volt – idő hiányában az új jogrendszer kodifikációjára nem kerülhetett sor, azonban a feudális kötöttségeket megszüntették.

Az úrbéri viszonyt (a jobbágy a birtokolt földért cserébe különböző szolgáltatások széles körét volt köteles

teljesíteni) az 1848. évi IX. tc. számolta fel, megteremtve egy új, bár még nem túl tőkeerős tulajdonosi réteg alapjait az anakronisztikus jobbágyság helyén. A szabadságharc leverése után az osztrák hatalmi körök ezt a változást már nem tudták, valószínűleg nem is igazán akarták meg nem történtté tenni: az 1852. évi úrbéri pátensszel megerősítették a jobbágyszabadságát. A *jobbágyság kötöttségeinek megszüntetése* az 1848. évi XIII. tc-vel vált teljessé: a földesúrnak korábban nyújtandó, és a IX. tc. szerint felszámolt adó-, termény-, ajándék-, munka- és egyéb szolgáltatások mellett ugyanis a törvény az egyházi tizedet is megszüntette.

A feudális rendszer hagyományos, és a földbirtok misztikus helyzetéből adódóan *alapintézménynek* számító személyi és gazdasági megkötései azonban nem csak a jobbágysági rétegeket, hanem a nemességet is sújtották, mint ahogy ezt Széchenyi felismerte, és híres reformkori könyveiben (Hitel, Világ, Stádium) ki is fejtette. Az ősiség szabályából adódóan ugyanis a nemesség éppen a vagyonának legnagyobb és legfontosabb részével, a földdel nem tudott szabadon rendelkezni – sem élők között, sem halál esetére nem volt meg a polgári jogrendszerben alapvető tulajdonosi rendelkezési joga, nem szolgálhatott hitel fedezetül (jelzálog), és így a nemesség a mezőgazdaság modernizálását, a nyugati országokban virágzó agrárvállalkozásokat nem tudta beindítani, és mozgósítható tőke hiányában a gazdaság más területein sem tudott beruházni.

Az 1848. évi XV. tc. eltörölte a maga korában kedvezményezettnek számító nemességet szabad gazdasági mozgásában leginkább akadályozó ősiséget és királyi adományrendszert. *Megszűnt a földbirtokok közötti megkülönböztetés,* az ősi birtok és az adománybirtok intézménye. Megnyílt az út a *modern ingatlantulajdon szabályainak megalkotása felé,* azonban a polgári jogi kodifikációra (amelynek mintapéldája, a francia Code Civil már több mint négy évtizede hatályban volt) az ismert okok miatt nem kerülhetett sor. A szabadságharc leverése után mindenesetre – a jobbágysági kötöttségek megszüntetése mellett – az ősiség rendszerének eltörlését is megerősítették (ősiségi nyílt parancs, 1852.).

A jogalanyok egyenlősége a gazdaság, gazdálkodás, vállalkozás és tulajdonlás területén tehát deklaratív for-

mában már 1848-ban megvalósult, és mivel nem csak a függetlenségét elvesztő Magyarország, hanem az osztrák birodalom megerősödése szempontjából is fontos volt a gazdasági szerkezet átalakítása, a modernizáció és a tökéletes intézmények megteremtése, a következőkben bemutatásra kerülő politikai, alkotmányos intézkedésekkel ellentétben a forradalom – átmeneti – bukása jelentősebb ellenérdek hiányában nem jelenthette a feudális rend visszaállítását.

III.

A szabadságjogok biztosítása

A gazdasági jogegyenlőség mellett a polgári átalakulás a *politikai jogok egyenlőségét*, a polgári szabadságjogok mindenkinek egyenlően történő törvényi biztosítását is megkövetelte. Az 1848. évi törvények jelentős részben ennek a követelménynek is eleget tettek. Elsősorban a hatalmi viszonyok területén is fel kellett számolni a rendi kötöttségeket, előjogokat – meg kellett teremteni a nemzet modern fogalmát, a modern kifejezéssel egy állam polgáraiként definiálható közösséggé átalakítva azt.

Az 1848. évi VIII. tc. kimondta a *közteherviselés* elvét, vagyis kinyilvánította, hogy az állami bevételek biztosításában mindenkinek részt kell vállalnia. Természetesen a tényszerűen és törvényszerűen meglévő társadalmi különbségekből adódóan ez nem egyenlő megoszlást jelent, hanem különböző mértékű, de azonos módon kikényszeríthető és érvényesítendő kötelezettséget. A törvénycikk ezzel a kinyilatkoztatással éppen azt a privilégiumot szüntette meg, amely a 13-14. században gyakorlatilag megalapozta a rendek elkülönülését és kiemelkedését: a teljes vagy részleges adómentességhez való rendi előjogot.

A jogegyenlőségnek, és elsősorban a jogalkalmazásban való érvényesülésének fontos kritériuma a független és egységes, általános hatáskörű bírósági rendszer felállítása. Az országos bíráskodás egységesítésében fontos lépés volt az 1723. évi bírósági reform – amelyhez képest szervezeti előrelépést még az 1848-as áprilisi törvények sem jelentettek. Eltörölték azonban az egyik legfontosabb rendi bírói fórumot – a földesúri réteg jelképértékű privilégiumának számító úriszéki bíráskodást (1848. évi XI. tc.).

A polgári politikai intézményrendszer megalapozása során a forradalmi jogalkotás egyik legnagyobb vívmánya a *szabadságjogok törvényi deklarációja* volt. Ha a gazdasági környezet átalakításának elméleti alapját a reformkorban kerestük, néhány szót a szabadságjogok eszmei előzményeiről is illendő ejteni. A kontinentális Európában a francia forradalom hatására erősödött meg a minden embert születésénél fogva megillető alapvető jogokról való gondolkodás. A francia forradalom híres polgárjogi nyilatkozatának köszönhetően megkezdődött az emberi jogok állampolgári joggá válása, azaz állami, alkotmányos szintű kinyilatkoztatása és biztosítása. Ezek

az utókor által „első generációnak” nevezett emberi jogok valójában az államhatalom bizonyos területekről történő visszavonulását igyekeztek garantálni – vagyis a polgár szabadságának mértékét határozták meg az állammal szemben (szabadságjogok).

Az 1848. évi XVIII. törvénycikk a sajtóról rendelkezett. Alapvető intézkedései között szerepel a *sajtó szabadságának rögzítése*, valamint az előzetes cenzúra eltörlése. A sajtótörvény azonban nem csak, és nem elsősorban ezen deklarációi miatt lett végül maradandó a magyar jogtörténetben, hanem azért, mert a sajtóban történő véleménynyilvánítás szabadságának alkotmányos korlátait törvényi szinten szabályozta és rendelte szabályozni. Ilyen korlát volt a lapalapítási óvadék, kaució intézménye, amelynek kötelező felmutatása és letétele a lapalapítók szándékának komolyságát, a kötelezettségek és kockázatok vállalásához szükséges pénzügyi fedezet meglétét igyekezett demonstrálni. Fontos törvényi korlát volt a sajtó útján megvalósítható bűncselekmények, sajtórendészeti vétségek fogalmkörének tisztázása. Végül pedig előremutató és alapvető szabályrendszert tartalmazott az 1848-as sajtótörvény a sajtófelelősség területén is, a lépcsőzetes felelősségi rendszert meghonosítva. A sajtótörvény a szabadságharcból és annak leveréséből adódóan a maga idejében nem érvényesülhetett, azonban a Kiegyezés után ismét hatályba léptették, és az 1914. évi sajtótörvényig meghatározta a szabad magyar sajtó mozgásterét (fontossága tehát jócskán túlmutat a forradalmi deklarációk elméleti és esztétikai jelentőségén).

A sajtó szabadságán túl a forradalmi törvényalkotás kinyilvánította a *tanszabadság*, valamint a *lelkiismereti- és vallásszabadság* elvét is. Az oktatás és a tanulás szabadságát az 1848. évi XIX. tc., míg a vallásszabadságot az 1848. évi XX. tc. deklarálta. A vallás szabadságának korabeli értelmezése még nem jelentett a mai értelemben vett lelkiismereti- és vallásszabadságot, ugyanis a 16. századi, akkor világszerte előremutató erdélyi szabályozáshoz hasonlóan a bevett vallások megkülönböztető kategóriáját alkalmazta. A bevett vallás azonban nem bizonyos, a közrendre veszélyes vallási csoportok a szabadságból való kizárását jelentette, hanem a legnagyobb egyházak egyenlőségének és szabadságának elismerését, és a kedvezményezett körön kívül eső felekezetek hátrányos megkülönböztetését. Ennek ellenére a lakosság túlnyomó többségét érintően, a katolikus, református, evangélikus és unitárius egyházak körében érvényesített vallásszabadság olyan fontos, máig kiható elvei kerültek megfogalmazásra, mint a hit szabad megválasztása és gyakorlása, továbbá az egyházak közhasznú működésének állami támogatási kötelezettsége.

A forradalmi időszak után következő abszolutisztikus osztrák hatalmi berendezkedés természetesen nem engedhette az 1848-ban deklarált szabadságjogok érvényesülését – így értelemszerűen nemhogy azok kiterjesztésére és újabb emberi jogok állampolgári jogként történő szabályozására nem kerülhetett sor, hanem még a fentiekben felsorolt szabadságjogok gyakorlására sem volt lehetőség. Az 1848. évi jogalkotás ezen termékei sem me-

rültek azonban feledésbe – bázisául szolgáltak ugyanis a Kiegyezést követő új alkotmányos rendszernek, részét képezve annak a jogi hagyománynak, amelyhez a dualizmus korának felvilágosult magyar politikai elitje büszkén fordulhatott.

IV.

A kormányzati rendszer átalakítása

Az 1848. évi törvények harmadik csoportját a polgári alkotmányosságot megeremtő jogszabályok alkotják. Ezek a polgári kormányzati formák közül leginkább a parlamentáris monarchia elemeit hordozták magában, bár kiteljesedésükre a szabadságjogokhoz hasonlóan nem volt lehetőség. A parlamentarizmus a kormányformák azon típusa, amelyben a három, szervezetenként elkülönült hatalmi ág (törvényhozás, végrehajtás és igazságszolgáltatás) közül a parlament, azaz a törvényhozó hatalom funkciója a legjelentősebb. A kormány (a végrehajtó hatalom) politikai felelősséggel és beszámolással tartozik a nép által választott országgyűlésnek.

A magyar parlamentarizmus történeti előzményei az 1848-as forradalomnál lényegesen régebbi időkre nyúlnak vissza – a határozott döntést a parlamenti kormányforma mellett azonban a forradalmi törvényalkotók hozták meg. Az országgyűlés különleges jelentősége a 13. századtól megfigyelhető a magyar történelemben. Az első magyar rendi gyűlésnek tekintett 1267. évi serviensi gyűléssel megkezdődött rendiség a 15. századra, Zsigmond uralkodása idejére nyerte el kiforrott formáját (a rendi országgyűlés az egyházi, a főúri és a nemesi rend mellett a városok küldötteivel is kiegészült).

Alig egy évszázad elteltével Magyarország három részre szakadt, de ezzel a magyar országgyűlés – még ha hatalmából átmenetileg veszített is – politikai szempontból csak további jelentőségre tett szert: Magyarország önállóságát, a magyar nemesség által élvezett jogokat védte a nagy birodalmak között. A rendi monarchia időszaka hazánkban a 19. század közepéig, egészen az 1848-as forradalomig tartott. Az országgyűlés rendkívüli helyzetét mi sem példázza jobban, minthogy az 1848-as polgári átalakulást is maga a rendi országgyűlés, elsősorban a nemesség készítette elő a híres „reformországgyűléseken”, végül pedig az 1848-ban megalkotott áprilisi törvényekben.

Az 1847. évi országos ellenzéki nyilatkozat egyik alapkövetelése volt a törvényhozástól szervezetében elkülönült, és annak, mint *népképviseleti szervnek* (közvetetten a népnek magának) *felelős központi végrehajtó hatalom*. A jól ismert tizenkét pont egyike megerősíti ezt az igényt, vagyis a parlamentarizmus elvét deklarálja: „Felelős minisztériumot Buda-Pesten”. Az országgyűlés megvalósította ezt a követelést, megalkotva az 1848. évi III. törvénycíkket, amelyet a bécsi és budapesti megmozdulások miatt meglepett király még március végén szentesített.

A III. törvénycíkk által felállított, és 1848. április 7-én megalakult első magyar polgári kormány óriási előrelé-

pést jelentett a korábbi kormányzati rendszerhez képest. A miniszterelnököt az uralkodó nevezte ki, az egyes miniszterek kinevezéseit azonban csak megerősítette. A végrehajtó hatalom gyakorlása körében a király korábbi, szervezeti és politikai értelemben korlátlan hatalma részben korlátozottá vált amiatt, hogy kormányzati intézkedéseire *valamelyik kormánytag ellenjegyzése* szükségeltetett. Ez egyben azt is jelentette azonban, hogy a miniszter a parlamenttel szemben magára vállalta a politikai felelősséget az államfő rendelkezése miatt, ugyanis a király továbbra is felelőtlen és sérthetetlen maradt, míg a polgári kormány létrejöttével megvalósult a törvényhozásnak felelős végrehajtó hatalom intézménye Magyarországon.

Az új alkotmányos megoldás, a miniszteri ellenjegyzés szükségessége együttműködésre készítette a királyt a miniszterekkel, és ez az együttműködési kényszer a parlament és az államfő viszonyában is megfigyelhető volt. A király törvénykezdeményezési joga változatlanul fennmaradt, az országgyűlés által megalkotott törvények hatálybalépéséhez pedig továbbra is királyi szentesítésre és kihirdetésre volt szükség. Az államfő az országgyűlés üléseit elnapolhatta, viszont az ülések berekesztésére vagy a parlament feloszlására csak akkor volt alkotmányos lehetősége, ha az országgyűlés a költségvetést és a zárszámadást már elfogadta. A törvényhozás folyamatoságát biztosította az a szabály, hogy a feloszlástól számított három hónapon belül össze kellett hívni az újonnan választott országgyűlést.

Mindezekből kitűnik, hogy bár a király valódi tényezője maradt a hatalomgyakorlásnak (és így az angliai parlamentarizmushoz hasonló, jelképesse visszaszorított királyi pozíció nem alakult ki), hatalma gyakorlásakor nem kerülhette többé meg a parlamentet, és részben a felelős végrehajtó hatalomhoz is kötve volt. A 48-as változások parlamentáris irányba mutató jellege nem is elsősorban a hatalommegosztás és hatáskörelosztás mikéntjében nyilvánult meg – az e körben megvalósult elvitathatatlan jelentőségű reformok mellett sokkal lényegesebb az országgyűlés jellegének polgári irányba mutató fejlődése.

Az áprilisi alkotmányteremtő törvények közül kiemelkedő 1848. évi V. törvénycíkk szabályozta a *választójogot*, megeremtve Magyarországon is a népképviseleti elven alapuló, szélesebb társadalmi reprezentációval és így nagyobb legitimitációval bíró törvényhozó hatalmat. Az alsóház – amelynek politikai súlya éppen a polgári választójog kialakulásával, és a forradalmi törvényalkotásban játszott szerepével nőtt meg a továbbra is személyhez kötött felsőházzal szemben – választásáról rendelkező törvénycíkk a korszak Európájának szintjére emelte a magyar választójogi rendszert.

Az utolsó rendi országgyűlés meghatározta az újonnan létrehozandó polgári képviseleti gyűlés megválasztásának feltételeit. A forradalom vezéralakjainak életkora ismeretében nem meglepő, hogy világviszonylatban is igen alacsony korhatár megállapításával már a 20. életévüket betöltött magyar férfiaknak biztosították a választás jogát,

viszonylag indokolt korlátozásokkal, a vagyoni és a műveltségi cenzus adott korban indokolható kombinációjával. Az új törvény alapján 1848. nyarán választották meg az új összetételű parlamentet. Az 1848. évi V. törvény-cikk alapján az új országgyűlés alsóházában igen széles körben érvényesülhetett volna a képviseleti elv, és így a népszuverenitás elve, amennyiben a szabadságharc szervezése érdekében nem került volna sor a demokratikus intézmények működésének célszerűségi felfüggesztésére, illetve a forradalom megszilárdulásával az alkotmányosság a megkívánt és elért formában helyreállhatott volna.

V.

1848-ban lezajlott tehát a gazdasági átalakulás, törvényekben is deklarálták és így megmásíthatatlanná tették a gazdasági élet önszerveződésében megindult gyakorla-

ti változásokat. A forradalom leverése után is megmaradtak, állandósultak az új tulajdonviszonyok, a modern magánjog alapelvei és alapintézményei meghonosodtak, amely folyamatban az osztrák jog, így elsősorban az ÖBGB „ránk erőltetése” sok szempontból kifejezetten jó szolgálatot tett.

A politikai átalakulás és a nemzeti függetlenség, az önálló és modern polgári Magyarország megteremtése 1849. eseményei és az azt követő önkényuralmi és gyaratati jellegű rendszer következtében még váratott magára: az európai hatalmi viszonyok szerencsés alakulása miatt azonban szerencsére nem sokáig, mindössze két évtizedig. A kiegyezés pedig a szabadságjogok és azok törvényi biztosítékai, valamint a kormányzati rendszer alapvető intézményei körében megfelelő támpontot talált az áprilisi törvényekben, amelyekre most, a forradalom 150. évfordulóján különös figyelemmel és tisztelettel kell emlékeznünk.

A Logod Bt. kiadásában

MEGJELENT...

MOLNÁR ISTVÁN JÁNOS

Kanada és a Québec-kérdés

VÖRÖS IMRE

Az európai versenyjogok kézikönyve

VÖRÖS IMRE

Nemzetközi kooperációs szerződések

LOGOD BT

**A könyvek megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a kiadónál: Logod Bt., 1012 Budapest, Logodi u. 49.,
Tel./fax: 214-2453, 175-1490**

TANULMÁNY

A munkaviszony megszűnését követő versenytilalom munkaszerződésben történő kikötésének néhány elvi és gyakorlati problémája*

✍ Prugberger Tamás egyetemi tanár, Miskolci Egyetem (Miskolc)

I. A probléma

1. Az itt bemutatásra kerülő jogintézmény viszonylag új a magyar munkajogban. Az intézményt a magyar jogrendszerbe a piacgazdaság versenyszelleme miatt vette át az 1991. évi Munka Törvénykönyv (Mt.) megalkotója, amely az Mt. 3. §-ának (3) és (4) bekezdésében nyert konkrét szabályozást.

Eszerint a munkaszerződés megkötésekor a munkáltató a munkavállalóval megállapodhat abban, hogy ha munkaviszonya bármilyen okból is szűnik meg, azt a foglalkozást, amelyben munkaszerződése alapján dolgozik, meghatározott ideig, legfeljebb azonban három éven keresztül nem fogja gyakorolni. Ennek ellentételezése fejében a munkáltató „megfelelő ellenérték” térítésére köteles. Az Mt. 3 § (4) bekezdésébe felvett ez a szabály a német jogi szabályozás mintájára került megalkotásra. A BGB ezt „nachvertragliches Wettbewerbsverbot”-nak nevezi, amely a német jog értelmében a magyarral ellentétben - nem három, hanem csak két éves maximális időtartamra köthető ki és ugyancsak ellenszolgáltatás fejében. A versenytilalom kikötése tehát nem ingyenes, hanem *visszterhes jogügylet* a magyar és a német jogban egyaránt. Ugyancsak hasonlóan szabályoz az osztrák, az olasz, a spanyol és a portugál jog is.¹ A különbség egyfelől a német másfelől az osztrák, olasz, spanyol és a portugál szabályozás között csupán annyi, hogy míg a német BGB nem ismeri a „*laesio enormis*” tilalmát, és nem teszi lehetővé a visszterhes szerződés utólagos megtáma-

dását a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő aránytalansága miatt, addig az osztrák ABGB 934. §-a és az említett latin államok szabályozása szerint erre fenn áll a lehetőség. A magyar szabályozás annyiban hasonlít az osztrák és az itt említett latin megoldáshoz, hogy ha a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között „feltűnő aránytalanság” áll fenn, akkor a szerződés a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdése alapján megtámadható. A különbség csupán az, hogy a Ptk. nem mondja ki konkrétan az aránytalanság tekintetében osztrák mintára az ún. felén túli sérelmet”, hanem a „feltűnő aránytalanság” megállapítását bírói mérlegelésre bízta. Az 1959. évi IV. törvénnyel megalkotott Ptk.-t megelőző magyar szokásjog a német BGB-hez hasonlóan szintén nem alkalmazta a *laesio enormis* szabályát, hanem az ún. „kizsákmányoló ügylet” kategóriáját megalkotva védte a gyengébb fél érdekeit.² Erre építette rá az 1913. évi magyar Ptk. tervezet 749. §-a azt az előírást, mely szerint „oly szerződés, amely az egyik felet korlátozza abban, hogy bizonyos iparágat vagy egyéb foglalkozást általában vagy bizonyos helyen folytasson, csak annyiban érvényes, amennyiben a másik fél jogos érdekeinek a védelmére szükséges és a kötelezettnek a megélhetését túlságosan meg nem nehezíti”.³ A versenytilalom és a foglalkozás-űzés szüneteltetésének a kikötése ily módon megjelent már a kommunista hatalomátvételt megelőző jogunkban, bár nem a munkaviszonyra vetítve.

2. Ez a körülmény mindjárt felveti az első két kérdést, melyek közül az egyik az, hogy a munkajog esetében alkalmazható-e egyáltalán az ilyen szerződéses megállapo-

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült (P.T.)

1 *Schwarzlöschnik: Arbeitsrecht*, 4. Aufl. Wien, 1989. S. 236. ff.; *Codico Civile* § 2125. In: *Codico civile e leggi collegate* (Red. Giorgio de Nova.) Zanichelli, 1994/95. 3/2.; Act. 21. *Estatuto de las trabahadores* (1980). In: *Texto refundido la ley real decreto legislativo 1/1995. MAD Editorial*; Act 36. *Decreto-lei No49408 de 24 de nov. de 1969*. In: *Legis lacáo do trabalko* (red. José Jaão Abrantes.) Aequitas editorial Noticias, 1994.

2 Szladits Károly: *Kötelmi jog általános része*. In: Szladits (szerk): *Magyar magánjog*. Grill K. III. kötet 460.

3 A Magyar Ptk. tervezete II. szöveg. Grill K. Bp. 1913.; *Térty: Igazságügyi zsebkönyvtár*. 3. kiadás. Grill. Bp. 1936. Magánjog. (Mjt.)

dásnál a Ptk.-nak a már hivatkozott 201. § (2) bekezdésébe foglalt „feltűnő aránytalansági” kritérium és ha igen, akkor a Ptk.-nak e szakasza alapján vagy az Mt. 4. §-ban foglalt rendeltetésszerű joggyakorlást előíró szabályára szükséges hivatkozni vagy pedig a két jogág (munkajog és polgári jog) körül egyikből a másikhoz átnyúlva, „analogia legis” kell-e alkalmazni. A kérdést részben rendezi az Mt. módosításáról szóló 1997. évi LI. törvény, mely helyesen egészíti ki az Mt. 3. §-ának (4) bekezdését azzal, hogy „e megállapodásra a polgári jog szabályai az irányadóak”. Mégsem ilyen egyszerű azonban a helyzetet, tekintettel arra, hogy a többi kelet-közép-európai országhoz hasonlóan a magyar Mt. 1. §-ának (1) bekezdése is (látens módon) kimondja, hogy a *munkajognak nem háttér joga a polgári jog és „expressis verbis”* mondja ki, hogy a munkaviszony körében felmerülő vitás kérdésekben az Mt.-t kell alkalmazni. Jóllehet, az Mt. 1997. évi módosítása során újra fogalmazott 3. § (4) bekezdése megnyitja a lehetőséget arra, hogy a munkaviszony megszűnését követő foglalkozás-szüneteltetésben történő megállapodásnál a polgári jog kerüljön alkalmazásra. Kérdés viszont, hogy ez akkor is érvényes, ha az Mt.-ben is található az adott problémára a Ptk.-hoz hasonló szabály. Konkrétan itt a polgári jogi joggal való visszaélés tilalmára és a munkajogi rendeltetésszerű joggyakorlásra gondolunk. Ezen kívül számos olyan nyitott kérdés van még, amelyre az Mt. 3. § (4) bekezdésének itt bemutatott kiegészítése sem ad megnyugtató feleletet. Ugyanakkor ezzel a módosítással a munkaviszony megszűnését követő átmeneti foglalkozás-szüneteltetési megállapodásra vonatkozó magyar szabályozás összeurópai viszonylatban is progresszív.

3. E vonatkozásban érdemes kitekinteni a *szomszédos közép-európai országok* e kérdésben elfoglalt jogi álláspontjára is. A szomszédos *Csehország, Szlovákia és Horvátország* szintén felvette az új Mt. szabályozásba az ún. „nachvertragliches Wettbewerbsverbot” intézményt. Valamennyi itt említett ország munkajogi irodalma külön hangsúlyozza, hogy az új munkajogi intézmények kidolgozásánál a német jogi rendezést szolgált mintaképül. A munkaszerződés-kötés kori munkaviszony megszűnését követő versenytilalomban való megállapodás esetére azonban a cseh Mt. - és ugyanígy a szlovák - sem kötötte ki az ellenérték-fizetési kötelezettséget. E tekintetben ezért a cseh és a szlovák Mt.-nek az ide vonatkozó szabálya a *francia*⁴ és a *svájci* szabályozáshoz hasonlít,⁵ ahol e szerződéses kikötésnek nem érvényességi kelléke a visszterhesség és így a „laesio” szabálya szóba sem kerül.

Ennek ellenére Franciaországban az ágazati kollektív szerződések a megfelelő ellenértéket az ilyen megállapo-

dásokra vonatkozóan - Svájccal, Csehországgal és Szlovákiával ellentétben - szinte minden esetben kikötik. Csehországban ebből jogvita is keletkezett, mivel az egyik cég kikötötte, hogy a munkavállalója - egyezve a német maximummal - 2 éven keresztül nem fogja a munkaviszonya megszűnése után a munkakörét képező foglalkozást folytatni, ha pedig ezt mégis megteszi átalány-kártérítésként meghatározott kötbért köteles a munkáltatónak megfizetni. A Cesko-budejovicei kerületi bíróság - csakúgy mint a Legfelsőbb Bíróság a felperesi követelést elutasította, mondván, hogy a munkáltató - mint erősebb fél kihasználta a munkaszerződés megkötésekor a munkavállaló kiszolgáltatott helyzetét, amikor a munkaviszony-megszűnés esetére vonatkozó versenytilalomra ellenszolgáltatás nélkül szorította. A felperes a Legfelsőbb Bíróság ítéletével szemben ugyanakkor panasszal élt az Alkotmánybíróságnál, az Alkotmánybíróság pedig a Legfelsőbb Bíróság határozatát alkotmány sértőnek mondta ki, arra hivatkozással, hogy mind a kerületi bíróság keresetelutasító ítélete, mind pedig a Legfelsőbb Bíróság első fokú ítéletet helyben hagyó határozata sérti az Alapszabadságjogokról szóló Dekrétum, azaz a Cseh Alkotmány 26. és 41. §-ban felvett versenyszabadságot.⁶

4. Ennek az ügynek a kimenetele és a mögötte meghúzó jogi szabályozás hézagossága a *magyar jogi szabályozás és a bírói gyakorlat* számára is felvet néhány problémát. Ugyanis az Mt. 3. § (4) bekezdése még ma is számos kérdést nyitva hagy. Az 1997. évi Mt. módosítás óta az már világos, hogy a munkaviszony megszűnését követő *megállapodáson nyugvó foglalkozásgyakorlás-szüneteltetés ellentételezésének értékarányosnak* kell lennie. Mint már említettük, arra viszont nincs egyértelmű válasz, hogy ha az ellenszolgáltatás „nem megfelelő” értékű, akkor a feltűnő értékaránytalanság alapján és a Ptk. 236. §-ában megjelölt egy éves határidőn belül lehet-e a szerződést megtámadni vagy pedig az Mt. 7. § (3) bekezdés figyelembevételével, az ott megjelölt hathónapos határidőt alkalmazva? Sőt, még az is felvetődhet, hogy ilyen esetben az Mt. 4. §-ának (2) bekezdésébe foglalt rendeltetésszerű joggyakorlási kötelezettség megszegése miatt a német joghoz hasonlóan a szerződés semmissé is nyilvánítható-e, amikor is a munkavállalót megtámadási határidők nem kötnek.

Ezen túlmenően *ma sincs rendezve* a magyar szabályozásban, hogy a munkaviszony megszűnése utáni foglalkozásgyakorlás tilalma egyrészt *mekkora területre* terjedhet ki, másrészt a munkavállaló *teljes szakmai képzettségét érinti-e*, vagy azon belül *csak azt a munkakört, vagy szakterületet*, amelyben a munkáltatónál dolgozott. Gyakorlati példákkal illusztrálva: követelheti-e a magánkórház, hogy jól felkészült szívsebész főorvosa egy meghatá-

4 Denis Gatamel: Le droit du travail en France. Éditions Francis Lefebvre. Levallois - Perret, 1996. 642. pont. 217. o.; Gerard Couturier: Droit du travail. 1/Les relations individuelles de travail. 2e édition. Presses Universitaires de France 194. pont. 321. o.

5 § 340. Obligationengesetz; Manfred Rechbinder: Schweizerische Arbeitsrecht. Stampfli et Cie. Verlag, Zürich, 1996. S. 139.

6 Sparfeld, Silvia: Nachvertragliches Wettbewerbsverbot im tschechischen Recht. WIRO, 7/1996. S. 249.

rozott időn keresztül, maximum 3 évig egyáltalán ne folytathasson sehol sem orvosi gyakorlatot, vagy ne gyakorolhassa a szívsebészeti szakmát, vagy pedig csak meghatározott körzeten belül ne praktizálhasson orvosként vagy pedig a tilalom csak a szívsebészetre terjedhessen ki egy olyan körzeten belül, ahol annak a kórháznak a versenyhelyzetét zavarhatja, ahol korábban dolgozott. Kérdéses lehet még, hogy minden szakmában és minden munkavállaló esetében alkalmazható-e eme utólagos versenytilalmi szerződéskötés vagy pedig vannak-e korlátai, különösen a joggal való visszaélést érintően.

5. Ezeket a kérdéseket a nyugateurópai államok többségével ellentétben – a magyar munkaügyi bíró gyakorlat még *nem tisztázta* és a Legfelsőbb Bíróság Munkaügyi Kollégiuma elvi állásfoglalást még nem hozott. Ez természetes jelenség, mivel bár a gazdasági verseny már beindult Magyarországon, de a munkaerőpiaci helyzet a munkaerőfelesleg miatt ma annyira kedvezőtlen a munkavállalók számára, hogy a munkavállalók hajlamosak az utólagos versenytilalom tekintetében számukra előnytelen igényeket is elfogadni annál is inkább, mert a magánvállalkozóvá válási szándék jelenleg még csak kevesek fejében fordul meg. Várható azonban, hogy a piacgazdálkodásra történő teljes intézményi és tudati átállással – amit a privatizáció közelgő befejezése is elősegít – ilyen ügyek egyre gyakrabban a munkaügyi bíróságok elé fognak kerülni az itt felvetett problémákkal együtt, amelyeket munkaügyi bírói gyakorlatnak meg kell majd oldania. Ehhez kíván e cikk segítséget nyújtani.

II.

Kísérlet a felvetett problémák megoldására

1. Az Mt. 3. § (4) bekezdésének a többi közép-kelet-európai országoknak e téren fennálló szabályozásához hasonlóan – az 1997. évi kiigazítás ellenére is elnagyolt és meglehetősen hézagos megfogalmazása miatt a következő kérdéseket kell majd várhatóan tisztáznia a munkaügyi és a polgári bírósági gyakorlatnak.

a) Minden foglalkozásnál és minden munkavállalóra alkalmazható-e az utólagos versenytilalmi szerződés?

b) Abban a körben, amelyen belül alkalmazható, milyen idő- és térbeli korlátozás mellett?

c) Az ellenszolgáltatásnak (karenzentschädigung) milyen mértékűnek kell lennie és milyen formában kell azt teljesíteni?

d) A munkaviszonynak a munkáltató részéről történő jogellenes megszüntetése, vagy más munkáltatói visszaélés esetén miként köti a munkavállalót az ilyen természetű előzetes kötelezettségváltás?

e) A munkáltató oldalán a munkaviszony megszűnése

után beálló profilváltozás, a munkáltató megszűnése, valamint az üzembirtokos pozícióban bekövetkező jogutódlás esetén változatlanul köti-e a volt munkavállalót az általa vállalat versenykorlátozás?

f) Változatlan tartalommal áll fenn a munkavállalót terhelő versenytilalom a vállalat (üzem) más helységbe történő áthelyezése esetén, vagy igényelhet a volt munkavállaló vagy akár a volt munkáltató a megállapodásba foglalt kötelezettségek megfelelő módosítását?

g) Köteles-e a munkáltató az átalánykártérítést akkor is fizetni, ha a munkavállaló azért szünteti meg a munkaviszonyát, mert foglalkozást kíván változtatni, de ezt a munkaviszonya megszüntetésekor a munkáltatóval nem közli (reservatio mentalis)?

h) Melyek a szerződés bármelyik fél részéről történő megszegésének a jogkövetkezményei?

i) Az esetben is az ilyen szerződésből fakadó ügyek elbírálása a munkaügyi bíróság hatáskörébe tartozik, ha a kereset benyújtásának vagy a vita keletkezésének az időpontjában a munkavállaló már nem áll a munkáltatóval munkaviszonyban?

A továbbiakban az e pontokba foglalt problémák megoldására az összehasonlító módszer segítségével teszünk kísérletet, ahol elsősorban a *német, az olasz, a spanyol és a portugál jogi szabályozásra*, valamint a német bírói gyakorlat alakulására leszünk tekintettel két okból: az első, hogy az itt felvetett kérdések jogi normatív kidolgozása a német, az olasz, a spanyol és a portugál tételes jogi szabályozásban a legérzékenyebb, a másik ok pedig következők az elsőből –, hogy a német Legfelső Bíróság (OGH – Oberster Gerichtshof), valamint a Szövetségi Munkaügyi Bíróság (BAG – Bundesarbeitsgerichtshof) az e téren felmerülő jogi problémákra a bírói gyakorlat számára részletes elvi iránymutatást adott.⁷ Ezután vizsgáljuk meg az egyes pontokban felvetett kérdéseket.

2. Az *Mt.* többször hivatkozott 3. §-ának (4) bekezdése csak annyit mond, hogy munkavállalót a munkaszerződés megkötésekor a *munkáltató külön megállapodással „megfelelő” térítés ellenében arra kötelezheti*, hogy a munkaviszonya megszűnése után *ne gyakorolja azt a foglalkozást, amely a munkakörébe tartozott*. E 3 éves időbeli korlátozáson kívül más korlátozást az *Mt.* nem tartalmaz. Ez a korlátozás megfelel az Európai Gazdasági Közösségnek a kereskedelmi képviselétről szóló (Handelsvertreterrichtlinie) 1986. december 18-i keltezésű irányelvének, amely a tagállamok részére két évben korlátozza az ilyen kötelezettségvállalások időtartamát. Valamennyi EU tagország a versenytilalom-vállalás maximális időtartamát 2 évben határozza meg. Ehhez viszonyítva a magyar szabályozás kedvezőbb a munkáltatók számára az időtartam egy évvel történő meghosszabbításával. A foglalkozásszüneteltetési időtartamnak a két

évet meghaladó szüneteltetésére irányuló tendencia megtalálható az olasz, és a portugál szabályozásban is. Az olasz Ptk. (Codice Civile) 2125. §-a ugyanis a vezető alkalmazottak esetében - mivelhogy az előző munkahelyük a gazdasági versenyben maradással összefüggő lényeges adatairól összefüggéseikben is sokat tudnak, 5 évig terjedhető időre is lehetővé teszi a foglalkozásszünetelésben való megállapodást, míg a többi munkavállaló esetében a magyar szabályozáshoz hasonlóan legfeljebb 3 évben határozható meg a szüneteltetés időtartama. Az 1969. évi 49408. sz. portugál decretum a magyarhoz hasonlóan egységesen 3 évi maximális foglalkozásszüneteltetésre ad lehetőséget. Ezzel szemben a spanyol Munkavégzési Szabályzat 21. §-a a technikai munkát végző alkalmazottakra ír elő 2 évi foglalkozás-szüneteltetésben való megállapodási lehetőséget, míg minden más foglalkozásúra vonatkozóan ezt a lehetőséget 6 hónapban maximálja. Itt nyilván a szabadalom-, és a technikai adatvédelem játszik elsődleges szerepet.

Az szintén a munkáltatói oldal számára jelent kedvező pozíciót, hogy az ellenérték-ekvivalencián kívül a *svájci és az európai angolszász joghoz* (Egyesült Királyság, Írország) hasonlóan a magyar tételes munkajog egyéb korlátozást nem ír elő, és mindezideig a Legfelsőbb Bíróság munkaügyi kollégiuma sem alkotott olyan elvi állásfoglalást, amely a munkaügyi bírósági gyakorlatot a munkaviszony megszűnését követő szerződéssel kikötött versenytilalom szűkített értelmezése irányában alakítaná. Ezzel ellentétben a német jogi szabályozás és a bírói gyakorlat határt szab a versenytilalmi megállapodásoknak. Az idevonatkozó speciális jogi szabályozást a kereskedelmi területen dolgozó munkavállalók (üzleti alkalmazottak) vonatkozásában a Kereskedelmi Törvény (HGB-Handelsgesetzbuch) 74-75. §-a, az ún. technikai személyzetet érintően pedig az Ipari Rendtartás (Gew. O. - Gewerbeordnung) 133. §-a, a szakmai tanulókra és az akadémiai képzettségűekre nézve a Szakképzési Törvény (BBiG - Berufsbildungsgesetz), a közkereseti társaságok vonatkozásában pedig a Versenytörvény (Wettbewerbsgesetz) adja és állítja fel a szerződéssel kikötött utólagos versenytilalom alanyi, tárgyi és területi korlátait.

Ami az *alanyi korlátokat* illeti, ilyen szerződés csak a cégvezetőkkel, a „tárgyalási meghatalmazottakkal” (Verhandlungsbevollmächtigter), a kereskedelmi társaságok törvényes képviselőivel köthető, de csak akkor, ha velük kifejezetten munka-, ill. szolgáltatási és nem megbízási vagy vállalkozási szerződést kötnek. Ők ugyanis a HGB értelmében „ex lege” és nem munkaszerződés, pontosabban szolgáltatási szerződés értelmében képviselik a céget. A közkereseti társaság valamennyi tagja és a be-

téti társaság valamennyi belfelja szintén ex lege üzletvezetői, azaz cégképviselői státusban van.⁸ Ugyanez vonatkozik az üzletkötőkre is, ha önálló vállalkozóként megbízás alapján működnek, nem pedig munkaszerződéses alapon.⁹ Az e körbe tartozók a megbízási-vállalkozási jogviszonyuk megszűnése után szabadon versenytársaival válhatnak annak a cégnek, amellyel megbízási jogviszonyban álltak. E téren korlátot csupán a Versenytörvénynek a tisztességtelen versenyre vonatkozó szabályai állítanak. Nem köthető foglalkozás-szüneteltetésre irányuló szerződés a munka-, ill. a tanulói szerződés megkötése során sem a szakmai tanulóval (ipari, kereskedelmi, vagy más tanulóval)¹⁰ sem pedig egyéb kiskorú munkavállalóval,¹¹ aminek a jelentősége a felnövekvő generáció szakmai és morális fejlődése szempontjából óriási jelentősége van. Éppen ezért az ilyen szerződéseket „ex tunc” semmisnek nyilvánítja a német jog.

3. A *kitanult szakmájukban* dolgozók és az *akadémiai foglalkozásúak*¹² esetében, ha munkájukat szolgálati vagy munkaszerződés alapján látják el a BGB. 126. §-a alapján a munkaszerződés keretében megköthető a jogviszonymegszűnést követő versenytilalmi szerződés, azonban mind szakmai, mind pedig területi kiterjedését érintve relatív, nem pedig abszolút hatályos. Ez annyit jelent, hogy az orvost vagy a közgazdászt - mint akadémiai végzettségűt -, de ugyanígy a szakácsot, a péket, vagy a cukrászt - mint szakmát kitanultat - nem lehet utólagos szerződéssel eltiltani attól, hogy az „ex lege” meghatározott időn belül szakmáját egyáltalán ne gyakorolhassa. Ezzel áll összefüggésben a Német Szövetségi Munkaügyi Bíróságnak az az elvi tartalmú határozata, mely szerint nem várható el a munkavállalótól, hogy a munkaviszonyának megszűnését követően akkor is lemondjon foglalkozásának átmeneti gyakorlásáról, ha az a törvény által megengedett időtartamon belül az idő, a helymegjelölés, vagy pedig a foglalkozási kör, azaz a tevékenység tárgya tekintetében „méltánytalan nehézséget” okozna. Ez esetben a szerződés alapos okkal megtagadható.¹³

Még ennél is szigorúbb a már többször hivatkozott három *latin* állam joga, ahol tételesjogi szabályozás mondja kifejezetten ki, hogy a foglalkozás-szüneteltetésre irányuló megállapodás semmis, ha az a tárgy, az idő és a hely tekintetében pontosan nincs lehatárolva és meghatározva. E jogforrások kifejezetten utalnak arra, hogy csak akkor érvényes a munkaviszony majdani megszűnése esetére kikötött foglalkozás-szüneteltetés, ha az valódi és a szüneteltetéssel arányos gazdasági érdeket véd. Egyébként a kikötés *semmis*.¹⁴ A Németországban és azokban a nyugat-európai államokban is, ahol az ide vonatkozó sza-

8 § 14 HGB: Schaub, Günter: Arbeitsrechtshandbuch. H. C. Beck. München, 1966. S. 394.

9 § 60 I. HGB. Schaub, u.o.

10 § 5.1.1 BBiG.

11 § 74 a II. HGB ; 133 II. Gew. O.

12 § 9 BBiG

13 BAG Ap. 19. zu § 133 § Gew. O. und § 74 a I. 2. HGB.: Vrgl. Schaub, 416.

14 § 2125. Codice Civile, (Italia) ; Art. 21. Estatuto de los trabedadores (Span.) ; Art 36. Decreto-lei No 49408/1969. (Port.)

bályozás nem ilyen részletes (Ausztria, Svájc, Franciaország, BENELUX államok), a kialakult bírói gyakorlat értelmében az „adequat okozatosság” elve érvényesül. Ez azt jelenti, hogy egy meghatározott szakmai képesítéssel (diplomával, vagy mesteroklevéllel) rendelkező volt munkavállaló a munkaszerződéssel egyidőben megkötött utólagos versenytilalmi megállapodással a szakmáján belül is csak olyan tevékenység szüneteltetése várható csak el, amely a volt munkáltató versenyhelyzetét valóban ronthatja.

Ez akkor áll fenn, ha a volt munkavállaló akár mint önálló iparúzó, kereskedő vagy szabad foglalkozású értelmiségi vagy vállalkozó a szakmájának a volt munkakörével összhangban álló szűkebb területét *egy meghatározott helyi körben tovább gyakorolja*. Ezzel áll összhangban az is, hogy a munkaviszony-megszűnést követő utólagos foglalkozás-szüneteltetés területi földrajzi hatálya sem lehet abszolút, hanem csak egy településre, valamint egy gazdasági vonzáskörre vonatkozhat. Ennek meghatározásánál azonban figyelembe kell venni azt, hogy ha egy adott területen az adott szakmát érintő fogyasztói igényellátás sűrű, akkor az utólagos foglalkozás-szüneteltetésre irányuló megállapodás csak egy településre, ezt meghaladón pedig legfeljebb egy kisebb gazdasági vonzáskörzetre (kerület, járás) vonatkozhat. Mennél ritkább az igénykielégítő cégek száma egy adott régióban, vagy minél kevesebb cég működik az adott ágazatban (szakmában), annál szélesebb területen jelenthet hátrányt egy cég számára, ha korábbi munkavállalója versenytársaiként fellép.¹⁵ Itt is azonban *határt szab a versenytörvény*, vagyis az, hogy a korábbi munkáltató nem tarthatja távol volt munkáltatóját egy adott foglalkozástól csak azért, hogy uralkodó helyzete legyen a piacon. Ez esetben az ilyen szerződés nemcsak hogy utólagosan megtámadható, hanem a versenytörvénybe ütközése folytán eleve semmis. Ilyen helyzetben a már teljesedésbe ment időre a szerződés konvaleszkálódik, a még hátra levő időre nézve pedig megszűnik (Ptk. 237.§ (2) bek.) A magyar Mt. alapján erre a 10. § (1) bek. figyelembe vételével is sor kerülhet.

Sajnos az Mt. a foglalkozás-szüneteltetésre vonatkozó megállapodás itt bemutatott és a német jogban tételesen is szabályozott alanyi (személyi) korlátozására vonatkozóan *semmilyen rendelkezést nem tartalmaz*, amiből jelentős nemzetgazdasági és generációs károk származhatnak. Nemzetgazdaságiak, ha a legjobb magyar szakembereket távolítanak el így a szakmájuktól a külföldi befektetők, hogy ne legyen konkurensük, vagy ugyancsak ilyen okból a legtehetségesebb tanulókat kívánnák a kitanult szakmájukból kiszorítani. Ezen kívül ez utóbbi

miként bármely fiatallal ilyen szerződés megkötése, demoralizáló hatása miatt, iszonyatos károkat okozhat a generációváltás során, ezért itt az Mt. 3. §-a *sürgős kiegészítésre szorul*. Addig pedig, amíg erre sor nem kerül, a Legfelső Bíróság Munkaügyi Kollégiumának kellene e hiányt a német szabályozáshoz hasonló tartalmú elvi állásfoglalással betölteni, kimondva a foglalkozásnak korlátozás nélküli, vagyis abszolút szüneteltetésére irányuló megállapodás semmisségét is. Egy ilyen gyakorlat kialakítása Ptk. 5. §-ába felvett joggal való visszaélés tilalmának, vagy az Mt. 4. §-ában foglalt rendeltetésszerű joggyakorlási kötelezettség megszegése alapján volna megindokolható.

4. A szolgáltatások egyenértékűsége a következő kérdés.

4.1. A német jog e tekintetben szintén tételesen szabályoz. Itt erre azért van szükség, mivel mint már szó esett róla a német jog generál klauzulaként nem ismeri a „laesio enormis” intézményét. A HGB 74. §-a semmisnek nyilvánítja a munka-, ill. szolgálati viszony megszüntését követő versenytilalmi, azaz foglalkozás-szüneteltetésre irányuló szerződést, ha az ellenérték-térítés csekélyebb mértékű.¹⁶ A BAG által kialakított gyakorlat értelmében ez akkor áll fenn, ha a volt munkáltató részéről történő ellenérték-térítés az 1500 DM-ot nem éri el.¹⁷ Utólagos keresetindítás esetén a semmisség akként konvaleszkálódik, hogy a volt munkavállaló a hiányzó összeget 1500 DM-ra kiegészíteni köteles.¹⁸

Hasonlóképpen rendezzi a kérdést szintén tételes évi jogvedelmi szintben meghatározva az ellenszolgáltatást - az osztrák jog is annak ellenére, hogy a „laesio enormis” intézményét ismeri.¹⁹ Ennélfogva a „lex specialis derogat generali” szabálya érvényesül.

4.2. Mind a német, mind az osztrák, mind pedig az olasz, a spanyol és a portugál jog egyértelműen *semmisnek* nyilvánítja az e téren kötött *ingyenes* szerződést.²⁰ A magyar Mt. ezt így nem mondja ki, mivel azonban kifejezetten kimondja, hogy a munkaviszony-megszűnését követő foglalkozás-szüneteltetésre kötött megállapodás megfelelő ellenérték-térítéssel jár együtt, az Mt.-nek a munkavállalói érdekeket védő „minimálstandardokat” tartalmazó „bevezető rendelkezéseiből” is az következik, hogy ellenérték-térítés nélkül ez a szerződés is éppen úgy semmis, mint a munkabérfizetés nélküli munkaszerződés. A jogkövetkezmény-levonás is ez esetben - megítélésünk szerint annak ellenére, hogy az ilyen megállapodásoknál az 1997. évi Mt. novella óta a 3. § (4) bek.-e

15 Schaub, 406-412. (NSZK viszonylatában); Gatumel és Kuturiel, korábban hiv. helyek (Franciaország viszonylatában)

16 § 74 a II. 1. HGB; Schaub, S. 413-416.

17 Schaub, u. ott.

18 Schaub, u. ott.

19 Schwarzlöschnik: Arbeitsrecht. 4. Aufl. 1989. 236. §§.

20 Schaub, 413-416. u. Schwarzlöschnik, 236. ff.; § 2125. Cod. civ. (I); Art. 21. Estatuto... (Sp.); Decreto... (Port)

alapján a polgári jog szabályait kell alkalmazni - az ingyenes munkaszerződéshez hasonlóan alakul. Vagyis az adott szakmában a munkapiacra kialakult átlagkereset alapulvételével szükséges az évi átlagjövedelmet megállapítani és a volt munkáltatót ennek térítésére annyi időt figyelembe véve kötelezni, amennyi időre a foglalkozásszüneteltetés irányult. A már teljesítésbe ment volt munkáltatói szolgáltatás esetében az ekkénti eljárás nem lehet kétséges. Kétséges lehet viszont akkor, ha még nem ment teljesítésbe. Megítélésünk szerint - a német jogi megoldáshoz hasonlóan - ez esetben kategorikusan a semmiséget kimondani gazdaságilag káros lehet. Körültekintőbb és *cizelláltabb* megoldás lenne az, ha a munkaügyi bírósági gyakorlat a szerződés részleges érvénytelenségének a megállapítása mellett a Ptk. 237. § (2) vagy (3) bekezdésének direkt vagy analóg (indirekt) alkalmazásával aszerint, hogy a munkajog vagy a polgári jog a kiinduló pont, akként operálna, hogy ha a felek a foglalkozásszünetelésre irányuló szerződést megfelelő, azaz arányos térítés esetében megkötötték volna, akkor kiigazítással a bíróság a szerződést nyilvánítsa visszamenőlegesen (*ex ante*) és a jövőre nézve (*pro futuro*) is érvényessé. Ha viszont ez ellen a volt munkáltató tiltakozik, akkor a bíróság az alább már kifejtettek szerint az egyenértékűség elve alapján csak az eltelt időre nyilvánítsa az egyenértékűség alapján kiigazítva a szerződést érvényessé, a jövőre nézve pedig szüntesse meg.

4.3. Az EU-nak azoknál a tagállamainál is, amelyek lehetővé teszik az *ingyenes* versenytilalmi szerződéskötést a volt munkavállalóval, az Európai Szociális Charta és a munkavállalók szociális jogait érintő 1989. évi Közösségi Charta figyelembevételével megkérdőjelezhető a legitimitása az Európa-jog szempontjából. Itt a szerződés szabadságnak az EU joga által is elismert normája ütközik az EU szociális normáival. Ha pedig a Római Szerződésbe foglalt alapjogokat vesszük figyelembe, a versenyszabadság, a vállalkozási szabadság, és a munkavállalási szabadság elve egyenrangú egymással, vagyis egyik sem rendelhető a másik alá, a szociális védelem elve pedig valamennyi „szabadság jogot” átfogja. Következésképpen az *Európai Szociális Chartában* megfogalmazott *szociális biztonság elve* a rangelső, és így a volt munkavállalónak az Európa-jog alapján a foglalkozásszüneteltetésre kötött szerződés esetén ellenértéktérítés az esetben mindenképpen jár, ha más jövedelemszerzésre alkalmas foglalkozással vagy egyéb jövedelemforrással nem rendelkezik. Mint már jeleztük, erre a francia gyakorlat is figyelemmel van, sőt igazodik hozzá a három BENELUX állam és a két szigetország is. Mindezt figyelembe véve a Cseh Alkotmánybíróság határozatát a magunk részéről felszínesnek és az európai szociális joggal ellentétesnek tartjuk.

4.4. E szempont alapján közelítjük meg a magyar jogot is. Az itt kifejtettekből következik, hogy a magyar bírói gyakorlat sem hagyhatja figyelmen kívül az *Európai Szociális Chartát és a munkavállalók szociális jogairól szóló 1989. évi Közösségi Chartát*, mivel Magyarország az 1991-ben megkötött Európai Megállapodás értelmében az EU-nak mintegy társult tagjává vált, távlatilag pedig az EU rendes tagjai közé felvételt kíván nyerni. Éppen ezért e két charta tartalmának a figyelembevételével kell alkalmaznia az Mt. 5. §-ában foglalt rendeltetésszerű joggyakorlás szabályát.

Az Mt.-ben a gyengébb felet jelentő munkavállaló érdekeit védő minimálstandard előírások is amellet szólnak, hogy a munkaszerződés megkötésekor a versenyhelyzet kiiktatása érdekében megkötésre kerül *minden olyan megállapodást*, amely foglalkozás szünetelésére irányul, *semmisnek kell tekinteni, ha nincs mögötte megfelelő jövedelempótló ellenértéktérítés* (Karenzentschädigung). E tekintetben lényeges a „megfelelő” kitétel is a foglalkozását szüneteltető fél és családjának megélhetése miatt. Optimálisan a megélhetéshez olyan jövedelmet kell a volt munkáltatónak a volt munkavállalója részére biztosítani, amely a már említett két szociális chartának és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek (International Labour Organisation), valamint az EU irányelveknek a bérezésre vonatkozó előírásaiból következik. Ezek valamennyie a szociális bérezést preferálja, vagyis a bért a munkaerőpiacon oly módon szükséges kialakítani, hogy az a végzett munka ellenértékének tükrözése mellett emberhez méltó megélhetést biztosítson a munkavállalónak és egy általa eltartott átlagos méretű családnak.²¹ Ezt jelenleg a közép-kelet-európai régióban teljes mértékben szavatolni, még irreálisnak tűnik. Lemondani azonban róla már csak azért sem szabad, mert a külföldi tőkebefektetők túlnyomó többsége a helyzetet kihasználtná. Igen sok privatizáció mögött ugyanis versenykiiktatási célzat és gyors nyereségszerzési törekvés húzódik meg a vevők részéről. Ezért nemcsak Magyarországon, hanem más kelet-közép-európai országban is tapasztalható, hogy az új külföldi tulajdonosok saját hazájukból hozott szakemberekkel cseréli le a jól képzett hazaiakat és igyekeznek velük jelképes ellenérték-térítésű foglalkozásszünetelési megállapodást kötni a vállalat megvételekor történő munkaszerződés-megújítás során.

4.5. Mindezt figyelembe véve, és tekintettel arra, hogy Magyarország ma még nem rendes tagja az EU-nak, ezért az itt említett két szociális charta még nem része a magyar tételes jognak, annak alkalmazása *nem várható el a magyar bírói gyakorlattól*, sőt nem is hivatkozhat rájuk. Azok szellemében azonban *ítélkezhet*, már csak azért is, mert az Mt. 3. § (4) bekezdésében kimondott megfelelő ellenérték-térítést a Ptk. 201. §-a a visszatérő szer-

zódésekre vonatkozó szolgáltatási és ellenszolgáltatási arányosság előírásával *konkretizálja*. A Ptk.-nak e szakasza értelmében *aránytalan* akkor áll fenn a szolgáltatások kölcsönössége tekintetében, ha a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között feltűnően nagy az értékkülönbség. Ez a Ptk.-ban szabályozott kötelmi jogi szerződések és a Ptk.-n kívüli polgári jogi természetű szerződések esetében a kialakult bírói gyakorlat értelmében a „*laesio enormis*”, azaz a „felén túli sérelemhez” közelít. Vagyis az itt meghatározott mértéket veszi alapul, de nem mechanikusan, hanem az összes körülményeket figyelembe véve eltérésre ad lehetőséget ettől, amely inkább felfelé, mintsem lefelé nyilvánul meg.²²

Az Mt. 3. § (3) bekezdésével összefüggő megállapodásoknál a (4) bekezdésben előírt megfelelő ellenérték kritériumait sértő szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti értékaránytalanosság elbírálásánál a munkaügyi bíróság is élhet az „*analogia legis*” lehetőségével. A bíróság analógiaképpen alkalmazhatja szerintünk nemcsak a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdését, vagyis a megtámadhatóságot, hanem a 202. §-ban meghatározott *uzsorás szerződésre* vonatkozó *semmisséget* is, mivel a munkáltató a munkavállaló függő helyzetét használja ki. Jóllehet - anakronisztikusan a Ptk. az Mt.-nek, az Mt. 1. §-ából következően - nem mögöttes jogterülete, mivel azonban a két jogterület elvei megegyeznek egymással - *Eörsi Gyula* álláspontját alapul véve -, lehetőség van az „*analogia legis*” alkalmazására.²³ Ezért e vonatkozásban az Mt. 4. §-ában meghatározott rendeltetésszerű joggyakorlás kötelezettségét a Ptk. 201. § (2) bekezdése tölti meg tartalommal, figyelembe véve azokat a szociális szempontokat is, amelyeket a szociális bérezésre vonatkozó már tárgyalt EU-normák tartalmaznak. Minderre tekintettel, álláspontunk szerint a foglalkozás szüneteltetésére vonatkozó megállapodásnál a *megfelelő ellenértéktérítés a mai körülmények között akkor arányos, ha az megfelel annak a jövedelemnek, amelyben a munkavállaló a munkaviszony megszűnésekor részesült*.

4.6. E témakörön belül szükséges még arról is beszélni, hogy a megfelelő ellenérték-térítést *milyen módon* kell teljesíteni. Tekintettel arra, hogy erre az Mt.-ben semmiféle előírás nincs, annak megállapítása a felek szabad megegyezésétől függ. Ennélfogva a megfelelő ellenérték lehet járadékszerű vagy egy összegben megállapított egyszeri pénzbeli szolgáltatás, de lehet természetbeni szolgáltatás is, amelynek esetleges célja a foglalkozásszüneteltetést követően történő önálló vállalkozóvá válás elősegítése. Így megfelelő értékben történő berendezések, gépkocsi, szállítóeszköz, vagy épületjuttatás. Lényeg az, hogy az ellenértéktérítés a foglalkozás-szüneteltetésből adódó jövedelem-kiesést *kompenzálja*. Itt azonban irreleváns az, hogy a foglalkozását szüneteltető más

forrásból jövedelemhez jut-e, vagy sem. Erre a későbbiekben még visszatérünk.

5. A munkaviszonynak a *munkáltató részéről* történő *jogellenes megszüntetése* esetén, valamint olyan esetben is, amikor a munkavállalót a munkáltató kényszeríti a munkaviszony megszüntetésére, továbbá akkor is, ha a munkavállaló a munkáltató részéről fennálló körülmény miatt kényszerül rendes-, vagy rendkívüli felmondásra, megítélésünk szerint ezek az előzmények *nem hatnak ki* a munkaszerződés megkötésekor a munkaviszony megszűnése esetére kikötött foglalkozás-szüneteltetés érvényességére. A két kérdést ugyanis *külön* kell választani.

5.1. Jogdogmatikailag ugyanis az első munkaviszony, a második viszont már a munkaviszonyt követő versenyjogi tartalmú polgári jogi természetű kapcsolat. Ezt a steril jogdogmatikai viszonyt azonban a tágabb értelemben felfogott szociális jog erőteljesen befolyásolja, mivel-hogy *olyan személyről* van szó, aki korábban „*függő munkát*” végzett és így *nem jelenhetett meg a gazdasági életben, vagyis a piacon*. Ezért a munkaviszonya megszűnésekor mindenképpen *hátrányos helyzetben* van. Ez azonban kiegyenlítődik akkor, ha az előbbi pontban kifejtett módon a versenytilalmat jelentő foglalkozásszüneteltetésért járó pénzbeli vagy egyéb jellegű térítés arányos, és a volt munkavállaló, valamint a családja egzisztenciális biztonságának megfelel. Ez esetben ugyanis, még ha a munkáltató jogellenesen szünteti meg a munkavállaló munkaviszonyát, történjen az rendes-, vagy rendkívüli felmondással, akár pedig közös megegyezésre vagy felmondásra kényszerítéssel, és ez beigazolódik, a munkaügyi bíróság a munkáltatót az Mt. 100. § (1) bek. alapján az elmaradt bér utólagos megfizetésére, valamint a jövedelem-kiesésből fakadó kártérítésre kötelezi. Ez, és ezen kívül az esetleges végkielégítés (Mt. 95. §), valamint a kétszeres végkielégítéssel történő „*visszahelyezés-kiváltás*” (Mt. 100. § (2) bek.) elegendő az átmeneti „*egzisztenciális válság*” áthidalására, ill. megszüntetésére. Ettől kezdve pedig a munkaviszonyát jogellenesen megszüntetett munkavállaló egzisztenciális biztonságát annak az ellenszolgáltatásnak kell biztosítania, amelyet a foglalkozása szüneteltetéséért cserébe a munkáltatótól kapnia kell. Ezért igen lényeges, hogy ez az ellenszolgáltatás *arányos* legyen a foglalkozás szüneteltetésével.

5.2. Ezzel összefüggésben felvetődhet a „*ne ultra peti-tum*” Pp.-beli általános szabályának a *munkaügyi perekben való mikénti alkalmazásának a kérdése*. Ha ugyanis a munkaügyi bíróság egy munkaviszony jogszerűtlen megszüntetésének kimondására és a jogkövetkezményeinek a levonására irányuló perben azt látja, hogy a munkaviszony-megszűnését aránytalan ellenszolgáltatá-

22 vö. A polgári törvénykönyv magyarázata. 3. kiadás. Közgazd. és Jogi K. Kiadó. Bp. 1995.

23 *Eörsi: A magyar polgári jog alapproblémái. Akadémiai K. Bp. 1965.*

sú foglalkozás-szüneteltetést kimondó megállapodás kíséri, megítélésünk szerint erre mindenképpen reagálnia kell. Kétféle megoldás alternatív felvetését látjuk lehetségesnek. Az egyik, hogy a munkaügyi bíróságot felvilágosítási kötelezettség terhelje. Ez esetben a „ne ultra petitem elve” (Pp. 215. §) nem sérül. A másik viszont az, hogy a munkaügyi bíróság a minimálstandardok alapján fennálló relatív kogencia alapján semmisnek értékelné az Mt. 3. §-ának (4) bekezdésében lefektetett „megfelelő ellenérték” nivóját el nem érő ellenszolgáltatást, aminek vizsgálataira az összefüggések miatt hivatalból köteles lenne. A magunk részéről a munkaügyi bírói gyakorlat ilyenirányú kialakítása megfelelné a magyar jogrendszer anyagi és eljárásjogi szabályainak, ide értve az alkotmányt is.

6. Előfordul, hogy a munkavállaló munkaviszonyának megszűnését követően a volt munkáltatónál profilváltásra vagy a munkáltató cégének megszűnésére, vagy pedig a munkáltatói pozícióban jogutódlásra kerül sor az alatt az idő alatt, amelyen belül a korábban megkötött megállapodás alapján fenn áll a foglalkozás-szüneteltetésre irányuló kötelezettség. Hátról visszafelé menve, a jogutódlás esetében a foglalkozás-szüneteltetésre irányuló megállapodás változatlan tartalommal fennmarad. A munkavállalót kevésbé terhelő megváltoztatására sor kerülhet, terheesebb azonban nem válhat. Itt szerződésen alapuló olyan jogát ruházásról van szó, amelyre a magyar jog szerint is a munkavállaló hozzájárulása nélkül történhet meg a Ptk. 318. §-ának az alkalmazásával.

6.1. A munkáltató megszűnése esetén a foglalkozás-szüneteltetésre irányuló megállapodás automatikusan megszűnik és mindkét fél szabadul kötelezettségei alól. Itt a Ptk. 328. §-ának az analógiája jelenik meg. Az azonban felmerülhet, hogy a csődről és a felszámolásról szóló 1991:IL. tv. 57. §-a értelmében az ellenérték-térítésre a megszűnésig felszámolási költségként elsőbbségi rangsorban a munkabérrel együtt kerüljön sor az ellenérték megélhetést biztosító jellege miatt. Ez különösen járadékszerű szolgáltatásnál jelentős.

6.2. Profilváltás, profil-átalakítás esetében a helyzet másképpen alakul. A mindkét részről vállalt kötelezettség fennmarad. Tekintetbe véve azonban azt, hogy itt tartós szerződésről van szó, a Ptk. 241. §-ának analógiája alapján bármelyik fél a szerződésmódosítását kezdeményezheti a körülmények időközi megváltozására hivatkozva. Ez azonban a munkavállalóra nézve terheesebb nem lehet. Itt figyelembe kell venni azonban, hogy a munkavállaló már berendezkedett arra, hogy a szerződésben meghatározott időn belül nem gyakorolja a fog-

lalkozását. Ezért méltánytalanság lenne, ha a hirtelen jött munkáltatói érdekváltozások miatt kész helyzetek elé állítaná a bíróság a volt munkavállalót, különösen akkor, amikor a munkaerőpiacon túlkínálat van.

7. A munkáltató üzemének, vagy termelési profiljának máshová történő áthelyezése esetén ugyancsak a körülmények megváltozása miatt mindkét fél kezdeményezhet a Ptk. 241. §-ával megindokolva szerződésmódosítást. Itt is azonban a módosítás a volt munkáltató méltányos érdekeit nem sértheti.

8. E probléma a német munkaügyi bírósági gyakorlatban merült fel olyképpen, hogy műkereskedelmi vállalat üzletkötőként sikeresen működő szakértője felmondta állását jogi tanulmányok folytatása és jogi diploma szerzése érdekében, amit a munkáltatóval nem közölt. A munkáltató vele is, miként valamennyi üzletkötőjével a munkaszerződés megkötésekor megállapodott abban, hogy 2 évig átalánytérítés ellenében műkereskedői tevékenységet sem alkalmazotti, sem vállalkozói minőségben az adott körzetben folytatni nem fog. A felmondási idő alatt a munkáltató azonban megtudta a munkaviszony felmondásának valódi okát, vagyis azt, hogy munkavállalója pályamódosítás miatt távozik, és korábbi foglalkozását nem áll szándékában tovább folytatni. Ezért a megállapodásban vállalt átalánytérítés fizetését megtagadta. A munkavállaló pert indított átalánytérítés megfizetése iránt, amely ügyben a felülvizsgálati eljárás keretében a Szövetségi Munkaügyi Bíróság kimondta, hogy függetlenül attól, hogy a volt munkavállalónak szándékában áll-e az „utólagos versenytilalomra” vonatkozó megállapodás alapján szüneteltetett foglalkozás újbóli folytatása, a „pacta sunt servanda” elve alapján a kötött ellenérték megfizetésére igényt tarthat. Azt a munkáltató minden körülmények között megfizetni tartozik.²⁴ Szerintünk a magyar bírói gyakorlatnak is hasonló álláspontra kell ilyen ügyekben helyezkednie, ide értve a máshonnan történő esetleges jövedelemszerzés figyelmen kívül hagyását is.

9. E ponton belül két kérdést szükséges megvitatni. Az egyik, milyen jogkövetkezményekkel jár a törvényi előírásokkal ellentétes szerződéskikötés, a másik, milyen jogkövetkezményeket von maga után a szerződésszegés.

9.1. Ami az első kérdést illeti, az itt bemutatott nyugat-európai jogalkotás és jogalkalmazás a törvénnyel ellentétes szerződéskikötést minden esetben semmisnek mondja ki. Ez azt jelenti, hogy elévülési időn belül a semmisség kimondását a kárvallott fél vagy bárki más a bíróságtól bármikor kérheti. Ez vonatkozik a nem megfelelő mértékű ellenérték-térítésre is.

Ezzel szemben Magyarországon a Ptk. 201. § (2) bek.-e alapján ilyen esetben a szerződés megtámadásának van helye. A szerződés tehát, amíg azt meg nem támadják érvényes. Ugyanakkor a munkavállalónak, míg a munkaviszonya fenn áll, nincsen módjában a szerződést megtámadni, a munkaviszonya megszűnése idejére viszont a megtámadási határidő lejár. Erre az esetre nézve tehát az Mt. 3. § (4)-ik bekezdésének az a generális előírása, mely szerint ezekben az ügyekben minden esetben a Ptk. szabályait kell alkalmazni, kifejezetten hátrányos a munkavállalóra. Ezért álláspontunk szerint most egy a Ptk.-tól az Mt.-hez „visszaforduló” analógia legis-szel a rendeltetésszerű munkáltatói joggyakorlásra, valamint a munkavégzéshez képest aránytalanul alacsony bérkikötési szituációra hivatkozva lehet a szerződést semmisnek tekinteni, és most megint visszakanyarodva a Ptk. 324.§-ába foglalt elévülési szabályaihoz, indokolt lehetővé tenni azt, hogy az igényérvényesítési akadály felmerüléséről 6 hónapon belül a szerződés semmisségének kimondását kérni lehessen. Ez esetben a felek egyetértésével a bíróság a törvényi előírásoknak megfelelő kiigazítás mellett a szerződést hatályában fenntarthatja.

9.2. A szerződést megszegheti a volt munkavállaló, és a volt munkáltató egyaránt. A nyugat-európai államokban a munkavállalói oldalon a szerződésszegés azonban jóval gyakoribb, ami legtöbbször a szüneteltetett foglalkozás titokban történő eseti vagy rendszeres gyakorlásában nyilvánul meg. A volt munkáltatók részéről történő rendszeres foglalkozásgyakorlás bebizonyosodása esetében az addigi díjtérítés visszakövetelésére és a további díjtérítés ellenében a még hátra lévő időre fennálló foglalkozás szüneteltetés megerősítésére irányul. Emellett a munkáltató követelheti az alperestől annak a gazdagodásnak kiadását, amelyet bizonyítani tud, továbbá, ha pedig az adott üzlet még nem került teljesítésre, követelheti annak az átadását. Ha mindenre sor kerül, mind a felperesnek kiadott gazdagodás értéke, mindpedig az átadott üzletből származó haszon csökkenti a munkáltatónak visszaszolgáltatandó díjtérítés összegét. A volt munkáltató követelheti még a versenyhelyzetének megromlásából adódó valamennyi bizonyított kárának a megtérítését is, az elmaradt haszonra is kiterjedően. A kialakult német joggyakorlat értelmében²⁵ - ellentétben a magyar Ptk. 339. § (1) bekezdésével, de a magyar Mt. 166. § (2) bekezdésébe foglalt munkavállalót terhelő kártérítési felelősséghez hasonlóan - minden vonatkozásban a bizonyítás a volt munkáltatót terheli.²⁶ A magyar jogfejlődést is egyértelműen ebbe az irányba kell terelni a munkavállaló egzisztenciálisan gyengébb helyzetére tekintettel.

A volt munkáltató részéről történő szerződésszegés tipikus esete az ellenérték nem, vagy késedelmes fizetése. Itt a tartozás megfizetésére történő kötelezésen kívül kártérítésként főként a fizetés elmaradásából eredő szociális hátrányok kiküszöbölése jelenik meg. Így az átmeneti segélyként felvett banki és egyéb kölcsönök felvételével kapcsolatos kamatok és egyéb költségek megtérítése jöhet szóba, de sorra kerülhet eszmei kártérítésre is. Munkáltató részéről ugyanis a szolgáltatások elmaradása vagy késedelmes teljesítése a volt munkavállalónál pénz-zavart idézhet elő, ami becsületének vagy társadalmi presztízsének megromlásával járhat. Ezt viszont már a volt munkavállalónak kell bizonyítania.²⁷

Mivel az itt ismertetett és főként a német bírói gyakorlat alapján²⁸ kifejlődött bírósági jogkövetkezmény-levonási gyakorlat mindenre kiterjedőnek és minden jogszerű érdek kielégítését a lehető legjobban igyekszik megvalósítani, indokolt lehetne, hogy a magyar bírói gyakorlat is mind a volt munkavállaló, mind pedig a volt munkáltató vonatkozásában az itt bemutatottak mintájára alakuljon ki.

10. Utolsó kérdésnek az maradt, hogy minden esetben a munkaügyi bírósághoz tartozik-e ezeknek az ügyeknek az elbírálása, vagy bizonyos esetekben a rendes bíróság is eljárhat az ilyen természetű ügyekben. E probléma csak azokban az államokban merül fel természetesen így, ahol a munkaügyi jogviták elbírálására speciális munkaügyi szakbíróságok az illetékesek. Ez a helyzet áll fenn Magyarországon is. A speciális munkaügyi bíróságokkal rendelkező nyugat-európai országokban,²⁹ de ugyanígy Magyarországon is egységesen kialakított szabály az, hogy csak azok az ügyek tartoznak a munkaügyi bíróság hatáskörébe, amelyek még a munkaviszony fennállása alatt keletkeztek. A munkaviszony megszűnését követően beállót viták esetében a rendes bíróságnak van hatásköre akkor is, ha a vita a munkaviszonyra vezethető vissza, de már a munkaviszony megszűnése után állott ellő. Ez esetben természetesen az Mt. 199. § (5) bek.-e által előírt kötelező egyeztetés sem érvényesül.

Ez a szabály érvényesül értelemszerűen az Mt. 3. § (4) bekezdéséből fakadó jogviták esetében is. Ha a vita még a munkaviszony fennállása alatt, vagyis a munkaviszony megszűnése előtt keletkezik, pl. mert a munkavállaló a megállapodásban foglalt ígéretét visszavonja vagy a munkáltató a munkavállalóval szemben megtagadja a kilépés eseteire történő járadékfizetést a 7. pontban tárgyalt körülmény miatt, az ügy elbírálása a munkaügyi bírósághoz tartozik, és az Mt. 199. § (5) bekezdésében előírt előzetes egyeztetést el kell végezni. Ha viszont a vitára utó-

25 Schaub, 413-416

26 U. ott

27 U. ott

28 U. ott

29 Összefoglaló bemutatását L. Prugberger T.: Magyar és európai munka- és közszolgálati jog. Közgazd. és Jogi K. Könyvkiadó, Bp. 1997.

lag kerül sor, mivel a volt munkavállaló általa vállalt foglalkozás szüneteltetés ellenére a foglalkozását alkalmanként vagy rendszeresen mégis gyakorolja vagy pedig a volt munkáltató nem teljesíti a munkaviszony megszüntését követően esedékes őt terhelő kötelezettségét, az ebből fakadó jogvita a rendes bíróság hatáskörébe tartozik. Ez esetben az Mt. 199. § (5) bek. szerinti kötelező egyeztetés nem előfeltétele a bírósági eljárás megindításának. Mindez megegyezik a többségében a munkaügyi bírósági rendszert ismerő nyugateurópai államok (NSZK, Franciaország, Belgium, Luxemburg, Spanyolország, Görögország, Ausztria) eme ügyekben kialakult joggyakorlatával.

III.

Záró következtetés

1. A munkaviszony megszüntését követő versenytilalmi szempontú foglalkozásszüneteltetésre irányuló megállapodás olyan „keresztbefekvő” jogintézmény, amely

részben a polgári jog, *részben a munkajog talaján áll.* E két joganyag olyan elegyítése, aminek okán egyszer a munkajogból kiindulva kell *analogia legis*-szel a polgári jogot, máskor fordítva, a polgári jogból kiindulva a munkajog szabályait alkalmazni. Az analógiával történő éles eseti szükségessége kiküszöbölhető lenne, ha a jogalkotó az Mt. 1. §-át megváltoztatva, kimondaná, hogy minden olyan kérdésben, amelyre az Mt. speciális előírást nem tartalmaz, a Ptk. szabályai az irányadóak.

2. A versenytilalommal összefüggő *foglalkoztatás-szüneteltetés alanyi és szakterületi korlátozása hiányzik a magyar jogi szabályozásból* és a bírói gyakorlatból. E hiány minél előbbi megszüntetést igényel.

3. Azzal, hogy az Mt.-t módosító 1997. évi LI. törvény kimondta, hogy az utólagos foglalkozás-szüneteltetésre csak *megfelelő ellenérték-térítés fejében* kerülhet sor és hogy az e megállapodásból adódó vitás kérdéseket a Ptk. alapján kell elbírálni, az EU szociális normáihoz és a nyugat-európai gazdasági jog követelményeihez *közelítette* ennek az intézménynek a magyar jogi szabályozását.

MAGYAR NEMZETKÖZI KOLLÍZIÓS MAGÁNJOG

Az 1997 decemberében megjelent egyetemi tankönyv a több jogrendszer összeütközéséből adódó ún. kollízió, az alkalmazandó jog meghatározásának kérdéseit: a hagyományosan „nemzetközi magánjog”-nak nevezett joganyagot tárgyalja. A tankönyv egyetemi hallgatóknak íródott, azonban minthogy a kollíziós jog egészét vizsgálja, a napjainkban hihetetlen fellendülést mutató nemzetközi kereskedelmi jogi viszonyok szempontjából is létfontosságú. A mű ugyanis gyakorlati és elméleti szakemberek számára is ma már elengedhetetlen ismereteket tartalmaz pl. atekintetben, hogy egy gazdasági társaság melyik országban tekintendő honosnak, ami egyben azt is jelenti, hogy a társasági szerződés érvényességét ennek az országnak a jogrendje dönti el. Ugyanígy egy külgazdasági szerződésre alkalmazandó jog kérdésben sem könnyű nemzetközi kollíziós magánjogi ismeretek nélkül választ adni.

A tankönyv alapvetésként a nemzetközi kollíziós problémával, majd a kollíziós magánjog kialakulásának történetével, ezt követően az Általános résszel és a Különös résszel foglalkozik. Az általános részbeli fejtegetések bemutatják a kollíziós tényállást és a szabályozás sajátos: utaló módszerét, a nemzetközi kollíziós magánjog funkcióját és fogalmát, valamint e jogág rendszerét és forrásait. Foglalkozik az Általános rész a jogszabálytan kérdéseivel, valamint a kollíziós szabály alkalmazásával (viszonosság, közrend, stb.).

A Különös rész jogáganként veszi sorra a személyek jogállása, a dologi jog, a kötelmi jog (ezen belül a jogválasztás és az ennek hiányában alkalmazandó jog), valamint a szerződésen kívüli károkozás kérdéseit. A nemzetközi kollíziós öröklési jog, és a családi jog (ezen belül: a házasság, a családi jogállás és a gyámság) kérdéseit a nemzetközi munkajogviszonyok bemutatása zárja. A tankönyv utolsó része nemzetközi eljárási jogi kérdésekkel (joghatóság, nemzetközi polgári eljárásjog, külföldi határozatok elismerése és végrehajtása) foglalkozik.

A munka alapvetően a magyar nemzetközi magánjogi Kódex: az 1979. évi 13.tv. bemutatására törekszik, azonban emellett gyakori nemzetközi kitekintés, számos elméleti és gyakorlati kérdés, így jogeset és példa vázolója teszi élővé a kollíziós jog bemutatását. A tankönyv tárgymutatót tartalmaz és Függelékben közli a Kódex szövegét.

A munka nemzetközi kereskedelmi és magánjogi (öröklési, családi és munkajogi kérdésekkel foglalkozó) ügyvédek, üzletemberek, és természetesen egyetemi hallgatók számára elengedhetetlen segédeszközként nyújt eligazodást a 20. század végének egyre inkább nemzetközi kereskedelmi centrummá váló Magyarországnak.

LOGOD BT

Kereskedelmi és Szolgáltató Betéti Társaság

1012 Budapest, Logodi u. 49.; telefon/fax: 175-1490 ill. 214-2453.

TANULMÁNY

A jugoszláviai nemzetközi büntetőtörvényszék joghatósága, szervezete és eljárása

✎ Silek Rita doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

I.

A nemzetközi törvényszék létrehozása

1. A volt Jugoszlávia területén az addig elfojtott nemzetiségi feszültségek a lehető legdurvább módon törtek felszínre: kegyetlen háború, etnikai többségutadat és a területi terjeszkedés ideológiája által tüzelte népiirtás és a humanitárius nemzetközi jog legsúlyosabb megsértése formájában.

A konfliktus megoldása érdekében különböző nemzetközi szervezetek lendültek mozgásba, melyek között kiemelkedő szerepet játszott az ENSZ. Az ENSZ-en belül a döntések meghozója általában a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért felelős Biztonsági Tanács (továbbiakban: BT) volt.

A BT már 1991-től kezdve számos határozatában kijelentette, hogy a jugoszláviai konfliktus, annak folytatódása illetve súlyosbodása „veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot”. Elítélte a humanitárius nemzetközi jog megsértését, és kinyilvánította, hogy azok a személyek, akik a Genfi Egyezményeket¹ súlyosan megsértik vagy ilyen cselekményekre parancsot adnak, egyénileg fognak felelni tetteikért.²

Az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága 1992 augusztusában egy Különleges Előadót bízott meg, hogy vizsgálja ki az emberi jogok helyzetét a volt Jugoszláviá-

ban, különösen Bosznia-Hercegovinában, és tegyen javaslatot a jogsértések megfékezésére. A Különleges Előadó jelentései nemcsak az emberi jogok megszegésének tényét erősítették meg, hanem azt is, hogy számos bizonyíték háborús bűncselekmények elkövetésére utal, különösen a boszniai és horvátországi konfliktus során.

A BT 780. határozatával (1992. október 6.) felállította az úgynevezett Szakértői Bizottságot (továbbiakban: Bizottság),³ melynek feladata az volt, hogy egy nemzetközileg elfogadott listát készítsen az atrocitásokról és az elkövetőikről, valamint hogy előkészítse az ügyeket a nemzeti vagy a nemzetközi bírósági eljárásokra.⁴ A Bizottság 1994 áprilisában benyújtott záró jelentése megerősítette a humanitárius nemzetközi jog megsértésének tényét és javaslatot tett egy nemzetközi büntetőtörvényszék létrehozására.

A BT 808. határozatában (1993. február 22.) elítélte a humanitárius nemzetközi jog jugoszláviai megsértését, és megállapította, hogy ez a helyzet veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot. Ezért elhatározta, hogy a bűncselekményeknek véget vet és megteszi a megfelelő lépéseket annak érdekében, hogy az elkövetőket felelősségre vonják, melyre a jugoszláviai helyzet sajátos körülményei miatt legalkalmasabb egy nemzetközi törvényszék lenne. Felkérte a Főtitkárt, hogy 60 napon belül készítse el a törvényszék alapokmányát.

- 1 Az 1949-ben Genfben aláírt A hadra kelt fegyveres erők sebesülteit és betegeit helyzetének javításáról szóló egyezmény, A tengeri haderő sebesülteit, betegeit és hajótörötteit helyzetének javításáról szóló egyezmény, A hadifoglyokkal való bánásmódról szóló egyezmény, A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozó egyezmény
- 2 713. határozat (1991. szept. 25.), 721. határozat (1991. nov. 27.), 764. határozat (1992. júl. 13.), 771. határozat (1992. aug. 12.). A BT az 1992. máj. 30-án elfogadott határozatával kezdte a volt Jugoszláviával kapcsolatos határozatait az ENSZ Alapokmány VII. fejezetére alapozva meghozni. Innentől figyelhető meg a BT erőteljesebb fellépése a konfliktus megoldása érdekében, ugyanis a VII. fejezet szabályozza a BT hatáskörét a béke veszélyeztetése, megszegése és támadó cselekmények esetére. A BT a fejezet értelmében felhívhatja a konfliktusban érintett feleket bizonyos magatartás tanúsítására illetve kényszerítő rendszabályokat hozhat a nemzetközi békét és biztonságot veszélyeztető helyzet megszüntetése érdekében. Ezek a határozatok kötelezőek a felekre és valamennyi más tagállamra.
- 3 A tagok: Frits Kalshoven (Hollandia), az első elnök, 1993. augusztusban távozott a Bizottságból, M. Cherif Bassiouni (Egyiptom), a harmadik elnök, William J. Fenrick (Kanada), Keba M'Baye (Szeneagál), Torkel Opsahl (Norvégia), a második elnök, 1993-ban meghalt, 1993 október óta tag: Hanne-Sophie Greve (Hollandia) és Christine Cleiren (Norvégia).
- 4 A Bizottság szoros együttműködésben dolgozott a Nemzetközi Törvényszék Megbízott Helyettes Főügyészével, az ENSZ Emberi Jogok Bizottságával és Különleges Előadójával, a Nemzetközi Konferencia a Volt Jugoszláviáról Operatív Bizottságának társelnökével, az UNPROFOR-ral, az ENSZ Menekültügyi Főbiztosának Hivatalával, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságával, az Európai Közösség Megfigyelő Missziójával és számos nem-kormányközi szervezettel.

A Főtitkár 1993. május 3-án nyújtotta be jelentését⁵ a BT-nek, mely a Törvényszék alapításának indoklását, Alapokmányát és annak magyarázatát tartalmazta. A BT változtatás és részletes, nyilvános vita nélkül fogadta el egyhangúlag a 827. határozattal, létrehozva ezzel „A volt Jugoszlávia területén 1991 óta elkövetett, a humanitárius nemzetközi jogot súlyosan sértő cselekményekért felelős személyek megbüntetésére létrejött Nemzetközi Törvényszéket” (továbbiakban: Törvényszék).⁶

2. Felmerül a kérdés, hogy a BT miért egy határozat és miért nem egy nemzetközi egyezmény útján alapította meg a Törvényszéket. A Főtitkár véleménye szerint⁷ egy kódex és egy törvényszék létrehozása lehetséges lett volna nemzetközi szerződés útján is, melyet egy erre hivatott nemzetközi testület, például: az ENSZ Közgyűlése vagy egy ebből a célból összehívott nemzetközi konferencia alkotna meg és fogadna el. Ennek a megoldásnak az előnye az, hogy a téma gondos vizsgálatát és az egyezmény megfontolt kidolgozását teszi lehetővé. A résztvevő államok e folyamatban szuverén akarataknak megfelelően cselekedhetnek, különösen abban a tekintetben, hogy a szerződésnek részei kívánnak-e lenni. Az egyezményi megoldás hátránya viszont, hogy jelentős időt vesz igénybe a kidolgozás és a hatálybalépéshez szükséges ratifikáció. *Ugyanakkor nem garantált, hogy azok az államok is ratifikálják, melyeknek részvétele az egyezmény hatékonyságához létfontosságú.*

Az egyezményi megoldás hátrányai és a BT által kifejezett igény a gyors és hatékony lépésre azt indokolja a Főtitkár szerint, hogy a Törvényszéket a BT hozza létre. (A Törvényszék felállítását kimondó 808. határozat nem kötötte ki, hogy hogyan és milyen jogi alapon történjen az, eldöntését a Főtitkárra bízta.) Az ENSZ Alapokmányának 29. cikke felhatalmazza a BT-t olyan kisegítő szervek létrehozására, „amilyeneket feladatainak elvégzésére szükségesnek tart.” A BT korábban is

eljárt már ennek a cikknek megfelelően, és különböző célú kisegítő szerveket alapított, például: az iraki-kuvati válság során.⁸

Szintén fontos érv volt, hogy az ENSZ Alapokmányának 25. cikkénél fogva minden tagállam köteles elfogadni és végrehajtani a BT döntéseit, és minden államnak, beleértve a volt Jugoszlávia utódállamait is, jogi kötelezettsége, hogy elismerje a Törvényszék joghatóságát és együttműködjön vele. A 103. cikk szerint pedig ha egy tagállamnak az ENSZ tagságból folyó és valamely egyéb kötelezettsége ütközne, az Alapokmányból folyó kötelezettséget illeti az elsőbbség.

T. Meron⁹ szerint fontos precedenst alkot a nemzetközi jogban a BT-nek az az állásfoglalása, hogy a humanitárius nemzetközi jog megsértése a volt Jugoszlávia, különösen Bosznia-Hercegovina területén a nemzetközi békét és biztonságot veszélyezteti, és hogy az ad hoc büntetőtörvényszék felállítása az egyének felelősségére vonása céljából - a béke helyreállításához hozzájárulhat.

P. Akhavan¹⁰ teszi fel a kérdést, hogy a humanitárius jog megsértése miként veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot. Jogi szempontból a jogsértések és a béke közötti összefüggés fennállása szükséges az ENSZ Alapokmányának VII. fejezetére történő hivatkozáskor. A BT hatásköre ugyanis a nemzetközi béke és biztonság fenntartása, nem pedig a humanitárius nemzetközi jog betartatása. Mégis a jugoszláviai konfliktus ügyében a BT arra a következtetésre jutott, hogy az emberi jogok tömeges megsértése a nemzetközi közösség békéjét és biztonságát veszélyezteti. Elhatározásához hozzájárult az a széles körben elfogadott nézet is, hogy a felállítandó törvényszék hozzájárul a béke és biztonság helyreállításához, különösen azáltal, hogy elejét veheti a volt Jugoszlávia területén a jövőbeni atrocitásoknak és elősegítheti az etnikumok közötti megbékélést.

A BT határozatában felhívott minden államot a Törvényszékkel és annak szerveivel való együttműködésre.¹¹

5 Az Alapokmány kidolgozásának 60 napja alatt a Főtitkár számos államtól, kormányközi szervezettől, magánszemélytől és nemzetközi konferenciától kapott javaslatokat és tervezeteket. A végső megoldás viszont már az Ó elgondolását tükrözte, követve a BT által meghatározott irányvonalat és beleilleszkedve a nemzetközi közösség politikai és jogi kultúrájába. A Főtitkár a BT kérésének megfelelően a benyújtott javaslatokra tekintettel volt az Alapokmány elkészítésekor. Az idézett jelentésében kiemeli ezeket: a Szakértői Bizottság, Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Brazília, Chile, Dánia, Egyesült Királyság, Írország, Jugoszlávia, Hollandia, Kanada, Kína, Mexikó, Németország, Olaszország, Oroszország, Portugália, Spanyolország, Svédország, Szlovénia, Új-Zéland, az Iszlám Konferencia tagjai nevében és mint az Iszlám Konferencia Bosznia-Hercegovinai Összekötő Csoport tagjai: Egyiptom, Irán, Malajzia, Pakisztán, Szaúd-Arábia, Szenegál, Törökország, és egy nem ENSZ tagállam: Svájc. Olaszország, Franciaország és az EBEÉ elnöke a felállítandó törvényszék alapokmánytervezetét is elkészítették. Észrevételeket juttatott el a Főtitkárnak a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága és számos nem-kormányközi szervezet. Az Alapokmány tényleges kidolgozását Carl-August Fleischhauer, a Jogi Ügyekért Felelős Főtitkár Helyettes és az ENSZ Jogi Tanácsadója végezte.

6 Kína képviselője a határozattal kapcsolatban kijelentette: „egy nemzetközi törvényszéket egyezmény útján kellene létrehozni, hogy bizottsuk szilárd jogi alapját és hatékonnyá működését... Az a tény, hogy a Nemzetközi Törvényszék Alapokmányát a BT a VII. fejezet alapján egy határozattal fogadta el, még sok problémát és gondot fog okozni az elméletben és a gyakorlatban.”

7 Secretary General's Report on Aspects of Establishing an International Tribunal for the Violations of International Humanitarian Law Committed in the Former Yugoslavia, 32 ILM (1993) 1159-1202. (Továbbiakban: jelentés), 1167-1169.

8 A Törvényszék a Főtitkár jelentése szerint politikai megfontolásokról függetlenül működik majd, és bíráskodási tevékenységében nem lesz alárendelve a BT irányításának.

9 T. Meron: War Crimes in Yugoslavia and the Development of International Law, American Journal of International Law, 1994. Vol. 88., 79.

10 The Yugoslav Tribunal at a Crossroads: The Dayton Peace Agreement and Beyond, Human Rights Quarterly, 1996. Vol. 18., No. 2., 261-267.

11 A daytoni megállapodás az aláíró felek számára részletesen meghatározza közreműködési kötelezettségüket a Törvényszékkel.

II.

A törvényszék alapalkotmánya

A Törvényszék a humanitárius nemzetközi jog azon része alapján ítélkezik, amely kétségbevonhatatlanul a nemzetközi szokásjog része, függetlenül attól, hogy ezeket szabályokat kodifikálták-e, az érintett államok részesei vagy nemzeti joguknak része-e. A Főtitkár jelentésében¹² a szokásjogi jelleget a nullum crimen, nulla poena sine lege elv tiszteletben tartása miatt hangsúlyozza. A nemzetközi szokásjog ugyanis minden államra vonatkozik, így nem kerül sor olyan jog alkalmazására, mely a bűncselekmények elkövetésekor nem volt hatályban a volt Jugoszlávia területén. Négy egyezményt emel ki a Főtitkár, melyet feltétlenül a szokásjog körébe tartozónak ismernek el: az 1949-es Genfi Egyezmények, a IV. Hágai Egyezmény a Szárazföldi Háború Törvényeiről és Szokásairól és a Szárazföldi Hadviselési Szabályzat, az 1948-as Egyezmény a népiirtás büntetnének megelőzéséről és megbüntetéséről, valamint a nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság Alapokmányát tartalmazó 1945. augusztus 8-án kötött Londoni Egyezmény.

A szokásjog jelentős része, így a Hágai Egyezmény, a Nürnbergi ítélet, az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv¹³ és a Genfi Egyezmények (a közös 3. cikket kivéve) csak a nemzetközi fegyveres konfliktusokra vonatkoznak. A belső konfliktusokat a II. Kiegészítő Jegyzőkönyv és a Genfi Egyezmények közös 3. cikke szabályozza. A Genfi Egyezményekben meghatározott súlyos jogsértés minősítés - mely az államok egyetemes joghatóságát vonja maga után - belső háborúk során nem alkalmazható. Az egyes bűncselekmények elbírálásakor tehát nagy jelentősége van annak, hogy a konfliktus, melynek során elkövették nemzetközi vagy belső jellegű volt-e. Ha az adott konfliktus belsőnek minősül, a bűncselekmény nem képez háborús bűncselekményt vagy a Genfi Egyezmények súlyos megszegését, csak emberiség elleni bűncselekményt vagy népirtást, melyet sokkal nehezebb bizonyítani.¹⁴

A Főtitkárhoz benyújtott számos javaslat azt indítványozta, hogy a felállítandó törvényszék a konfliktust teljes egészében nemzetközinek tekintse. Az ENSZ Háborús Bűncselekmények Bizottsága szintén a nemzetközi minősítés mellett döntött. A Szakértői Bizottság záró jelentésében olyan megközelítést javasol, mely a konfliktus

egészére a nemzetközi fegyveres összeütközésekre vonatkozó szabályokat alkalmazza. A Főtitkár javaslata a Törvényszék hatásköréről szintén azon a feltevésen alapul, hogy a jugoszláviai konfliktus nemzetközi. Jelenítésében azt is hangsúlyozta, hogy a Törvényszék csak olyan szokásjogi szabályokat alkalmazzon, melyek a nemzetközi fegyveres konfliktusokra vonatkoznak.

Problémát jelent az is, hogy a nemzetközi jog az Alapokmányban felsorolt bűncselekményeknek csak egy részénél ad pontosan kidolgozott tényállást. Ezért a Törvényszék vagy a nemzetek által elismert általános elvekre hagyatkozik a cselekmények tényállásának pontos meghatározásakor, vagy a jugoszláviai utódállamok területén érvényes büntetőjogot veszi figyelembe. Ezek a jogok a korábbi jugoszláviai büntető kódexet vették át, amely tartalmazta a Genfi és a Genocídium Egyezmények rendelkezéseit.¹⁵

III.

1. Az 1949-es Genfi Egyezmények súlyos megsértése

„A Nemzetközi Törvényszék jogosult arra, hogy eljárást folytasson olyan személyek ellen, akik súlyosan megsértik az 1949. augusztus 12-én kelt Genfi Egyezmények rendelkezéseit, vagy arra parancsot adnak, mégpedig a vonatkozó Genfi Egyezmény rendelkezései által védett személyek és vagyontárgyak ellen irányuló alábbi cselekményekkel:

- a) szándékos emberölés,
- b) kínzás vagy embertelen bánásmód, ideértve a biológiai kísérleteket is,
- c) szenvedés vagy súlyos testi vagy lelki károsodás szándékos okozása,
- d) a vagyontárgyaknak a katonai szükségletek által nem indokolt, jogtalanul és önkényesen véghezvitt elpusztítása és eltulajdonítása,
- e) hadifogolynak vagy polgári személynek az ellenséges haderő szolgálatába kényszerítése,
- f) hadifogoly vagy polgári személy szándékos megfosztása a pártatlan és szabályszerű tárgyaláshoz való jogtól,
- g) polgári személy jogellenes kitoloncolása, vagy elszállítása, vagy jogellenes bebörtönzése,

12 I. 7. számú jegyzet, 1170.

13 Az 1949. aug. 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló jegyzőkönyv (továbbiakban: I. Kiegészítő Jegyzőkönyv) illetve Az 1949. aug. 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló kiegészítő jegyzőkönyv (továbbiakban: II. Kiegészítő Jegyzőkönyv)

14 Vitatott kérdés az elemzők között, hogy a volt Jugoszlávia területén zajló harcok nemzetközinek vagy belsőnek tekintendők. A volt tagállamok egymás után jelentették be elszakadásukat, Szlovénia 1992. március 26-án, Horvátország 1992. május 11-én, Bosznia-Hercegovina 1992. december 31-én. Ettől kezdve a közöttük zajló harcok nemzetközinek minősíthetők, a problémát csak azt jelenti, hogy mikortól tekinthetők önálló, független államoknak, a függetlenség kinyilvánítása vagy a külföld általi elismerés időpontjától. A kettő pedig nem esik egybe, s jelentős különbség is lehet köztük, például Horvátország esetében fél év. A horvát kormány és a szerb kisebbség, illetve a boszniai kormány és a horvát, szerb kisebbségek közti harcok minősítése is problémás. Ezek leginkább belső konfliktusok, de a kisebbségeknek Horvátország és Jugoszlávia kormányával való kapcsolatok ezt a minősítést megkérdőjelezi.

15 H. Fox: An International Tribunal for War Crimes: Will the UN Succeed Where Nuremberg Failed?, The World Today, 1993. Vol. 49. No.10., 196.

h) polgári személyek túsul ejtése.” (Alapokmány 2. cikk, továbbiakban: cikk)¹⁶

A Főtitkár azért vette át, helyenként szó szerint a Genfi Egyezmények szövegét, mert ezek alkotják a nemzetközi fegyveres konfliktusok során alkalmazandó jog magvát.¹⁷ A Törvényszéknek egy a Tadic ügyben hozott döntése¹⁸ is megerősítette, hogy a „súlyos jogsértések” a nemzetközi jog jelenlegi állása szerint kizárólagosan a nemzetközi konfliktusokban alkalmazhatóak, annak ellenére, hogy számos olyan tendencia figyelhető meg az államok gyakorlatában és az emberi jogok elméletében, mely a belső háborúk során való érvényesülése mellett is érvényes.

A Genfi Egyezmények humanitárius szempontból szabályozzák a hadviselést, a háború különböző potenciális áldozatainak védelmét biztosítva. Mindegyik egyezmény tartalmaz egy-egy rendelkezést, mely a különösen súlyos jogsértéseket illetve a háborús bűncselekményeket sorolja fel.

A „Genfi Egyezmények rendelkezései által védett személyek és vagyontárgyak ellen irányuló alábbi cselekményekkel...” utalással a Genfi Egyezmények egészét inkorporálja tulajdonképpen az Alapokmány.

2. A háború jogának és szokásainak megsértése

„A Nemzetközi Törvényszék jogosult arra, hogy eljárást folytasson olyan személyek ellen, akik megsértik a háború jogát és szokásait. Az ilyen jellegű szabályszegés magában foglalja, de nem korlátozódik kizárólag

a) vegyi vagy olyan fegyverek alkalmazására, melyeket szükségtelen szenvedés okozására fejlesztettek ki,

b) nagyvárosok, városok és falvak önkényes lerombolására, vagy a katonai szükségletek által nem indokolt pusztítására,

c) védelem nélküli városok, falvak, lakóhelyek vagy épületek bármilyen eszközzel történő támadására vagy bombázására,

d) a vallási, jótékonyági és oktatási, a művészeti és tudományos célokra rendelt intézmények, történelmi emlékek, műtárgyak és tudományos termékek elkobzására, lerombolására vagy szándékos megkárosítására,

e) a köz- és magántulajdon fosztogatására.” (3. cikk)

A háborús bűncselekmények listáját a IV. Hágai Egyezményből és a Szárazföldi Hadviselési Szabályzatból veszi át az Alapokmány, bár egy egyezményre sem utal kifejezetten.¹⁹ A Hágai Egyezmények szokásjogi jellegét, megszegésük háborús bűncselekménynek minősülését és az elkövetésükkel járó egyéni felelősség elvét

Nürnbergi Törvényszék is megerősítette.

Az Alapokmány azon kifejezése, hogy „magában foglalja, de nem korlátozódik kizárólag” biztosítja, hogy nemcsak a kifejezetten felsorolt, hanem a háború jogának és szokásainak minden egyéb megsértése, melyet a szokásjog elismer, ide tartozik, valamint egyesek szerint a volt Jugoszlávia által kötött hadviselésre vonatkozó bármely egyezmény.²⁰

A Törvényszék Fellebbviteli Tanácsa a Tadic ügyben hozott döntésében arra az álláspontra helyezkedett, hogy a BT a Törvényszéket azért állította fel, hogy a humanitárius nemzetközi jog minden súlyos megsértésének véget vessen, ne csak egyeseknek, így a Genfi Egyezmények súlyos megsértésének vagy a hágai jog megszegésének. A 3. cikk ezért egy olyan generális klauzula, mely a humanitárius nemzetközi jog mindazon megszegéseit magában foglalja, melyeket az Alapokmány 2. 4. és 5. cikke nem tartalmaz, akár nemzetközi, akár belső háború során történtek. Ezek pedig a következő normák: a) a hágai jog nemzetközi konfliktusokat szabályozó rendelkezései, b) a Genfi Egyezmények súlyos megszegésének nem minősülő cselekmények tilalma, c) a Genfi Egyezmények közös 3. cikke és a belső fegyveres konfliktusokra vonatkozó szokásjog, d) a konfliktusban résztvevő feleket kötő egyezmények, melyek nem minősülnek szokásjognak. A 3. cikk alapján akkor lehet eljárást indítani, ha: a) a jogsértés súlyos, azaz fontos érdekeket sértő és a sértett számára komoly következménnyel járó cselekmény, b) a jogsértés egyéni büntetőjogi felelősséget von maga után, c) a megsértett szabály nemzetközi szokásjog vagy olyan nemzetközi egyezmény, mely a harcoló feleket kötelezte a bűncselekmények elkövetése idején.

3. Népirtás

Ebben a cikkben az Alapokmány Genocídium Egyezmény szövegét veszi át.

„1. A Nemzetközi Törvényszék jogosult arra, hogy eljárást folytasson olyan személyek ellen, akik az ezen Cikk 2. pontjában meghatározott népirtást vagy az ezen Cikk 3. pontjában felsorolt egyéb cselekményeket követik el.

2. A népirtás a következő cselekmények bármelyikének valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával való elkövetését jelenti:

a) a csoport tagjainak megölése,

b) a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása,

16 Hivatalos magyar fordítás: Magyar Közlöny, 1996/40. szám, 2403-2409.

17 I. 7. számú jegyzet, 1170.

18 35 ILM (1996) 32-74. old. (Továbbiakban: Tadic ügy)

19 I. 7. számú jegyzet, 1171-1172.

20 J. J. Paust felszólalása, in Prosecuting and Defending Violations of Genocide and Humanitarian Law: The International Tribunal for the Former Yugoslavia in: American Society of International Law, Proceedings of the 88th Annual Meeting, Washington, D.C., April 6-9, 1994, Washington, D.C., Lancaster Press 1995, 242.

c) a csoportra megfontolva oly életfeltételek ráerősztolása, melyeknek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztulásának előidézése,

d) oly intézkedések tétele, amelyek célja a csoporton belül a születések meggátolása,

e) a csoport gyermekeinek más csoporthoz való erőszakos átvitele.

3. Büntetendő a következő cselekmények:

a) népirtás,

b) népirtás elkövetésére irányuló szövetkezés,

c) közvetlen és nyilvános felbujtás népirtás elkövetésére,

d) népirtás elkövetésének kísérlete,

e) népirtásban való bűnrészesség.” (4. cikk)

Az ENSZ Nemzetközi Bírósága a Genocídium Egyezményhez fűzött fenntartások ügyében hozott tanácsadó véleményében (1951. május 28.) megerősítette, hogy az Egyezmény elvei „olyan elvek, melyeket a civilizált nemzetek elismertek és minden államot köt, egyezményi kötelezettség nélkül is”. Ez a megerősítés mind a bűncselekmény definíciójára, mind pedig az elkövető egyéni felelősségére vonatkozik. A népirtással járó egyéni büntetőjogi felelősség nem zárja ki az államoknak ettől független felelősségét.²¹ A volt Jugoszlávia esetében a népirtás egyben tárgy egy a Nemzetközi Bíróság előtt zajló eljárásnak, melyet Bosznia-Hercegovina indított meg Jugoszlávia ellen.²²

A népirtás büntetettének bizonyítását nehezíti, hogy ehhez a csoport elpusztításának szándékát is igazolni kell. Különösen az alárendelt pozícióban lévő személyek esetén jelent ez gondot, akiknél nehéz bizonyítani egyes politikai megfontolások érvényesülését.²³

A népirtás mind béke, mind pedig háború idején elkövethető bűncselekmény, nem szükséges bizonyítani, hogy az elkövető valamely állam nevében járt el.

4. Emberiség elleni bűncselekmények

„A Nemzetközi Törvényszék jogosult arra, hogy eljárást folytasson olyan személyek ellen, akik felelősek a következő, nemzetközi vagy belső, fegyveres konfliktus során elkövetett, a polgári lakosság ellen irányuló bűncselekményekért:

a) emberölés,

b) kiirtás,

c) leigázás,

d) kitoloncolás,

e) bebörtönzés,

f) kínzás,

g) nemi erőszak,

h) politikai, faji, vallási alapon való üldözés,

i) egyéb embertelen cselekmények.” (5. cikk)

Az emberiség elleni bűncselekmények mértékadó definícióját a Nürnbergi Alapokmány 6(c) cikke fogalmazta meg. A Törvényszék Alapokmánya mégis inkább a Szövetséges Ellenőrző Tanács 10. számú törvényének a nürnberginél tágabban meghatározott 2. cikkét követi, amely a négy megszálló hatalom bírósági eljárásának volt az alapja a nürnbergi per után. A korábbi szabályozással szemben az 5. cikk nem szabja meg feltételként az összefüggést az emberiség elleni bűncselekmények és a fegyveres konfliktus közt, mely maga nem számít bűncselekménynek az Alapokmány szerint.²⁴ Viszont a fegyveres konfliktus során való elkövetést megkívánja, ellentétben a Nürnbergi Alapokmánnyal.

A Főtitkár jelentésében²⁵ úgy értelmezi, hogy az emberiség elleni bűncselekmények azok a nagyon súlyos embertelen cselekmények, melyeket a polgári lakosság ellen követnek el széleskörű és szisztematikus támadás részeként, nemzeti, politikai, etnikai, faji vagy vallási alapon.

T. Meron²⁶ szerint az emberiség elleni bűncselekmények részben fedik a népirtást, mely egy alfaja a szélesebb kört felölelő emberiség elleni bűncselekményeknek. Az emberiség elleni bűncselekményeket a szokásjog szabályozza, a népirtást mind a szokásjog, mind egyezmény. De mindkét cselekményre vonatkozó normák magja a ius cogens körébe tartozik.

IV.

Az egyéni büntetőjogi felelősség

„1. Az, aki ezen Alapokmány 2-5. Cikkeiben meghatározott bűncselekményt megtervezte, arra mást felbujtott, elkövetésére parancsot adott, elkövette, vagy egyéb módon a megtervezéséhez, előkészítéséhez vagy végrehajtásához segítséget nyújtott, egyénileg felelős a bűncselekményért.

2. A terhelt hivatalos tisztsége, még állam- vagy kormányfői, vagy felelős kormányzati tisztsége sem menti

21 D. Shraga-R. Zacklin: The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, European Journal of International Law, 1994. Vol. 5., 368.

22 1993. március 20-án Bosznia-Hercegovina keresetet nyújtott be Jugoszlávia ellen a Nemzetközi Bírósághoz, a Genocídium Egyezmény megsértése miatt.

23 J. C. O'Brien: The International Tribunal for the Violations of International Humanitarian Law in the Former Yugoslavia, The American Journal of International Law, 1993. Vol. 87, 648.

24 A béke elleni bűncselekményeket az Alapokmány a Nürnbergi és Tokiói Törvényszékek Alapokmányától eltérően nem tartalmazza. Inkorporálásuk a konfliktus politikai okainak vizsgálatát tenné szükségessé a Törvényszék számára és így tevékenységét a politika szférájába vonná. A Törvényszék 1994-es jelentésében ezen bűncselekmény kihagyásának okát abban látta, hogy a BT feltehetőleg magának kívánta fenntartani a döntés jogát az agresszió és más béke elleni cselekmények kérdésében.

25 1. 7. számú jegyzet, 1173.

26 T. Meron: International Criminalization of Internal Atrocities, American Journal of International Law, 1995. No.3, 558.

fel a büntetőjogi felelősség alól és nem szolgálhat a büntetést enyhítő körülményként.

3. Az a tény, hogy az ezen Alapokmány 2-5. Cikkeiben meghatározott bármely cselekményt alárendelt követte el, nem menti fel az előjáróját a büntetőjogi felelősség alól, ha tudta, vagy tudnia kellett volna, hogy az alárendeltje ilyen cselekmények elkövetésére készül, vagy azt már véghezvitte, és az előjáró elmulasztotta megtenni a szükséges és indokolt intézkedéseket az ilyen cselekmények megelőzésére vagy az elkövetők megbüntetésére.

4. Az a tény, hogy a terhelt a Kormány vagy az előjáró parancsának megfelelően cselekedett, nem menti fel őt a büntetőjogi felelősség alól, de figyelembe vehető enyhítő körülményként, ha a Nemzetközi Törvényszék megítélése szerint az igazságosság ezt kívánja." (7. cikk)

A Főtitkár jelentésében²⁷ ennél a cikknél a BT azon döntéseire hivatkozik, melyek a jogsértések elkövetőinek egyéni büntetőjogi felelősségét megállapítják.

Az 1. bekezdés lehetővé teszi olyan személyek felelősségre vonását, akik pénzbeni vagy egyéb anyagi segítséget nyújtottak a harcolóknak.

Ha a parancs kiadása vagy a közvetlen részvétel - az 1. bekezdésnek megfelelően - nem mutatható ki, a politikai és katonai vezetők a parancsnoki felelősség doktrínája - 4. bekezdés - alapján vonhatók felelősségre. Ez az elv megkívánja a parancsnoktól, hogy ha alárendeltjeik a nemzetközi humanitárius jogot megsértik, azt elfojtsa illetve az elkövetőket megbüntesse.

Az összes „szükséges és indokolt” intézkedés csak akkor tekinthető megtettnek, ha a vádlott meghozott minden olyan intézkedést, mely fizikai hatalmában volt. Minden vádlottnak részleteznie és igazolnia kell azokat a lépéseket, melyeket azért tett, hogy a humanitárius nemzetközi jog megsértését megakadályozza, elfojtsa illetve az elkövetőket megbüntesse.

Azok is kötelesek a jogsértéseket megszüntetni és az elkövetőket megbüntetni, akik egy terület felett megszállo vagy végrehajtó hatalommal bírnak, még ha az elkövetők nem is az ő katonái vagy igazgatási hatósága alá tartoztak. Azon személyek parancsnoki felelőssége, akik magukat hatalommal rendelkezőnek tüntetik fel, például béketárgyalások során, nem kérdőjelezhető meg. A felelős személyek tudomásuk hiányát vagy tehetetlenségük okát nem idézhetik elő saját cselekményeikkel. A felelősségtől azzal sem szabadulhat meg a parancsnok, hogy az irányítása alá tartozó csapatokat elbocsátja, különösen úgy, ha ilyenkor megengedi a katonáinak, hogy megtartsák fegyvereiket és ellátásukat is folytatja.

A 4. bekezdés esetében a Főtitkár hangsúlyozza, hogy a parancsnak való engedelmesség a felelősség alól fel nem ment, de enyhítő körülményként vehető figyelembe, ha például a parancs teljesítése kényszer hatására történt,

vagy az elkövetőnek nem volt más erkölcsi választása. Ez az álláspont meg is felel napjaink joggyakorlatának. A védelemnek hitelt érdemlő bizonyítékokkal kell igazolnia a felsőbb utasítás tényét, melyet számos más körülmény fényében kell megvizsgálni. Ezek a körülmények: a helyzet kényszerjellege, a katonai fegyelem követelményei, a vádlott vajon tudhatta-e szubjektíve vagy objektíve, hogy a parancs jogellenes, és vajon a megszegett jogszabály nem volt-e ellentmondásos.²⁸ A Főtitkár kiemeli, hogy a Törvényszék további enyhítő körülményeket is meghatározhat olyanokat, amelyeket a nemzeti jogok általában elismernek, így például a büntethetőségi korhatárt illetve beszámíthatóságot.

V.

1. Személyi joghatóság

A Törvényszék csak természetes személyekkel szemben járhat el. Jogi személyek, szervezetek és államok ellen nem. 1994-es jelentésében kiemeli ezt az eltérést a Nürnbergi és Tokiói Alapokmányoktól, melyek lehetővé tették szervezetek és jogi személyek bűnösnek kimondását. Ennek okát abban látják a bírák, hogy a kollektív felelősség egyre inkább átadja a helyét az egyéni felelősségnek a humanitárius nemzetközi jog területén. A Főtitkár jelentésében²⁹ a BT határozataira hivatkozik, melyek „a humanitárius nemzetközi jogot súlyosan sértő cselekményekért felelős személyek” megbüntetését írja elő, és ez értelmezése szerint csak a természetes személyek felelősségre vonását jelenti.

2. Területi és időbeli joghatóság

„A Nemzetközi Törvényszék területi joghatósága a volt Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság területére terjed ki, beleértve annak szárazföldi területét, légtérét és felségvizeit. A Nemzetközi Törvényszék joghatósága az 1991. január 1-jével kezdődő időszakra terjed ki.” (8. cikk)

A területi és időbeli joghatóság terjedelmét a BT határozta meg 808. határozatában. Az időpont kijelölésekor három lehetőség jött számba, 1991-en belül. Mind egy-egy olyan eseményhez kapcsolódik, amely a volt Jugoszlávia felbomlását jelentették. 1991. június 25.: Horvátország és Szlovénia függetlenségének kikiáltása, 1991. június 27.: a Szövetségi Hadsereg beavatkozása Szlovéniában és 1991. július 3.: a horvát és szerb milícia közti összecsapások. A Főtitkár mégis a semleges január 1. mellett döntött, azzal indokolva választását,

27 1. 7. számú jegyzet, 1174-1175.

28 1. 23. számú jegyzet, 653-654.

29 1. 7. számú jegyzet, 1174.

hogyan ez a dátum nem kötődik egy eseményhez sem, és így nem hordoz magában utalást arra, hogy a konfliktus belsőnek vagy nemzetközinek tekintendő-e. A BT 780. határozatának megfelelően a Főtitkárhoz eljuttatott információk szerint a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban a szerb lakosság ellen már 1991. június előtt is követtek el olyan bűncselekményeket, melyek a Törvényszék joghatóságába tartoznak. Az 1991. január elseji választás így azt célozta, hogy minden olyan bűncselekményre kiterjedjen a Törvényszék tevékenysége, amit a volt Jugoszlávia területén elkövettek, és hogy a konfliktussal kapcsolatban a teljes semlegességet és pártatlanságot biztosítsa.

3. Párhuzamos joghatóság és a többszöri eljárás fogalma

„1. A Nemzetközi Törvényszéknek és a nemzeti bíróságoknak párhuzamos joghatósága áll fenn arra, hogy eljárást folytassanak le olyan személyek ellen, akik felelősek a volt Jugoszlávia területén 1991 óta elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekményekért.

2. A Nemzetközi Törvényszék joghatóságának elsőbbsége van a nemzeti bíróságok joghatóságával szemben. Az eljárás bármely szakaszában a Nemzetközi Törvényszék hivatalosan kérheti a nemzeti bíróságokat, hogy ezen Alapokmányban és a Nemzetközi Törvényszék Eljárási és Bizonyítási Szabályainak megfelelően engedjék át joghatóságukat a Nemzetközi Törvényszéknek.” (9. cikk)

„1. Senki sem állítható nemzeti bíróság elé olyan cselekményekért, melyek ezen Alapokmány értelmében súlyosan sértik a nemzetközi humanitárius jogot, és ügyét a Nemzetközi Törvényszék már elbírálta.

2. Olyan személyt, akit a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekményekért már a nemzeti bíróság elé állítottak, csak akkor lehet ezt követően a Nemzetközi Törvényszék elé állítani, ha

a) azt a cselekményt, amelyért bíróság elé állították, köztörvényes bűncselekménynek minősítették, vagy

b) a nemzeti bíróság eljárása nem volt pártatlan vagy független, azt azzal a céllal folytatták le, hogy megvédjék a terhelteket a nemzetközi büntetőjogi felelősségre vonástól, vagy a bűnüldözés nem volt megfelelő.

3. Az ezen Alapokmányban meghatározott bűncselekmény elkövetéséért elítélt személyre kiszabandó büntetés meghatározásakor a Nemzetközi Törvényszék figyelembe veszi az ugyanazon személyre, ugyanazon bűncselekmény elkövetéséért a nemzeti bíróság által kiszabott és már letöltött büntetés mértékét.” (10. cikk)

A Törvényszék joghatóságnak meghatározásakor két lehetőség jött szóba: a Törvényszék kizárólagos vagy a

nemzeti bíróságokkal párhuzamos joghatósága. A jogi és gyakorlati megfontolások az utóbbi mellett döntöttek. Jogi szempontból ezzel a döntéssel elismerték az államok törvénykezési szuverenitását illetve egyetemes joghatóságukat a Genfi Egyezmények súlyos megsértése, a háborús bűncselekmények, az emberiség elleni bűncselekmények és a népiirtás felett. Gyakorlati szempontból a párhuzamos joghatóság abból a szükséghelyzetből fakadt, hogy rengeteg bűncselekményről van szó és a potenciális elkövetők száma jelentős.

A párhuzamos joghatóság nem jelenti a joghatóságok egyenrangúságát. Mivel a konfliktusban érdekelt felek bíróságainak objektivitását és pártatlanságát az ENSZ nem találta megbízhatónak, a Törvényszéknek elsőbbsége van a nemzeti bíróságokkal szemben. A nemzeti bíróságok előtti eljárásokba való beavatkozás alapját és a joghatóság átengedésére irányuló eljárás szabályait részletesen az Eljárási és Bizonyítási Szabályok³⁰ tartalmazzák.

A joghatóság átengedését a Törvényszék a következő esetekben kérelmezi: a) ha a szóban forgó cselekményt a nemzeti hatóságok vagy a bíróság köztörvényes bűncselekménynek minősítik, b) ha az eljárás során a pártatlanság és a függetlenség nincs biztosítva, illetve az eljárás azért folyik, hogy a vádlottat mentesítsék a nemzetközi büntetőjogi felelősség alól, vagy az ügyet nem folytatják a kellő gondossággal, c) ha az ügy szoros összefüggésben áll vagy egyébként érint olyan lényeges ténybeli vagy jogi kérdéseket, melyek vizsgálata a Törvényszék-re tartozik (9. szabály).

A Tadic ügyben a párhuzamos joghatóság kérdése is felmerült. A védelem érvelése szerint a Törvényszék eljárása a vádlott ellen sérti Németország (ahol ellene akkor már ott megindult a büntetőeljárás, de a Törvényszék kérelmére lemondtak róla) és Bosznia-Hercegovina (melynek állampolgára) joghatóságát. Az Elsőfokú Tanács álláspontja szerint a vádlott nem hivatkozhat a nemzeti bíróságok joghatóságának sérelmére, erre csak az érintett állam jogosult. A Fellebbviteli Tanács már elismerte a vádlott jogát a joghatóság ilyen alapon való kétségbe vonására, és egyben elutasította indítványát. Az ENSZ Alapokmányának az ENSZ-nek a tagállamok belső joghatóságába történő beavatkozását tiltó 2. cikk 7. pontjának figyelembe vételével döntött a Fellebbviteli Tanács. Megállapította, hogy a két érintett állam a Törvényszék lépésével teljes mértékben egyetértett, és azonnal eleget tett kérésének. Továbbá annak a véleménynek adott hangot, hogy az említett 2. cikk 7. pontjának érvényesülésétől el kell tekinteni, ha a nemzetközi közösség érdekei forognak kockán, például amikor ilyen súlyos bűncselekmények felett ítélik. A védelem a Törvényszék joghatóságának elsőbbségével szemben arra az elvre is hivatkozott, mely szerint senki nem vonható el a törvény szerinti bírjától. A Törvényszék ezt az

30 A Törvényszék maga alkotta meg az Eljárási és Bizonyítási Szabályait. (Továbbiakban: E.B.SZ. illetve szabályok), 33 ILM (1994) 484-545.

érvelést is elutasította azon az alapon, hogy ezt a nemzetközi fórumot kifejezetten azért állították fel, hogy a háborús bűnösök számára a tisztességes eljárást és a bűncselekményük súlyának megfelelő büntetést biztosítsák.

A Törvényszéket a nemzeti bíróságoknak a vádlottal kapcsolatos döntései nem kötik, azoktól eltérő határozatokat hozhat (12. szabály). Abban az esetben pedig, ha a Törvényszék megbízható értesülést szerez arról, hogy valamely nemzeti bíróság valaki ellen olyan bűncselekmény miatt folytat büntetőeljárást, mely miatt a Törvényszék már lefolytatta ellene az eljárását, az Elsőfokú Tanács egy indokolt kérelmet intéz a bírósághoz az eljárás megszüntetése érdekében. Ha a nemzeti bíróság ennek nem tesz eleget, a Törvényszék erről jelentést tesz a BT-nek (13. szabály).

4. Az együttműködés és a jogsegély

„1. Az államok kötelesek együttműködni a Nemzetközi Törvényszékkel a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények elkövetésével vádolt személyek felkutatásában és vád alá helyezésében.

2. Az államok indokolatlan késedelem nélkül kötelesek teljesíteni az Elsőfokú Tanács jogsegélykérelmét vagy határozatát, beleértve, de nem korlátozva a következőkre:

- a) személyek azonosítása és felkutatása,
- b) tanúkihallgatások és bizonyításfelvétel,
- c) okiratok szolgáltatása,
- d) személyek őrizetbe vétele vagy letartóztatása,
- e) a terhelt átadása vagy átszállítása a Nemzetközi Törvényszékhez.” (29. cikk)

A Törvényszék rendelkezéseinek való engedelmség és végrehajtásuk kötelezettsége, a legtöbb országot arra kényszeríti, hogy törvényhozása útján lehetővé tegye olyan utasítások végrehajtását, amit egyébként nemzeti joga nem engedne meg. Például a vádlottak kiadatása iránti kérelmet számos jogrendszer a vádlott állampolgársága miatt elutasítaná, illetve a joghatóság átengedése a Törvényszék számára nem lenne lehetséges. Ugyanígy a Törvényszék ítéletének a nemzeti bíróságok előtti eljárás akadályaként való elismerése az adott állam bírói szuverenitását jelentősen korlátozza, és ez a helyzet is törvényi rendezést kíván.³¹

Az egyes államok egyetemes joghatóságát korlátozza

az, hogy a Törvényszék határozata következtében a területükön átszállított gyanúsítottak vagy vádlottak ellen nem folytathatnak eljárást. Ez érinti a Törvényszéket befogadó államot, Hollandiát is. Hollandiával ezt a kérdést a Székely-egyezményben rendezték. Azon országok, melyek területén a terhelt átszállítása történik, a Székely-egyezményéhez hasonló rendelkezést kell hozniuk, miszerint eljárás alóli mentességet biztosítanak az átszállított gyanúsítottaknak. Továbbá a szabadságvesztések végrehajtása érdekében is törvényhozási lépéseket kell tenniük azon államoknak, amelyek vállalják azt.

V.

A törvényszék szervezete és jogállása

A Nemzetközi Törvényszék szervei: a Tanácsok - két Elsőfokú és egy Fellebbviteli Tanács, a Főügyész, valamint a Tanácsok és a Főügyész közös hivatala. A Törvényszék tizenegy bíróból áll, akik közül nem lehet két fő ugyanannak az államnak a polgára.³² Az Elsőfokú Tanácsok három, a Fellebbviteli Tanács öt bíróból áll (11-12. cikk). A Törvényszék tagjai maguk közül Elnököt választanak, aki a Fellebbviteli Tanács tagja (14. cikk). Az Elsőfokú és a Fellebbviteli Tanácsok bírái rendszeresen váltják egymást (27. szabály).

M. P. Scharf szerint ez a rotáció sérti a két bíráskodási szint elválasztásának elvét. A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 14. cikke biztosítja a vádlottnak azt a jogát, hogy a számára kedvezőtlen ítéletet és büntetést egy felsőbb fórum felülbírja. Ezen elv alapján az azonos szinten ítélező bírák nem vizsgálhatják felül egymás ítéleteit. Az ugyanis azzal járna, hogy a bírák nem változtatnának egymás döntésein, nehogy az ő határozataikat is módosítsák. Ez a rotációs megoldás alááshatja a Törvényszék fellebbezési rendszerének integritását.³³

A Főügyészt a Főtitkár javaslatára a BT nevezi ki négy évre, és újra kinevezhető. Kinevezésének feltétele, hogy nagy erkölcsi tekintéllyel rendelkező személy legyen, aki a legmagasabb szintű szakértelemmel és tapasztalattal rendelkezik a büntető ügyek nyomozásában és a vád képviselésében. Munkavégzésének feltételei megegyeznek az ENSZ Főtitkár-helyettesére vonatkozó követelményekkel.

31 Magyarország A volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék Alapokmányából fakadó kötelezettségek végrehajtásáról szóló 1996. évi XXXIX. törvénnyel eleget tett eme kötelezettségének. Magyar Közlöny 1996/40. szám 2403-2409.

32 A bírójelöltek névsorát a BT állította össze, és a Közgyűlés választotta meg a 11 főt a posztokra 1993. szept. 17-én. A megválasztott bírák névsora: Georges Abi-Saab (Egyiptom), Antonio Cassese (Olaszország), Jules Deschenes (Kanada), Adolphus Karibi-Whyte (Nigéria), Germain Le Foyer de Costil (Franciaország), lemondása után Claude Jorda (Franciaország) került a helyére, Haopei Li (Kína), Gabrielle Kirk McDonald (Amerikai Egyesült Államok), Elizabeth Odio Benito (Costa Rica), Rustam Sidhwa (Pakisztán), Sir Ninian Stephen (Ausztrália), Datuk Wira Lal Vohrah (Malajzia). Hivataluk négy évre szól. Az 1997. máj. 20-án megválasztott bírák Rafael Nieto Navia (Kolumbia), Richard G. May (Nagy-Britannia), Mohamed Shahabuddin (Guayana), Florence Mumba (Zambia), Almiro S. Rodrigues (Portugália), Wang Tieya (Kína), Fouad Abdel-Mohein Riad (Egyiptom), A. Cassese, C. Jorda, G. K. McDonald és W. L. Vohrah. A Törvényszék székhelye Hága, Hollandia

33 A Critique of the Yugoslavia War Crimes Tribunal, 13 Nouvelles Études Pénales 1997, 262-263.

A Főügyész feladata azon személyek felkutatása és vád alá helyezése, akik felelősek a volt Jugoszlávia területén 1991 óta elkövetett, a humanitárius nemzetközi jogot súlyosan sértő cselekményekért. A Főügyész függetlenül, a Törvényszék önálló szerveként működik. Kormányoktól vagy egyéb forrásoktól nem fogadhat el utasítást (16. cikk).³⁴

Az Alapokmány 30. cikke szerint az ENSZ kiváltságairól és mentességeiről szóló egyezmény vonatkozik a Törvényszékre is, annak bíraira, a Főügyészre és hivatalára, valamint a Jegyzőre és hivatalára. A bírák, a Főügyész és a Jegyző a diplomatákat megillető kiváltságokat és mentességeket élvezik. A Főügyész és a Jegyző munkatársait azok a kiváltságok és mentességek illetik meg, melyek az ENSZ kiváltságairól és mentességeiről szóló egyezmény V. és VII. cikke szerint az ENSZ tisztségviselőinek jár. Az egyéb személyek - beleértve a terheltet is - akiknek a jelenléte a Törvényszék székhelyén kívánatos, olyan bánásmódban részesülnek, amely a Törvényszék megfelelő működéséhez szükséges.

VI.

Az eljárási szabályok

Az Alapokmány a Törvényszék előtti eljárás tekintetében igen liberális álláspontot foglal el. Míg az alkalmazandó jog esetében szigorúan ragaszkodik a szokásjogi normákhoz, az eljárási szabályoknál olyan nemzetközileg elismert normákat is alkalmaz, melyek nem tekinthetők szokásjoginak, hanem a leghaladóbb eljárásjogi elveket képviselik. Ide sorolhatók a tisztességes eljárás elvei, a gyanúsított és a vádlott jogai, a sértettek és tanúk védelme, a fellebbezés joga és a halálbüntetés kizárása.³⁵

A Törvényszék eljárási szabályai a tisztességes eljárás tekintetében meghaladják a Nürnbergi és Tokiói Törvényszékét. A két legjelentősebb eltérés az *in absentia* perek tilalma és a vádlott joga a fellebbezéshez, melyeket az említett két korábbi törvényszék szabályzata nem biztosított.

Az Alapokmány feljogosította a Törvényszék bírát, hogy az eljárási és bizonyítási szabályait maguk alkossák meg az eljárás minden szakaszára vonatkozóan (15. cikk).

1. A terhelt jogai

„1. A Nemzetközi Törvényszék előtt mindenki egyenlő.

2. A terheltet megilleti az a jog, hogy az ellene felho-

zott vádról pártatlan és nyilvános tárgyaláson döntsenek, kellő figyelemmel azonban az Alapokmány 22. cikkére.

3. A terheltet mindaddig ártatlannak kell tekinteni, amíg a jelen Alapokmány rendelkezéseinek megfelelően bűnösségét meg nem állapították.

4. A jelen Alapokmánynak megfelelően emelt vád elbírálásakor minden terheltnek joga van legalább a következő biztosítékokra:

a) a legrövidebb határidőn belül egy általa értett nyelven részletesen tájékoztassák az ellene emelt vád természetéről és okáról,

b) megfelelő idővel és lehetőséggel rendelkezék védelme előkészítésére és az általa választott védővel való érintkezésre,

c) indokolatlan késedelem nélkül tárgyalják az ügyét,

d) a tárgyaláson személyesen jelen lehessen, személyesen vagy az általa választott védő útján védekezhessen, amennyiben védője nincsen, tájékoztassák a védő választására vonatkozó jogáról, és minden olyan esetben, ha az igazságszolgáltatás érdekei ezt megkövetelik, hivatalból védőt rendeljenek ki számára, és pedig ingyenesen, amennyiben nem rendelkezik a védő díjazásához szükséges anyagi eszközökkel,

e) kérdéseket intézhessen vagy intéztethessen a vád tanúhoz, és kieszközölhesse a mentő tanúk megjelenését és kihallgatását ugyanolyan feltételek mellett, mint a vád tanúi,

f) díjmentesen vehessen igénybe tolmácsot, amennyiben nem érti vagy nem beszéli a Nemzetközi Törvényszék előtt használt nyelvet,

g) ne lehessen kényszeríteni arra, hogy saját maga ellen tanúskodjék, vagy beismerje bűnösségét.” (21. cikk)

Ez a cikk a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 14. cikkén alapul, amely a Főtitkár véleménye szerint a vonatkozó nemzetközileg elismert és alkalmazott szabályokat tartalmazza. Ugyanakkor az Egyezségokmánytól eltérően az Alapokmány egyes garanciákat a tárgyalás előtti nyomozás szakaszára is kiterjeszt.

Az *in absentia* tárgyalások ötletét különböző jogi és politikai megfontolásokból elvetették. Jogi szempontból azért nem volt elfogadható megoldás, mert nem egyeztethető össze a fent említett Egyezségokmány 14. cikkével, amely szerint a vádlottnak joga van jelen lenni a tárgyaláson. Továbbá az ilyen eljárás hátrány az, hogy ha a vádlottat idővel a Törvényszék elé állítják, előről kell kezdeni a tárgyalásokat. Habár a vádlott a tárgyaláson való jelenlétéről kifejezetten vagy hallgatólagosan lemondhat, és az ilyen esetekben zajló *in absentia* tárgyalásokat az említett Egyezségokmány sem zárja ki, az *in absentia* tárgyalásokról való lemondás inkább politikai okokból történt, attól tartva, hogy kirakatpereket ered-

34 A Törvényszék első Főügyésze Ramón Escovar-Salamon (Venezuela) volt, őt követte lemondása után Richard J. Goldstone, majd lemondása után Louise Arbour (Kanada).

35 I. 21. számú jegyzet, 375.

ményeznének. Az ilyen perek pedig a Törvényszék hitelet, megbízhatóságát és tekintélyét igen kedvezőtlenül befolyásolnák.³⁶

2. A sértettek és a tanúk védelme

Az Alapokmánya előírja a Törvényszék számára, hogy eljárási szabályaiban megfelelően gondoskodjék a sértettek és a tanúk védelméről. Ezek a rendelkezések magukban foglalják többek között a zárt tárgyalás elrendelését és a sértett személyazonosságának védelmét (22. cikk).

A biztonsági intézkedések, a sértettek és tanúk védelmének szükségessége abból fakad, hogy biztosítsák ezen személyek megjelenését a Törvényszék előtt. A tanúk és a sértettek illetve családjaik közvetlen vagy közvetett fenyegetésnek, megfélemlítésnek, a vádlott vagy vele szimpatizáló bosszújának lehetnek kitéve. Védelmük részletes szabályozását az E.B.SZ tartalmazza.

A Törvényszék elrendelheti, hogy a sértett, a tanú vagy a velük kapcsolatba hozható valamely személy személyazonosságát vagy tartózkodási helyét ne hozzák nyilvánosságra illetve a sajtóval ne közöljék. Továbbá zárt tárgyalást rendelhet el, valamint engedélyezheti a vallomástétel olyan eszközök segítségével, melyek a hangot illetve az arcot felismerhetetlenné teszik, vagy zárláncú televízió rendszeren keresztül. A tárgyalás során a Tanács felügyeli, hogy a kihallgatások ne adjanak lehetőséget a vallomástevő zaklatására vagy megfélemlítésére (77. szabály). A Főügyész kérésére az Elsőfokú Tanács különösen indokolt esetben engedélyezheti a feltehetőleg veszélyben lévő tanú vagy sértett személyazonosságának titokban tartását, amíg az illető a Törvényszék védelme alá nem kerül (69. szabály).

A különböző védőintézkedések elrendelésekor a Törvényszéknek figyelemmel kell lennie a vádlottnak tisztességes eljáráshoz való jogára, különös tekintettel arra, hogy az ellene felhozott tanúkat kikérdezhesse.

A Tadic ügyben eljáró Elsőfokú Tanács a Főügyész kérelmére a vád egyes tanúi számára részleges (a nyilvánosság és média előtti), mások számára pedig teljes (a vádlott és Védője előtti) névtelenséget biztosított.³⁷ A Törvényszék ezen döntése miatt kemény kritikák³⁸ érték azon az alapon, hogy a vádlott számára nem biztosítja a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányában megadott jogokat, és magának a Törvényszék Alapokmányának is ellentmond. A 20. cikk ugyanis kimondja, hogy az eljárást vádlott jogainak „legteljesebb figyelembe vételével” kell lefolytatni, és csupán „kellő figyelemmel” a sértettek illetve tanúk védelmére. A Törvény-

szék egyetértett azzal, hogy a vádlott számára a tisztességes eljárást biztosítani kell, de az Alapokmány tárgyával, céljával és sajátosságaival összhangban. A Törvényszék kiemelte azt a körülményt, hogy egy éppen zajló háború alatt végzi tevékenységét, és nem rendelkezik megfelelő rendőri erővel vagy tanúvédelmi lehetőségekkel, hogy kellő védelmet tudjon nyújtani a tanúknak. Másrészt háború folyamán elkövetett bűncselekmények felett ítélezik, mely tény feltehetőleg katonai vagy szükségállapotban működő bíróságokhoz hasonlóan feljogosítja arra, hogy a tisztességes eljárás szabályait némiképp szűkítően értelmezze. Mindezen érvek ellenére ezt a szűkítést nem tette meg. Álláspontja szerint a saját eljárási szabályai alapján határozza meg a tisztességes eljárást, és nem veheti figyelembe a más körülményekre alkotott jogszabályokat, mint például a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányát.

3. Az eljárás menete

Az eljárást a Főügyész illetve távollétében vagy kifejezett utasítására a Helyettes Főügyész indítja meg. Állítólagos sértett, kormányok vagy nem-kormányközi szervezetek nem kezdeményezhetik. A Főügyész hivatalból illetve bármely forrásból, így magánszemélyektől (állítólagos áldozatoktól is), kormányoktól, kormányközi és nem-kormányközi szervezetektől szerzett információk alapján indít nyomozást.

A vádiratot az Elsőfokú Tanács erre a feladatra havonként kijelölt bírása vizsgálja meg. Ha a bíró elegendőnek tartja a bizonyítékokat, a Főügyész kérelmére kiadja az elfogató parancsot, a személyek letartóztatására, átadására és átszállítására szóló vagy egyéb a tárgyalás elindításához szükséges utasítást. (19. cikk) Ezen utasításokat megküldik az érintett államok megfelelő hatóságainak, akiknek kötelessége azok végrehajtása. A vádlottat őrizetbevétele után tájékoztatni kell az ellene felhozott vádakról, és a Törvényszékhez kell átszállítani. A vádlottat a lehető leghamarabb az Elsőfokú Tanács elé kell állítani, amely ismerteti vele a vádiratot. A Főügyésznek a védelem elé kell tárnia a birtokában lévő bizonyítékokat, ugyanígy a védelem is köteles megosztani információit a Főügyésszel. Kölcsönösen kötelesek egymásnak biztosítani a betekintést a tárgyi bizonyítékokba illetve a tanúkkal való érintkezést az egész eljárás során (66-68. szabály).

Az Elsőfokú Tanácsok biztosítják, hogy a tárgyalások tisztességesek és gyors lefolyásúak legyenek, figyelemmel a terhelt jogaira, valamint a sértettek és tanúk védel-

36 1. 21. számú jegyzet, 376.

37 Egyúttal szigorú kritériumokat is felállított a névtelen tanúzás engedélyezéséhez: 1. a tanú vagy családtagjai biztonságának tényleges veszélyeztetése, 2. a tanúvallomás a Főügyész számára kiemelkedően fontos és nem biztosítása tisztességtelen lenne vele szemben, 3. nincs elfogadható bizonyíték arra nézve, hogy a tanú nem szavahihető, 4. a tanú illetve családja számára nem létezik hatékony tanúvédelmi program, 5. csak a szükséges mértékben adható meg a névtelenség.

38 Például ld. 33. számú jegyzet, 263-264

mére. A tárgyalások nyilvánosak, kivéve, ha a Tanács az eljárási szabályoknak megfelelően zárt tárgyalást rendel el (20. cikk).

A tárgyaláson a Főügyész és a védő vitáznak egymással, a vádlott jelen van, de csak saját védelmére felhozott tanúként lehet kihallgatni. A Tanács ítéletét zárt ülésen szavazattöbbséggel hozza, és ezt követően nyilvánosan hirdeti ki. Az ítéletet indokolni kell, és a bírák párhuzamos illetve különvéleményt csatolhatnak hozzá (23. cikk, 28. szabály).

Az ítélet ellen fellebbezés lehetséges, eltérően a Nürnbergi Alapokmánytól, mely ezt a jogot nem biztosította. A Törvényszék Alapokmánya két esetben teszi lehetővé a fellebbezést mind a vádlott, mind a Főügyész részére: 1. jogkérdésben való tévedés, amely semmissé teszi a döntést, 2. olyan ténybeli tévedés, amelyet súlyos bírói hiba okozott. A Fellebbviteli Tanács az Első fokú Tanács döntését helybenhagyhatja, megsemmisítheti vagy megváltoztathatja (25. cikk). Közbenső fellebbezés csak a joghatóság hiánya miatti tiltakozás elutasítása esetén létezik (72. szabály).

Az eljárási szabályok lehetővé teszik az ítéletek felül-

vizsgálatát is. Ezt akkor kérheti az elítélt vagy a Főügyész, ha olyan új tényre derül fény, melyet az első fokú vagy fellebbviteli eljárás során a kezdeményező fél nem ismert és nem is kellett volna ismernie kellő gondossággal mellett, ugyanakkor döntő tényező lehetett volna a Törvényszék döntésének meghozatalakor. Az védelem bármikor, gyakorlatilag a Törvényszék megszűnése után is, a Főügyész pedig a végső ítélet kihirdetésétől számított egy éven belül terjeszthet elő felülvizsgálati kérelmet (26. cikk, 119. szabály).

A Törvényszék kizárólag szabadságvesztés büntetést szabhat ki, mely feltételeinek meghatározásakor a volt Jugoszlávia bíróságainak általános szabadságvesztés-kiszabási gyakorlatát veszi alapul. A vádlottak így nem hivatkozhatnak arra, hogy a rájuk kiszabott büntetés viszhataló hatályú.

Ha a vádlottat szabadságvesztésre ítéli a Törvényszék, a büntetést azon államok listájáról kiválasztott országban tölti le, melyek jelezték a BT-nek, hogy vállalják az elítéltek fogvatartását. A végrehajtás az érintett tagállam jogszabályainak megfelelően történik, a Törvényszék felügyelete alatt.

HIRDESSZEN

1998-ban is

a

Jogtudományi Közlönyben!

LOGOD BT

Kereskedelmi és Szolgáltató Betéti Társaság

1012 Budapest, Logodi u. 49.
Tel./fax: 214-2453, 175-1490

1998

MEGJELENT!

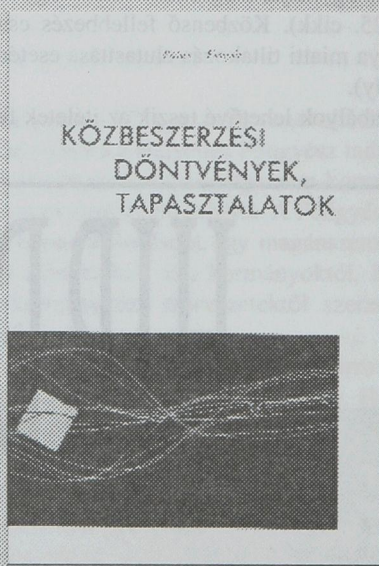
A Logod Bt. 1998. elején kiadta a Közbeszerzési döntvények, tapasztalatok című művét, mely többek között tartalmazza az 1996-97. évi publikus közbeszerzési döntvények-, határozatok kivonatait.

A közbeszerzésekkel kapcsolatban - jórészt újdonsága miatt - sok értelmezési és eljárási probléma vetődött fel. A vitás kérdésekben a Közbeszerzési Döntőbizottság dönt. E döntvények lényegében arra adnak választ, hogy a közbeszerzésekről szóló törvény egyes rendelkezéseit a Közbeszerzési Döntőbizottság, mint ügyszó döntő hatóság, hogyan értelmezi. A döntések szövegükben hosszúak és bonyolultak, ezért igény mutatkozott az újabb eseteknél hivatkozási alapul is felhasználható, tartalmi lényeg közreadása iránt.

A döntvényekhez kapcsolódóan a szerzők beszámolnak az ügyvédi tevékenységük során szerzett széleskörű tapasztalataikról, gyakorlati fogásokról, amelyek segíthetik, a közbeszerzésben érintett vezetők és jogászok munkáját.

PATAY-FENYÉR:

KÖZBESZERZÉSI döntvények, tapasztalatok

**A közbeszerzés a magyar
piac egyik meghatározó eleme
Már most rendelje meg ezt a
fontos kiadványt!**

PATAY-FENYÉR: *Közbeszerzési döntvények, tapasztalatok* című könyv ára 2500 Ft+Áfa.

Kiadja és terjeszti a Logod Bt., a kis példányszámú kiadványok speciális kiadója. Megvásárolható a kiadó címén;
1012 Budapest, Logodi u. 49., Tel./fax: 214-2453, 175-1490

LOGOD BT

Az EK-jog területi hatálya

Adalékok a Közös Piac jogi földrajzához*

✍ Szécsényi László egyetemi adjunktus, Janus Pannonius Tudományegyetem (Pécs)

Bevezetés

A közösségi jog területi hatályának kérdésével a hazai szakirodalom szinte egyáltalán nem foglalkozott. Pedig az Európai Közösség (EK) határainak megrajzolása több, mint egyszerű földrajz-feladvány: a Közösség földrajzi területe ugyanis a közösségi jog alkalmazásának területi hatályát is kijelöli egyben. Ezek a határok a látszattal ellentétben nem egy homogén területet öveznek, hanem enklávakkal és exklávakkal szabdalta európai és Európán kívüli vidékeket.

Az EK területének képzeletbeli körbejárását nemcsak a tagállamok múltjából eredő változatos és gazdag területi sajátosságok teszik érdekessé, hanem az a körülmény is, hogy a közösség területe a különböző integrációs szinteken eltérő képet mutat. Ezért nemcsak a horizontális területi viszonyok feltérképezésére van szükség, hanem az integráció egyes szintjeihez kapcsolódó vertikális területi eltérések kimutatására is.

Honnan eredeztethetők a Közösség területére vonatkozó szabályok? Van-e a Közösségnek jogi értelemben vett területe? Európai-e egyáltalán az Európai Közösség? Földrajzi szemlélnk során ezeket és ezekhez hasonló kérdéseket kell megválaszolnunk.

I.

A Közösség területének szabályozása

A közösségi jog területi hatályát az EK-Szerződés (EKSz) 227. Cikke határozza meg.

A 227. Cikk (1) bekezdése szerint „ez a szerződés a Belga Királyságra, a Dán Királyságra, a Német Szövet-

ségi Köztársaságra, a Görög Köztársaságra, a Spanyol Királyságra, a Francia Köztársaságra, Írországra, az Olasz Köztársaságra, a Luxemburgi Nagyfejedelemségre, a Holland Királyságra, a Portugál Köztársaságra, és Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságára érvényes.”

A 227. Cikkben megrajzolt terület - kis eltérésekkel - azonos az EK vámterületével. Az EGK vámterületét eredetileg a Tanács 1496/68. sz., a Közösség vámterületének meghatározásáról szóló rendelete (1968. szeptember 27.), ezt követően a Tanács 2151/1981. sz. (EGK) rendelete határozta, ma pedig a Vámkódex¹ 3. Cikkének (1) bekezdése határozza meg.

A 227. Cikk a Szerződés alkalmazási területének meghatározásakor különbséget tesz a tagállamok területe [(1) bekezdés] és az azokkal különleges jogviszonyban álló (független) területek között. Ez utóbbiak közé a francia tengerentúli megyék [(2) bekezdés], a tengerentúli országok és felségterületek [(3) bekezdés], azok az európai felségterületek, melyek külkapcsolatait valamely tagállam felelős [(4) bekezdés], és néhány különleges területi rezsim [(5) bekezdés] tartozik.

II.

A tagállamok felségterülete

1. A tagállamok területe általában

Magának a Közösségnek nincs saját felségterülete, a 227. Cikk is csak a tagállamok felségterületére utaló rendelkezést tartalmaz.² A 227. Cikk (1) bekezdése eredetileg a Belga Királyságot, a Holland Királyságot, a Luxemburgi Nagyfejedelemséget, a Francia Köztársaságot,

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült (Sz.L.)

1 Az EK vámkódexe a Tanács 2913/92. (EGK) sz. rendeletében (1992. október 12.) került megállapításra. Lásd Hiv. I. L 302, 1992. 10. 19. A hivatkozott rendelkezést legutóbb módosította a Norvég Királyság, az Osztrák Köztársaság, a Finn Köztársaság és a Svéd Köztársaság belépésének feltételeiről és az Európai Uniót létrehozó szerződések kiigazításáról szóló Okmány [I. Függelék, XIII. Vámok és adók, A. Vámok, I. A vámkódex módosítása.]

2 Hummer, in Grabitz/Hilf, Kommentar zur Europäischen Union, München, Art. 227. Rdnr. 1.

a Német Szövetségi Köztársaságot és az Olasz Köztársaságot nevezte meg. A felsorolás 1972-ben a belépő Nagy-Britanniával, Írországgal és a Dán Királysággal, 1979-ben a Görög Köztársasággal, 1985-ben a Spanyol Királysággal és a Portugál Köztársasággal, 1995-ben pedig az Osztrák Köztársasággal, a Finn Köztársasággal és a Svéd Királysággal bővült.

Az (1) bekezdés a tagállamokat azok nemzetközi jogi jogalanyiságára utalva hivatalos formában sorolja fel. A nemzetközi jog az államminőség elnyeréséhez többek között az államhatalomnak egy földrajzilag körülhatárolt területen történő érvényesítési képességét követeli meg. Azt a kérdést pedig, hogy egy adott állam felségjogait mely területen érvényesít(het)i, a belső alkotmányjogi szabályozás alapján lehet meghatározni. Ez azt is jelenti, hogy a Szerződés a tagállamokra nézve államterületük esetleges megváltozására tekintet nélkül alkalmazandó. *Ha egy tagállam területe megváltozik, vele együtt változik a Közösség területe is.*³ A tagállamok felségterületének az EK területére automatikusan kiható változásától élesen meg kell különböztetni az EKSz alkalmazási területének valamely tagállam felségterületének megváltozása nélkül történő módosulását, amire például Grönland „kilépésekor” került sor.

További alapvető körülmény, hogy sem a csatlakozások, sem a kilépések *nem változtatnak* az Európai Közösségek *nemzetközi jogi identitásán*.⁴ Hasonlóképpen nincs kihatással a tagállamok nemzetközi alanyiságára és annak közösségi tagságára az államforma vagy a kormányforma megváltozása sem. Ettől függetlenül kétségtelenül problémák adódnának, ha valamely tagállamban a jogállami, demokratikus kormányzati rendszert és a piacon alapuló gazdasági rendszert totális, emberi jogokat sértő, tervgazdaságon alapuló rendszer váltaná fel.⁵

Az államok felségterülete, melyre a 227. Cikk a Szerződés területi hatályának meghatározásakor utal, a nemzetközi közjogi szabályozásból vezethető le. A felségterület eszerint átfogja:

- a) a szárazföldet, ideértve a hasznosítható földalatti területet;
 - b) a tengeri felségvizeket (belvizek és parti tenger, tengeri alaptér)⁶
 - c) az ezek feletti légteret,
- mely összetevők tényleges terjedelmét a nemzetközi jog pontosan körülírja, ezekre itt nem térünk ki.⁷

2. A Közösség mint egységes vámterület

A 9. Cikk szerint a Közösség alapja a vámunió. A vámunió területe lényegében a tagállamok felségterületéből áll. A vámterület tényleges határai azonban a tagállamok által a Szerződés aláírása előtt megkötött nemzetközi szerződések miatt eltérhetnek a tagállamok államterületének határaitól.

A Vámkódex 3. Cikkének (1) bekezdése a vámterület földrajzi határainak meghatározásakor elsősorban a tagállamok (európai) területére épít, bizonyos területeket azonban kivesz a közösségi vámterületből (*exklávék*). Eszerint a Közösség vámterületéhez tartozik a Belga Királyság területe; a Dán Királyság területe Feröer és Grönland kivételével; a Német Szövetségi Köztársaság területe Helgoland szigete és Büsingen területének kivételével; a Görög Köztársaság területe; a Spanyol Köztársaság területe Ceuta és Melilla kivételével; a Francia Köztársaság területe a tengerentúli országok és területek kivételével; Írország területe; az Olasz Köztársaság területe kivéve Livigno und Campione d'Italia községeket, a Luganoi tónak a part és a Ponte Tresa és Porto Ceresio közötti övezet politikai határa közötti olasz területet; a Luxemburgi Nagyhercegség területe; a Holland Királyság európai területe; az Osztrák Köztársaság területe; a Portugál Köztársaság területe; a Finn Köztársaság területe az Åland-szigetek kivételével, kivéve ha az EKSz. 227. Cikk (5) bekezdése szerinti nyilatkozat megszületik; a Svéd Királyság területe; Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának területe, továbbá a Csatorna-szigetek és Man szigete.

A 3. Cikk (2) bekezdése azokat a területeket sorolja fel, melyek nem tartoznak ugyan a tagállamok területéhez, de a tagállamok által megkötött megállapodások és szerződések következtében azok a Közösség vámterületéhez tartozónak minősülnek (enklávék). Így Németország vonatkozásában Ausztria csatlakozását megelőzően⁸ Jungholz⁹ és Mittelberg¹⁰ osztrák területei; Franciaország vonatkozásában a Monacoi Hercegség területe,¹¹ Olaszország vonatkozásában a San Marinhoi Köztársaság területe¹². A német egység megteremtéséig sajátos helyzete volt az NDK-ból származó áruknak, melyekről a „Belnémet kereskedelemre és az azzal összefüggő kérdésekre vonatkozó jegyzőkönyv” rendelkezett.¹³ Eszerint az NDK az NSZK-hoz való viszonyában nem minősült

3 Vö. a mozgó szerződés határok elméletével, Verdross/Sima, Universelles Völkerrecht, 1984, 610. és 613.

4 Hummer, in Grabitz/Hilf, Kommentar zur Europäischen Union, Art. 227. Rdnr.

5 Vö. uo. Rdnr. 6-7.

6 A nemzetközi tengerjog és az EK viszonyáról lásd Vitthum, Wolfgang Graf, Die Europäische Gemeinschaft und das Internationale Seerecht, Archiv des Öffentlichen Rechts, 111 (1986) 33. kk.

7 Groeben/Thiesing/Ehlermann, Kommentar zum EWG-Vertrag, Art. 227. Rdnr. 9-10.

8 A Belépési Okmány a Vámkódex (2) bekezdésének a) pontját hatályon kívül helyezte.

9 Az 1868. május 3-i szerződés (Bayrisches Regierungsblatt 1868, 1245.) alapján.

10 Az 1890. december 2-i szerződés (Reichsgesetzblatt 1891, 59.) alapján.

11 Az 1963. május 18-i szerződés (Journal officiel vom 27. September 1963, 8679.) értelmében.

12 Az 1939. március 31-i egyezmény (1939. június 6-i, 1220. sz. törvény).

13 A jegyzőkönyv szerint az NDK-ból származó áruk sem közösségi áruknak, sem harmadik országból származó áruknak sem minősültek, hanem speciális szabályozás alá estek. Vö. még 14/71. sz. ügy Slg. 1974, 899.; 23/79. sz. ügy Slg. 1979, 2789.; 12/88. sz. ügy, Slg. 1989, 2937.

harmadik országnak, hanem a közösségi vámterület része volt, de nem tartozott az EGK területéhez. A bel-német kereskedelem vámmentes, de bejelentés, ill. engedélyköteles volt.¹⁴

A 227. Cikk rendelkezését *speciális másodlagos közösségi jogi szabályok* is módosítják azok alkalmazásában. Így pl. a Bizottság 2730/79. sz. (EGK) rendelete 9. Cikkének (2) bekezdése szerint a rendelet alkalmazásában azokat a mezőgazdasági termékeket, melyek a Közösség földrajzi területéről, de harmadik ország vámterületéről származnak, úgy kell kezelni, mintha elhagyták volna a Közösség földrajzi területét. Ezzel szemben az olyan termékeket, melyek célállomása olyan terület, mely harmadik ország földrajzi területének részét képezi, de a Közösség vámterületéhez tartozik, úgy kell kezelni, mintha nem hagyták volna el a Közösség földrajzi területét. Livigno község nem minősül a Közösség földrajzi területének.¹⁵ A forgalmi adó harmonizációját célzó 6. (77/388/EGK) irányelv (1977. május 17.) 3. Cikke alapján az irányelv alkalmazásában belföld alatt az EKSz alkalmazási területét kell érteni, miként az a 227. Cikkben szabályozásra került. Nem minősülnek belföldnek azonban az alábbi területek: Helgoland szigete, Büsingen, Grönland, Livigno, Campione d'Italia, a Luganoi tó olasz felségterülete, a francia tengerentúli területek, Hagion Oros, a Kanári-szigetek, Ceuta, Melilla. Az Azori-szigetekre és Madeirára alacsonyabb adókulcsok érvényesek.¹⁶

3. Különleges esetek: Berlin, Grönland, Kanári szigetek, Ceuta és Melilla

3.1. Berlin

A Római Szerződések aláírásakor a Német Szövetségi Köztársaság jogfenntartása alapján kifejezetten kinyilvánította, hogy az Európai Gazdasági Közösség alapító szerződése (EGKSz) és az Európai Atomközösség alapító szerződése (EAKSz) Berlinre is kiterjed. Az Európai Szén- és Acélközösség alapító szerződésének aláírásakor (ESZAKSz, 1951. április 18.) Németország még nem volt nemzetközi jogi értelemben teljesen cselekvőképes. Csak az 1965. évi Fúziós Szerződés (FSz) II. sz. mellékletében nyilvánította ki a Német Szövetségi Köztársaság, hogy a FSz és az ESZAKSz is kiterjed Berlinre. A közösségi jog

Nyugat-Berlinben a szövetségesek jogainak tiszteletben tartására vonatkozó fenntartás mellett *volt* érvényben.¹⁷ Németország újraegyesítésével a „mozgó határok” nemzetközi jogi elve alapján a Szerződések alkalmazási területe a korábbi NDK területére (ESZAKSz 79. Cikk, EGKSz 227. Cikk, EAKSz 198. Cikk), a Közösségi jog hatálya pedig a teljes egységes német államterületre kiterjedt.¹⁸

3.2. Grönland

Grönland a Föld legnagyobb szigete az Atlanti óceán északi részén, melyet 896-ban normann hajósok fedeztek fel, s telepítettek be Izlandról kiindulva. 1261-től Norvégia, 1380-tól Dánia birtoka volt. 1721 és 1953 között dán gyarmat, 1953 óta pedig Dánia országrésze. Mivel 1979 májusáig Dánia szerves részét képezte, így a 227. Cikkben nem is került említésre. Az 1979-ben elnyert autonómia következtében kiírt 1982. február 23-i népszavazás a kilépés mellett döntött. Emiatt az EGK-Szerződés módosítására is szükség volt, amire az 1981. március 13-án került sor. Ez volt az első eset, hogy egy tagállam terület-részének kiválása miatt a közösségi jog alkalmazási területe úgy csökkent le, hogy a kiváló területrészt továbbra is a tagállam államterületének része maradt.¹⁹

3.3. Kanári szigetek, Ceuta és Melilla

A Kanári szigetek 13 vulkanikus szigetből álló csoport az Atlanti óceánon Afrika északnyugati partjai előtt. A rómaiak a „boldogok szigeteként” emlegették. A középkorban az arabok és franciák fedezték fel újra. 1496-tól spanyol terület, 1977-ben autonómiát kapott. Ceuta és Melilla Marokkó területébe ékelődő kikötővárosok Észak-Afrikában. Ceuta 1580, Melilla 1470 óta áll spanyol uralom alatt.

A felsorolt spanyol felségterületekre vonatkozó speciális szabályokat az 1985. évi Belépési Egyezmény 25. és 155. Cikkei, továbbá a csatolt 2. sz. jegyzőkönyv, illetve a 2. sz. jegyzőkönyvhöz fűzött közös nyilatkozat tartalmazza.²⁰ Ezek szerint az elsődleges és a másodlagos közösségi jog is a 25. Cikk (2) és (3) bekezdésében meghatározott kivételes fenntartásokkal érvényes a Kanári szigetekre, Ceutára és Melillára. A (2) bekezdés szerint az EK-Szerződésnek és az ESZAK-Szerződésnek a szabad áruforgalomra, a vám- és kereskedelempolitikára vonatkozó rendelkezései a 2. sz. jegyzőkönyv szerint alkalmazhatók. A jegyzőkönyv pedig úgy rendelkezik, hogy a

14 Hummer, in Grabitz/Hilf, Kommentar zur Europäischen Union, Art. 227. Rdnr. 23.

15 A rendelet szövegét lásd Hiv. I. L 317/1, 1979. december 12.

16 A rendelet szövegét lásd Hiv. I. L 145/1, 1977. június 13. Vö. Hummer, Rdnr. 26-28.

17 A Berlin-kérdés EK-jogi vonatkozásaihoz lásd Hummer, Rdnr. 29-38.; Oppermann, 79.; Jahn, Die Europäische Wirtschaftsgemeinschaft und Berlin, EuR 1972, 232. kk.; Schramm, Die Einbeziehung Berlin in die EG, 1985.; Schumacher, Die Eingliederung von Berlin-West in den Hoheitsgebiet der EG, EuR 1980, 183. kk.

18 Lásd a Bizottság 1990. szeptember 27-i (90/481/EGK) határozatát a német egységgel kapcsolatos ideiglenes intézkedésekről.

19 Hiv. I. 1985 L 29/1. A szerződés 1985. február 1-jén lépett hatályba. A 2-1. Cikk Grönlandnak tengerentúli területi státuszt kölcsönzött. Az EKSz szövegébe iktatott 136a Cikk szerint a 113-116. Cikkeket Grönlandra is alkalmazni kell a „Grönlandra vonatkozó különleges rendelkezésről szóló jegyzőkönyv” (Hiv. I. 1985 29/7) fenntartásainak kivételével. Grönland kiválása a vámterület és az áruk vámértéke szabályozásának korrekcióját igényelte, ami a Tanács 1985. 02. 06-i 319/85. sz. (EGK), ill. a Tanács 1985. 02. 06-i 319/85. sz. (EGK) rendeletével történt meg (lásd Hiv. I. 1985 L 34/32 és 34/33).

20 Hiv. I. L 302/27, 1985. 11. 15., 69., 400. és 482.

nevezett spanyol területek nem tartoznak a Közösség vámterületéhez.²¹

III. Függő területek

1. Algéria

Algériának a 227. Cikk (2) bekezdésében történő korábbi említése tárgytalanná vált. Algéria ugyanis az 1962. március 18-án kelt Eviani Egyezményel kivált a francia államközösségből és 1962. július 3-án függetlené vált. Az EK 1976. április 26-án kooperációs megállapodást kötött Algériával.²²

2. A francia tengerentúli megyék

A francia tengerentúli megyéket (Départements d'Outre-Mer, DOM) élesen meg kell különböztetni a tengerentúli országok és területek (Territoires d'Outre-Mer, TOM) kategóriájától. A francia tengerentúli megyék a Közösség felségterületének részét képezik, míg a tengerentúli országok és területek a 131. Cikk értelmében sajátos társulási viszonyban állnak a Közösséggel. Francia tengerentúli megyének számít Guadeloupe, Guayana, Martinique és Réunion, ezek 1946. március 19-e óta a Francia Köztársaság területéhez tartoznak.²³ 1976-ban az addig TOM jogállású St. Pierre és Miquelon DOM státuszt kapott.²⁴ A 227. Cikk (2) bekezdése értelmében a DOM-területeken többek között az EK-Szerződésnek a szabad áruforgalomra, a mezőgazdaságra [a 40. Cikk (4) bekezdése kivételével], a szabad szolgáltatásforgalomra vonatkozó szabályai, továbbá a versenyszabályok is érvényesek.²⁵

3. A IV. függelékben felsorolt tengerentúli országok és felségterületek

Mivel az EKSz alkalmazási területe a tagállamok európai területére terjed ki, ezért sajátos szabályokra volt szükség a tagállamok gyarmati uralom alatt álló, Európán kívüli, függő területei vonatkozásában. Ezekre a terüle-

tekre nézve a 131. és kk. Cikkek egy különleges társulási rendszert vezettek be. A tengerentúli országok és felségterületek száma az 1958-ban megkezdődött önállósulási folyamatnak köszönhetően drasztikusan lecsökkent.²⁶ Függetlenségük elnyerése után ezek az államok egymással a Jaunde I (1963) és Jaunde II (1969) egyezményrel szövetségre léptek, majd a 238. Cikk alapján az 1985. évi Lomé-i Egyezményrel társultak a Közösséggel. Guinea példája alapján az Európai Bíróság leszögezte, hogy a tengerentúli országok és felségterületek függetlenségük elnyerése után nem részesedhetnek a 131. és kk. Cikkekben meghatározott társulási rendszer előnyeiből.²⁷ Az EKSz nem terjed ki azokra a IV. sz. függelékben fel nem sorolt tengerentúli országokra és felségterületekre sem, melyeket különleges viszony fűz Nagy-Britanniához.²⁸ Az egykori brit felségterület Hongkong sem a IV. sz. függelékben, sem az 1972. évi Csatlakozási Egyezmény VI. sz. függelékében nem kerül említésre.²⁹

4. Azok az európai felségterületek, melyek külkapcsolatait valamely tagállam felelős [227. Cikk (4)]

A 227. Cikk (4) bekezdése, mely a fenti területekre a Szerződés alkalmazását írja elő, már az EGKSz aláírásakor tárgytalan volt, mert az utolsó ilyen terület, nevezetesen Saarland az 1956. október 27-i német-francia szerződés alapján Németország részévé vált.

Az 1972. évi Csatlakozási Egyezmény 28. Cikke szerint az EKSz Gibraltárra is alkalmazandó, az agrárpolitikára és az értéktöbblettáradra vonatkozó rendelkezések kivételével. Gibraltár kérésére nem alkalmazzák a Közös Vámtarifát, és nem nyernek alkalmazást az áruforgalom szabadságának szabályai sem.³⁰

5. A Feröer szigetekre, az Egyesült Királyság ciprusi felségövezeteire, a Csatorna-szigetekre és Man szigetére vonatkozó kivételes rezsim

A 227. Cikk (5) bekezdését az 1972. évi Belépési Okmány 26. Cikkének (3) bekezdése iktatta a Szerződés szövegébe. A felsorolt területekre a Szerződés hatálya nem terjed ki.

21 Az innen származó áruk nem felelnek meg a 9. és 10. Cikk feltételeinek, különösen nem tekinthetők szabad forgalmú áruknak az ESZAKSz értelmében, a Közösségbe irányuló exportjuk esetében azonban vámoktól mentesek. Hasonlóképpen vámmentes a Közösségi származású áruk ide irányuló exportja is. Nem vonatkozik a területekre a az autonóm és szerződéses kereskedelempolitika, a közös agrár- és halászati politika. Vö. Hummer, Rdnr. 40.

22 Hiv. I. L 295/35, 1979. november 22. További Algériát érintő jogforrások a technikai és pénzügyi együttműködésről szóló jegyzőkönyvek (Hiv. I. L 263/37, 1978. szeptember 27. és L 337/2, 1982. november 29.) és egy egyezmény az ESZAK-kal (Hiv. I. L 263/119, 1978. szeptember 27.).

23 Lásd EuB 148/77. sz. ügy, *Hanen/HZA* Flensburg, Slg. 1979, 1787.

24 Az EGKSz emiatt nem került módosításra, de St. Pierre és Miquelon ténylegesen megszűnt „tengerentúli országnak és területnek” lenni, és részévé vált a Közösség vámterületének. A Tanács 1986. június 30-i, 86/283/EGK sz. határozata alapján Saint-Pierre-et-Miquelon-ra nézve a „tengerentúli országokkal és területekkel fennálló társulási szabályok irányadók. Részletesen, Hummer, Rdnr. 42.

25 Uo.

26 Az ezen az alapon társult országok felsorolásához lásd a Tanács 1986. június 30-i, 86/283/EGK sz. határozatának I. sz. függelékét.

27 EuB 147/43 sz. ügy, *Lensing/Hauptzollamt Berlin Packhof*, Slg. 1973, 1543.

28 Ezeket a tengerentúli országokat és felségterületeket az 1972. évi Csatlakozási Egyezmény VI. sz. függeléke (Hiv. I. L 73/137) sorolja fel. Az EK ezen országok számára az 1972. évi Csatlakozási Egyezmény 22. sz. jegyzőkönyvében (Hiv. I. L 73/177) társulási- vagy kereskedelmi egyezmény kötését ajánlotta fel.

29 Vö. az Európai Bíróság 1979. október 4-i 1/78. sz. állásfoglalását Slg. 1979, 2871.

30 Gibraltár jogálláshoz lásd részletesen Hummer, Rdnr. 47.

5.1. A Feröer-szigetek

A Feröer-szigetek az Atlanti óceán északi részén, Skócia és Izland között találhatók. A VIII. században ír, a IX. században viking, a XI. században norvég, majd 1380-tól dán birtok. 1948-ban önkormányzatot kapott.

Az (5) bekezdés a) pontja szerint a Dán Királyság kormányára 1975. december 31-ig nyilatkozhatott úgy, hogy a Szerződést a Feröer szigetekre is alkalmazták. A nyilatkozatra azonban nem került sor. Az ebből eredő problémák megoldásához szükséges rendelkezéseket az 1972. évi Belépési Okmány 2. sz. jegyzőkönyvének 3. Cikk (2) bekezdése szerint a Tanács a Bizottság javaslatára hozza meg.³¹

5.2. Az Egyesült Királyság ciprusi felségterületei

Az (5) bekezdés b) pontjának szabálya szerint a Szerződés nem alkalmazható az Egyesült Királyság ciprusi felségterületeire. Ezzel összefüggésben a Bizottság azon az állásponton van, hogy nevezett területek (Akrotiri és Dhekelia) 1960-ban nem váltak a Ciprusi Köztársaság részévé. Az 1972. évi Csatlakozási Egyezmény függelékében kiadott közös nyilatkozat szerint az EK és a ciprusi területek között viszonyt az EK és a Ciprusi Köztársaság közötti egyezményben kell szabályozni. A Közösség és a Ciprusi Köztársaság közötti technikai és pénzügyi együttműködésről szóló 1983. december 20-i jegyzőkönyv azonban nem vonatkozik az Egyesült Királyság ciprusi területeire. Az EGK és Ciprus között 1972. december 19-én megkötött társulási egyezmény 16. Cikke szerint az egyezmény brit felségterületekre is érvényes. A társulási megállapodás 2. Cikk (3) bekezdése alapján 1987. május 5-én a Bizottság és a Ciprusi Köztársaság képviselői aláírásukkal vámuniót hoztak létre az EGK és Ciprus között.³²

5.3. Csatorna-szigetek és Man szigete

A Csatorna-szigetek szigetcsoport a La Manche-ban Normandia közelében. Két szigete Jersey és Guernsey (valamint ez utóbbi tartozékai Sark, Herm, Jethon, Brechon és Lihon) Nagy-Britannia tartozéka. Man szigete önkormányzattal rendelkező sziget az ír tenger északi részén.

Az (5) bekezdés c) pontja szerint a Csatorna-szigetekre és Man szigetére az EKSz csak annyiban alkalmazandó, amennyiben ez az 1972. évi Csatlakozási Egyezmény szabályainak alkalmazásához szükséges. Az 1972. évi

Csatlakozási Egyezmény 3. sz. jegyzőkönyv 1. Cikke kimondja, hogy a vámokra és a mennyiségi korlátozásokra vonatkozó közösségi szabályok a fenti területekre alkalmazást nyernek.³³

6. Az európai mini államok

Az irodalomban néhány európai mini államot rendszeresen kapcsolatba hozzák a 227. Cikk (4) bekezdésével, azt feltételezve, hogy az külkapcsolatai gyakorlása terén nem teljesen szuverén. A valóságban azonban csak néhány miniállam tartozik a Közösség vámterületéhez.

6.1. San Marino

San Marino önálló állam, melyet valószínűleg 301-ben alapítottak. Önállóságát a Pápai Állam is elismerte. Első alkotmánya 1299-ben készült. Az 1599. évi Statútumot módosító 1939. évi alkotmány értelmében Olaszország védelme alatt áll. Olaszország és San Marino között vámunió áll fenn (1939. március 31-i egyezmény). San Marino a 1496/68. (EGK) sz. rendelet 2. Cikke alapján tartozik a Közösség vámterületéhez.

6.2. Monaco

Monaco a középkorban Genova birtoka volt. 1454-től fejedelemség, 1605-ben spanyol, 1641-ben francia védnökség alá került. 1815-től 1861-ig szárd, majd ismét francia fennhatóság alá került. 1911 óta alkotmányos állam. Az 1918. július 17-i szerződés protektorátusszerű kapcsolatot hozott létre Franciaországgal. Ezen szerződés 2. Cikke szerint Monaco csak a francia kormány előzetes hozzájárulásával köthet nemzetközi szerződéseket. Az 1962. decemberi alkotmány szerint Monaco olyan örökletes-alkotmányos királyság, mely külkapcsolataiért maga felel. Mivel Monaco 1963. május 18-án vámegyezményt kötött Franciaországgal, így a közösségi vámterülethez tartozik.

6.3. Andorra

Andorra Spanyolország és Franciaország határán fekvő területe 1278 óta a francia Foix grófja és a spanyol Urgel püspöke közös fennhatósága alatt állt. Foix grófjának jogai a XIV. században Navarra grófjára, a XVII. században a francia államfőre szálltak. 1868-ban polgári alkotmányt vezettek be.

Andorrát külpolitikailag ugyan Franciaország képviseli, de az EKSz alapvetően nem alkalmazható Andorrára.

31 A Tanács 2808/84 (EGK) sz. rendelete jóváhagyta az egyrészlől az EGK másrészlől Dánia kormánya illetve Feröer helyi kormánya között az Észak-Atlanti vizeken történő lazachalászat tárgyában kelt megállapodást. A Tanács 3980/87. (EGK) sz. rendelete pedig intézkedéseket fogantatosított a halállomány megtartása és gazdaságossá tétele tárgyában a Feröeren regisztrált hajókkal szemben, illetve a 3981/87. (EGK) sz. rendelettel a Färöer vizein halászó halászhajók számára kvótákat állapított meg. Hummer, Rdnr. 49.

32 Hummer, Rdnr. 50.

33 Hummer, Rdnr. 51.

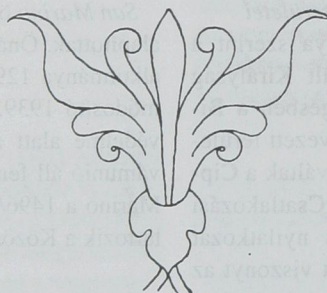
Az Andorra és Franciaország közötti áruforgalmat egy 1867-ben kelt jegyzékváltás szabályozza. A spanyol és portugál csatlakozás záróokmányához fűzött közös nyilatkozat szerint az 1985. évi Csatlakozási Egyezmény hatálybalépését követő 2 éven belül egységes kereskedelmi rendszert kell felállítani. Az egyezmény megkötésére az 1990. június 28-án folytatott levélváltás alakjában került sor.³⁴

6.4. Liechtenstein

A Liechtensteini Hercegség Svájjal áll vámunióban, a közösség jog hatálya Liechtensteinre nem terjed ki.

7. Vatikán

Az 1929. február 11-i Lateráni Szerződés alapján a Pápai Állam önálló állam, arra az EKSz hatálya nem terjed ki.³⁵

34 Hummer, Rdnr. 51. A levélváltást lásd Hiv. I. L 374, 1990. 12. 31., 11. l.

35 Hummer, Rdnr. 52.

JOGIRODALOM-JOGÉLET

GÖNCZI KATALIN:

*egyetemi docens,
Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Jog- és Államtudományi Kar
(Budapest)*

Jogtudományi folyóiratok; a tudományos kapcsolatok 19. századi médiái

*Gondolatok egy
tudományos ülés kapcsán*

1. A tudományos élet művelésének elsődleges médiái közé az enciklopédiákat, a monográfiákat és a periodikákat sorolhatjuk, s ezen közvetítőeszközökön keresztül is vizsgálható egy-egy diszciplína története. A főként tudománytörténeti kutatásairól ismert múlt századi jogtudós, Pauler Tivadar is kiemelte a „tudományos folyóiratokban, részint hírlapokban megjelent kisebb terjedelmű értekezések” fontosságát, 1843-ban megjelent tanulmányában a periodikákat a jogtudomány művelésének figyelemreméltó fórumaiként tartotta számon.¹

A jogtudományi kutatások során tehát kézenfekvő a jogfejlődésben egyfajta kommentár funkciót betöltő periodikák, a rendszeresen, hosszabb időközönként megjelenő folyóiratok történeti vizsgálata. Ez a cél vezette Prof. Dr. Michael Stolleist és Dr. Thomas Simont, a frankfurti Max Planck Európai Jogtörténeti Intézet

igazgatóját és tudományos munkatársát, mikor a jogtudományi periodikák megismerése végett Németország vezető jogtörténészeit egy tudományos konferenciára hívták össze.

1997 szeptember végén Frankfurtban tartották meg e tudományos ülést „Jogtudományi folyóiratok: A 18-20. század új médiái” címmel, a Max Planck Európai Jogtörténeti Intézetben. A háromnapos konferencia a német jogfejlődés kb. 150 évének jogi periodikáit tekintette át: a felvilágosodás korától a nemzeti szocializmus idejéig. A 11 elhangzott előadás széleskörű információval szolgált mind a magánjog, mind a közjog területének jogi folyóiratairól, azok keletkezését, az alapítók és a szerkesztők személyét, tudományos munkásságát valamint a folyóiratok megjelenésének és megszűnésének körülményeit illetően.

2. A konferencia anyagából érdemes kiemelni a 19. század elejének egyik meghatározó jogtudományi folyóiratát, az európai összehasonlító jogtudomány egyik legfontosabb fórumának számító „Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes” elnevezésű jogi periodikát, melynek összehasonlító jellegéből adódóan magyar vonatkozásai is vannak. E folyóirat megjelenésének a körülményeiről a Max Planck Európai Jogtörténeti Intézet tudományos munkatársának Dr. Heinz Mohnhauptnak az előadásából értesülhettünk: a pe-

riodikát 1829-ben két heidelbergi professzor alapította,² Carl Josef Anton Mittermaier (1787-1867) a büntetőeljárásjog és a büntetésvégrehajtási jog kiemelkedő tudósa és Carl Salomo Zachariä (1765-1843), a rajnai szövetség közjogának és a francia magánjognak az előadója.³ A periodika 1856-ig évente kb. 500 oldalas terjedelemben jelent meg.⁴

A lap szerkesztőit az a cél vezette, hogy a külföldi kodifikációs munkálatok jogösszehasonlító bemutatásán keresztül kísérletet tegyenek a 19. században differenciálódott európai jogfejlődés egységének a megteremtésére. Mittermaier, a folyóirat szellemi vezéregyénisége, ebből a célból széleskörű tudományos levelezést folytatott Európába és az Egyesült Államokba.⁵ A folyóirat nagy terjedelemben közölt cikkeket az amerikai alkotmányról,⁶ mely a kiindulópontot jelentette a 19. századi európai konstitucionalizmus számára és a korszak másik központi kérdéséről, a büntetőjog kodifikációjáról, annak amerikai és európai mintáiról.⁷ A folyóiratban figyelemmel kísérték az Európán és Észak-Amerikán túli területek jogfejlődését is, egy cikk például az ausztráliai törvényhozás eredményeivel foglalkozott, míg másutt a konstantinápolyi kereskedelmi bírósági döntésekről számoltak be.⁸

Mint azt a Kritische Zeitschrift címlapján olvashatjuk, a folyóirat társszerkesztői Stockholmtól Pisáig, Berlinton Párizsig, Európa jelesebb városainak jogtudósaiból kerültek ki,

1 Ezen folyóiratok között említette a Tudománytárat, a Budapesti Szemlét, a Századunkot, a Tudományos Gyűjteményt, az Aethenaeumot. Pauler, Tivadar, Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota, Tudománytár. Értekezések, 14. köt., Buda 1843.

2 Ez a folyóirat egyike volt az 1830-as években nagy számban alapított jogi periodikáknak, különösen az egyházjog területén került sor ebben az időben folyóiratalapításra, állapította meg előadásában Peter Landau, a müncheni egyetem professzora.

3 Elétrajzi adataikat és pályarajzukat l. Harzer, Regina, Mittermaier, Carl Joseph Anton, és Bergfeld, Christoph, Zachariä, Carl Salomo, in: Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert, Szerk.: Michael Stolleis, München 1995, 428-29 és 666

4 Megszűnésének oka valószínűleg a terjesztésben illetve a nyomdai előállításban keresendő.

5 A szerkesztői tevékenysége kapcsán írt kb. 12 000 fennmaradt levelének feldolgozása és kiadása a Max Planck Európai Jogtörténeti Intézetben folyamatban van. V.ö. Dölemeyer, Barbara, Wissenschaftliche Kommunikation im 19. Jahrhundert: Carl Josef Anton Mittermaiers juristisch-politische Korrespondenz, in: lus Commune. Zeitschrift für Europäische Rechtsgeschichte, XXIV. évf., Frankfurt/M. 1997, 285-300

6 Példaként idéznék Mohl, Robert von, Nordamerikanisches Staatsrecht, (1835); Zachariä, Carl Salomo, Constitution der Vereinigten Staaten, (1836); Story, Joseph, Commentaries on the constitution of the U. St. (1835, 1836) tanulmányait.

7 V.ö. Vischers, Über die Todesstrafe in Belgien (1836), Mittermaier, Carl J. A., Der Entwurf eines Strafgesetzbuchs für England (1839).

8 Julius, Anfänge der Gesetzgebung in Australien (1840); Mittermaier, Carl J. A., Sammlung der Entscheidungen der Gerichte von Konstantinopel in Handelssachen (1847).

sőt az amerikai kontinens neves jogásza, Franz Lieber, Joseph Story és Edward Livingston is képviseltették magukat. A Kritische Zeitschrift szerkesztői listájából azonban hiányoztak a kelet-európai régió reformkori jogtudósai.⁹

3. A konferencián elhangzott előadás kapcsán érdemes kitérni Kritische Zeitschrift magyar vonatkozásaira is. Ez az összehasonlító jogi folyóirat figyelemmel kísérte a reformkor magyar törvényhozási eredményeit is, a kereskedelmi jogi törvényhozást és a büntetőjogi kodifikációt. Az 1840-es kereskedelmi jogi törvényhozást követő évfolyamban Mittermaier tollából jelent meg egy írás a magyar váltótörvényről, egy pozsonyi illetőségű Orosz József fordítása és kommentárja alapján.¹⁰ A cikk a korábbi törvényjavaslatok ismertetése után részletesen foglalkozott a törvényhozás menetével, majd bekezdésről bekezdésre tárgyalta a törvényi rendelkezéseket. A szerző említést tett egy 1833-as osztrák törvényjavaslatról, mely a magyar váltótörvény javaslatának kidolgozása-kor vezérfonalul szolgált;¹¹ ebből a tényből is a kereskedelmi jog területén bekövetkező egységesedési folyamatra következtethetünk, mely e jogterület fejlődésének általános jellemzője a 19. században.

A Kritische Zeitschrift 1846-os kötetében három a magyar büntetőjogi kodifikációval foglalkozó

cikk jelent meg, melynek szerzőjeként E. Hanszlmann szerepel.¹² A cikksorozat szerzője minden bizonnyal azonos azzal a Hanszlmann Imrével (E. az Emerichre utal), aki „Vierteljahresschrift aus und für Ungarn” címmel 1843-ban folyóiratot alapított, hogy a magyar törekvéseket a külfölddel megismertesse.

A Kritische Zeitschrift magyar vonatkozásai kapcsán érdemes kitérni két magyar reformkori jogász Deák Ferenc és Szalay László közvetítői tevékenységére. Az ő levelezésükből értesülhetünk a Kritische Zeitschrift vezéregyéniségének, Carl J. A. Mittermaiernek a magyar kodifikációs munkák iránti fogékonyságáról.

Deák Ferenc egy 1847-ben tett európai utazásáról beszámoló levelében írja, hogy eljutott „Frankfurtból Heidelbergbe, hol Welckert és Mittermayrt, kik szívesen fogadtak, meglátogattam.”¹³ Deák egy másik levelében, melyet 1848 júniusában már, mint a Felelős Magyar Minisztérium igazságügyminisztere intézett Szalay Lászlóhoz így fogalmazott: „Mittermeyernek mondj szíves köszönetet közleményéért, mely nekem szerföltt érdekes. A kívánt miniszteri rendeletet küldöm, de csak magyarul, mert német fordításban nem bírjuk.”¹⁴ Ez a néhány gondolat már előrevetíti a Kritische Zeitschrift kiadójának érdeklődését a magyar változások iránt.

Mittermaier, a heidelbergi egyetem büntetőjogász professzora külö-

nös érdeklődést mutatott a magyar büntetőjogi tervezet iránt, mint Szalay Gábor írta, Mittermaier „éber figyelemmel kísérte a kodifikációs bizottságok munkáját, akinek észrevételeit fontolóra vették, megvitaták, sok esetben elfogadták”.¹⁵ A Mittermaierrel való érintkezésben Szalay László töltötte be „a híradó és a közvetítő szerepét, a javaslatot németre, viszont Mittermaier észrevételeit magyarra fordította.”¹⁶ A magyar büntetőjogi kodifikációban való közreműködése miatt Mittermaiert a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottsága 1846-ban külső tagjává választotta.¹⁷ Mittermaier kritikája 1843-ban magyar nyelven is megjelent „Mittermaier a magyar büntetőtörvénykönyvi javallatról” címmel.¹⁸

Egy periodika története kapcsán elkerülhetetlenül felmerül az a kérdés, hogy kikhez szolt ez a lap, mekkora volt az olvasótábora ennek a folyóiratnak. Jó 150 éves távlatból az olvasóközönséget illetően igen nehéz következtetéseket tenni. A lap magyarországi olvasottságára egy lehetséges választ a hazai könyvtárak állománya adhat: az ELTE Egyetemi Könyvtárban ez a folyóirat hiánytalanul megvan,¹⁹ amely nemcsak e folyóirat magyarországi ismertségét bizonyítja, de következtetni enged a múlt századi tudományos kapcsolatokra is. A Kritische Zeitschrift több 19. századi jogtudományi folyóirattal egyetemben²⁰

9 Először csak 1847-ben találkozunk egy oroszországi szerkesztő, v. Wolfeeldt nevével. Ez a tény talán azzal indokolható, hogy a közép-kelet-európai jogfejlődésnek ebben a korszakában Zlinszky Jánost idézve ún. Berufsjurist-okkal találkozunk, akik, mint Szemere Bertalan, Palóczy László, Deák Ferenc, Szalay László és Eötvös József az országgyűlés soraiban s a kodifikációs bizottságok munkájában a jogi reformok kivitelezésében vettek aktívan részt. V.ö. Zlinszky, János, Die historische Rechtsschule und die Gestaltung des ungarischen Privatrechts im 19. Jahrhundert, in: Studia in honorem Velimirii Pólay septuagenarii, Szeged 1985, 436

10 Mittermaier, Carl J. A., Die ungarische Wechselordnung von 1840 (1841), 145-160

11 Uo., 148

12 Hanszlmann, Die Juryfrage auf dem ungarischen Reichstage von den Jahren 1843-44, (1846), 43-108 Verhandlungen des ungarischen Landtags über den Criminalcodex, und zwar über das Gefängnissystem, 261-300 és 372-392

13 Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822-1875, Budapest 1890, 190

14 Uo., 199

15 Szalay, Gábor, Bevezetés Szalay László leveleihez, Budapest 1913, 11

16 Uo., A Szalay-Mittermaier kapcsolat a v.ö. Nizsalovszky, Endre, Szalay László kodifikációs külföldi kapcsolatai és a sioni epizód, in: Állam-és Jogtudomány, 1964, 184-185

17 Ebből az alkalomból Szalay több levelet is írt Mittermaierhez. L. Szalay László levelei, Szerk.: Szalay Gábor, Budapest 1913, 117 és 119

18 Mittermaier a magyar büntetőtörvénykönyvi javallatról, Pest 1843.

19 Kérdéses, hogy ezek a példányok későbbi professzori hagyatékokból származnak-e, vagy a kezdetektől előfizette-e könyvtár a folyóiratot.

20 Az Egyetemi Könyvtár állományából kiemelném Savigny folyóiratát, a Zeitschrift für die geschichtliche Rechtswissenschaft-ot, mely 1815-ös alapításától 1848-ig megvan, a máig megjelenő Archiv für die civilistische Praxis-t, melynek kötetei 1818-1982 között megvannak, a Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft-ot, melynek 1844-1942 közötti példányai vannak meg, s a Levin Goldschmidt alapította Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht-et, melynek 1858-1940/41 közötti kötetei az Egyetemi Könyvtár állományát képezik.

jelentős szerepet játszott a Németországból Magyarországra irányuló jogtudományi ismeretek közvetítésében, így méltán nevezhetjük e folyóiratokat a „tudományos transzfer médiáinak”.

A frankfurti jogtörténészek egy

későbbi időpontban folytatni kívánják a jogi folyóiratok bemutatását, melynek keretében lehetőség lenne a külföldön megjelent jogtudományi periodikák ismertetésére is. A reformkori akadémiai értesítők és időszaki lapok vizsgálá-

tától a máig megjelenésre kerülő jogtudományi periodikák bemutatásáig igen hasznos lenne a téma feldolgozása, melyen keresztül a magyar jogtudomány történetének újabb aspektusait ismerhetnénk meg.

M E G J E L E N T !

BURIÁN - KECSKÉS - VÖRÖS:

MAGYAR NEMZETKÖZI KOLLÍZIÓS MAGÁNJOG

EGYETEMI
TANKÖNYV

*Miskolci Egyetem Állam- és
Jogtudományi Kara*

*Pázmány Péter Katolikus
Egyetem Jog- és
Államtudományi Kara*

*Janus Pannonius
Tudományegyetem Polgári
Jogi és Európai Jogi
Tanszéke*

Kiadja és terjeszti a Logod Bt., a kis példányszámú kiadványok speciális kiadója. A tankönyv megrendelhető vagy megvásárolható a kiadónál: Logod Bt.; 1012 Budapest, Logodi u. 49. Telefon/fax: 175-1490 ill. 214-2453.

LOGOD BT

Kereskedelmi és Szolgáltató Betéti Társaság

JOGIRODALOM-JOGÉLET

GYULAVÁRI ÁGNES:

egyetemi adjunktus,

Eötvös Loránd Tudományegyetem,
(Budapest)

Egy jogszociológiai alaplőről*

1. Régen várt, igazi hiánypótló-összegző művet jelentetett meg a Kulturtrade Kiadó a rá szokásosan jellemző, igényes kivitelben, Kulcsár Kálmán Jogszociológia című könyvével. Mindeztidáig ez az egyetlen munka ugyanis, amely a jog és a társadalom viszonyának szinte teljes elméleti probléma repertoárját úgy tekinti át szociológiai aspektusból, hogy egyben a tárgykörbe tartozó empirikus kutatási eredmények értékelő ismertetését is magára vállalja.

Természetesen voltak eddig is olyan munkák, amikre a jogszociológiában tájékozódni kívánók támaszkodhattak, de vagy aktualizálásra szorultak – mint szerzőnk korábbi, 1987-es kiadású Politikai és jogszociológia c. könyve –, vagy eleve nem is a fent jelzett komplexitás igényével íródtak.

Röviden, olyan munkát kaptunk kézhez, mely egyszerre egyetemi tankönyv, kézikönyv és elgondolkodtató, további kutatásra inspiráló tudományos mű, mely kiválóan használható hallgatók, oktatók, kutatók, gyakorló jogászok, de akár olyan laikusok számára is, akik egyszerűen csak érdeklődnek a könyvben kifejtett aktuális témák iránt. Az aktuálist itt szó szerint kell érteni, hiszen Kulcsár Kálmán korábbi munkájának átdolgozását úgy valósította meg, hogy miközben természetszerűleg kiiktatta az időszerűtlenné vált ismereteket, egyben gondot fordított arra is – s erre nagyon nagy igény volt –, hogy a rendszerváltás utáni

időszak jogszociológiailag értelmezhető történéseit kielemezze.

2. A könyv három nagy részből, összesen nyolc fejezetből áll. Indító részében a szerző – a legfrissebb jogtörténeti kutatások eredményeit is beépítve – felvázolja a *jogi gondolkodás alakulását*, benne a jogi jelenségek két eltérő szemléletmódjának, a természetjogi és a pozitivisták megközelítés koronkénti küzdelmét és változó társadalmi-politikai funkcióit az egyes történelmi korokban. Eközben – ahogyan azt tőle megszoktuk – *bevonja vizsgálódásai körébe*, mintegy képbe helyezi a nyugati jogi gondolkodás számára sokáig megemészthetetlen *nagy keleti kultúrák jogi jellegzetességeit*.

Ebbe a nagyívű elméleti háttérbe helyezi el a jogszociológiát, részletesen elemezve azokat a társadalmi okokat, amelyek életre hívták, s kísérik végig elméleti fejlődését, kezdve a klasszikusoktól (*Weber, Durkheim*) egészen napjaink talán legizgalmasabb és egyben legvitatottabb kísérletéig, *Luhmann* autopoéziséig.

Nem egyszerű vállalkozás már ez sem. Hiszen a jogszociológia – hasonlóan a többi társadalomtudományokhoz – mostanára az egymással rivalizáló – és egymásra még csak nem is reflektáló, „egymás mellett elbeszélő” elméleteknek, vagy ilyen rangra aspiráló nézeteknek valóságos dzsungelét mondhatja magáénak. Ezekben biztos ítélettel rendet vágni és a fejlődés csomópontjait még laikusok számára is megvilágítani, olyan feladat, amelyben a szerző bőven kamatoztathatta lenyűgöző olvasottságát, hosszú kutatói-oktatói munkájából nyert tapasztalatait.

Az első rész elméletibb tematikája és hangvétele után, a másik két részben, fokozatosan egyre inkább gyakorlati kérdések, mondhatni a *jog életjelenségei* kerülnek terítékre,

mégpedig oly módon, hogy végső soron valamennyi egy központi problémakörre reflektál, mintegy újabb és újabb aspektussal pontosítva, gazdagítva azt. Ezt a problémakört pedig a *jog mozgásterének körülménye* jelenti, ami Kulcsár Kálmánt nagyon régóta, több művéből is kiolvashatóan foglalkoztatja. Tulajdonképpen az egyes témák kapcsán (*a jog pluralitása, autonómiája és eszközjellege, funkciói és diszfunkcionalitása, a jogi kultúra és egyáltalán a jog alkotásával és érvényesülésével átfogott valamennyi folyamat és probléma*) arra vállalkozik – miközben mellesleg a rá jellemző precizitással elvégzi a nagyon is szükséges fogalmi tisztázásokat is – hogy a történelem folyamán eddig erre vonatkozóan összegyűlt tudás és tapasztalat értő összerendezésével „bemérje” a jog lehetőségeit és kimutassa korlátait.

3. Nem volt ez igazán hálás feladat és a szerzőn kívül, sikerrel, nem is igen vállalkozhatott volna rá más. A jogról ugyanis egyszerre tudunk már túl sokat ahhoz – s ez nem kis részben a szerző eddigi munkásságának köszönhető –, hogy kényelmesen lehesse újat mondani, könnyen ismétlésnek hat; s mégis túl keveset ahhoz, hogy egyértelmű fogódzókat lehetne adni akár csak saját ellentmondásos közelmúltunk, s a jog abban játszott szerepének megítéléséhez, még kevésbé ahhoz, hogy – ha ugyan vannak ilyenek – pontos recepteket lehessen adni a „társadalmi mérnökösödéshez”.

Ilyen receptet nem lehet adni, mondja Kulcsár Kálmán, már csak azért sem, mert – s itt újra leszögezi más könyveiben, más kérdések kapcsán már többször kifejtett, konzekvensen vallott nézetét – ahogyan a *társadalmi és politikai fejlődésnek, ugyanúgy a jogi fejlődésnek sincse-*

nek univerzális törvényszerűségei, illetve *unilinéaris útja*. Olyan izgalmas kérdések merülnek itt fel, hogy vannak-e jól elkülöníthető „modern” és „tradicionális” jogrendszerek, s ha igen, milyen szempontok alapján azonosíthatók ezek be; hozzárendelhetők-e az egyes meghatározott karakterű jogrendszerek, meghatározott karakterű társadalmakhoz; milyen viszony van a jog modernitása és aközött, hogy milyen szerepet tölt be a jog az egyes társadalmak modernizálódási folyamataiban; egyáltalán azonos-e a modernség a fejlettséggel, életképes-e a radikálisan megváltoztatott és változtatni akaró jog „ellenséges” politikai-társadalmi-jogi-kulturális környezetben (receptió, akulturáció problematikája).

4. Igazából rólunk szól tehát a mese. Rólunk és azokról, akik velünk egy cipőben járnak, az úgynevezett volt szocialista országokról és az ebben a vonatkozásban modernizációs ugrásokra kényszerülve és készülődve - helyzetünkkel szintén hasonló vonásokat mutató volt gyarmati országokról. Mert igaz ugyan, hogy gondjaink vannak a fejlettség objek-

tív kritériumainak pontos meghatározásával - kiváltképp, hogy elutasítjuk az etnocentrizmus minden formáját - ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy vannak fejlett országok, és ezek vonzó minták, és kihívást jelentenek mindazok számára, akik egyelőre még csak vágyakoznak erre az állapotra. Nyilvánvaló, hogy a fent körvonalazott kérdések különös élességgel éppen ezekben az országokban merülnek fel, mint ahogy a joggal való visszaélésből, a jog segítségével elkövetett hibákból - ránk kényszerített történelmi kísérlet szenvedő alanyaiként - szerzett tapasztalatok is itt halmozódtak fel leginkább.

Recept ugyan nincs tehát, de *vanak értelmezhető és értelmezendő tanulságok, kikristályosodott elvek és „használati utasítások” a joghoz*, amelyek - passzív iránymutatásként - azt már bizonyíthatóan megmutatják, mit nem szabad tenni. Nem szabad a társadalmi-gazdasági realitásoktól elszakadva a jogot hiánypótló eszközként használva lehetőségeit túlértékelni; politikai - pláne pillanatnyi politikai - céloknak kiszolgáltatva, a jog hosszú történelmi fejlődésben kikristályosodott autonómiá-

ját feláldozni, belső logikáját megtörni; szabályozó erejét, társadalmi tekintélyét „fénytelen harcokban elköptatni”.

A jog korlátai tehát viszonylag pontosan bemérhetőek: úgy kell segítséget adnia a maga eszközeivel - a megfelelő történelmi pillanatban - a haladás irányának, hogy eközben nem szakadhat el radikálisan a társadalmi-politikai környezettől, kulturális kondícióktól.

Ezeknek az elveknek a megsértéséért többszörös diszfunkcióval kell fizetni: a *túlszabályozott, ellentmondásokkal terhelt jogrendszer mind a jogalkalmazókat, mind a társadalmat elbizonytalanítja*, a kívánt célok elérése helyett - a megcélzott területeken is zavart okozva - a *jog hatékonysága, szabályozó ereje gyengül, aláásva végső soron a jog egyik alapfunkciójának, az integratív funkciónak az érvényesülését*.

A jogszociológiának aligha van fontosabb és több hasznot ígérő feladata, mint ezeknek a tapasztalatoknak az újragondolása. Ez mindig időszerű, de ma Európához való felzárkózásunk, remélt uniós csatlakozásunk küszöbén, úgy vélem, kifejezetten megkerülhetetlen.

CSERNAVÖLGYI ANTAL

Fegyvert, s vitézt éneklek

A Fegyvert, s vitézt éneklek című katonanapló gyűjteményben az író-szerkesztő Csernavölgyi Antal emléket kíván állítani a magyar katonának. A mintegy száz évet (1848-1946-ig) átfogó könyv három háború résztvevőinek élet- és érzésvilágába enged bepillantást, nem summázva - ahogy a történelemből ismerjük - hanem a túlélő katonák tapasztalatán keresztül, akik a velük megtörtént eseményeket leírták.

A könyv a katonák legbenső énjét tárja fel az olvasók előtt, ahová csak nagyon kevesen pillanthattak be az elmúlt időkben, mert a katonáknak célszerűbb volt hallgatni. Az érzéseknek minden irodalmi szándék nélküli felidézése művészi élményt ad.

**A mű megvásárolható vagy megrendelhető a kiadónál:
Logod Bt., 1012 Budapest, Logodi u. 49., Tel./fax: 214-2453, 175-1490**

JOGIRODALOM-JOGÉLET

ZVOLENSZKI ANIKÓ:

egyetemi adjunktus,

József Attila Tudományegyetem,
(Szeged)

In memoriam

Balás P. Elemér

(Halálának ötvenedik évfordulójára)

A szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 1997. december 18-án ünnepi tanácsulésen emlékezett meg egykori kiválóságáról, Balás P. Elemerről.

1. Balás P. Elemér a szegedi egyetem kimagasló egyénisége, egykori professzora volt. Nem alaptalanul nevezték őt az *utolsó polihisztor* magyar jogásznak, akiben a „kodikátor, jogtudós, professzor és bíró” egy személyben jelent meg,¹ s akiről halálának ötvenedik évfordulóján il-
lő kötelességünk megemlékezni.

Szabadkán született 1883. január 28-án. 1905-ben a kolozsvári egyetemen szerezte meg jogi doktori diplomáját. Gyakorlati jogászként kezdte pályáját, fiatal ügyészként került az Igazságügyminisztérium törvény-előkészítő osztályára, ahol több mint két évtizeden át fejtett ki széles körű és maradandó kodifikációs tevékenységet. Mint miniszteri tanácsos került a törvényelőkészítő osztályról a Kúria bírói székébe.

Mint tudós, s mint oktató tulajdonképpen kezdettől egyetemünkhöz, ill annak elődjéhez a kolozsvári egyetemhez kötődött, hisz ott szerezte doktori oklevelét. 1934-ben a szegedi egyetemen magántanárrá habilitálták a büntetőjog tárgyköréből, három évvel később pedig 1937. au-

gusztus 18-án nevezték ki a Szegedi Egyetem polgári törvénykezési jogi tanszékére *tanszékvezető egyetemi tanárnak*. Tanszékfoglaló előadását „A modern perjogi tudomány fejlődési iránya” címmel tartotta, mely megjelent a Kolosváry Bálint tiszteletére készült Emlékkönyvben is 1939-ben.

A szegedi tanszék vezetője volt 1937-40-ig, majd 1940 októberétől a kolozsvári tudományegyetemen a magyar polgári és büntető törvénykezési jog, egyben az anyagi büntetőjog professzora volt, s emellett a Polgári és Büntető Törvénykezési Jogi Szeminárium igazgatója. A Kolozsvárott eltöltött négy év után 1945-től 1947-ben bekövetkezett haláláig ismét tanszékvezető egyetemi tanárként működött Szegeden, mint a büntetőjog és a büntető eljárásjog professzora is.

1943-ban a MTA levelező tagjává választották, székfoglalóját „Perszemlélet és kriminálpolitika” címmel tartotta meg, bár már 1937-től aktívan részt vett az MTA munkájában az Akadémia Jogtudományi Bizottságának meghívott, majd később rendes tagjaként. Elnöke volt a Szerzői Jogi Szakértői Bizottságnak, tagja volt a Törvényszéki Orvosi Vizsgálóbizottságnak, társelnöke az Iparjogvédelmi Egyesületnek, alelnöke a Sajtótudományi Társaságnak és a Társadalomtudományi Társulatnak.

Egyetemes érdeklődésű, *vérbeli jogász volt*, aki *hosszú bírói és kodifikátori gyakorlata* alapján a jog technikája felett teljesen és biztosan uralkodott. Ugyanakkor *vérbeli tudós volt*, aki a jogi megismerést a mesterség és technika fölé magosra, a tudomány színvonalára kívánta emelni: ezért volt legkedvesebb műfaja az *elmélyedő monográfia*.²

2. Irodalmi munkássága 1912-ben kezdődött. Magyar, valamint olasz, német, francia nyelvű publikációinak száma a kétszázat meghaladja. Tudományos kutatásai során olyan nagy kérdések foglalkoztatták, mint amilyen a *kauzalitás* kérdése a büntetőjogban vagy a *személyi és dologi szemlélet* a jogban. Állandó érdeklődéssel fordult a *társadalomtudomány*, a *filozófia*, a *művészet- és kultúrtörténet*, a *hazai és a külföldi szépirodalom felé is*. Egyetemi előadásait irodalmi utalásokkal élénkítette, mert fáradhatatlan olvasó is volt.

Nincs a jogtudománynak olyan ága, amelyben maradandót ne alkotott volna. Fő kutatási területei a *magánjog*, a *szerzői*, a *sajtó-*, valamint a *büntetőjog*. Nizsalovszky Endre fogalmazott úgy, hogy mégis világosan felismerhető életművének nyílegyenes középvonala, amelyen haladva a legmagasabbra emelkedett: *mint a büntetőjog művelője vált elismert jogtudóssá*.³

Főműve: „Az okozatosság büntetőjogi problematikája” című 219 oldal terjedelmű monográfia, mely az okozatosság filozófiai tudománytörténetének foglalata is egyben, az MTA kiadásában 1936-ban jelent meg. Másik nagy terjedelmű monográfiája „A kiskorúak és gondnokoltak büntetőjogi védelme” (1943). Büntetőjogi gondolkodását meghatározták az I. világháború végefélé jelentkező égető társadalmi kérdések, s előszeretettel foglalkozott a gazdasági bűncselekmények problematikájával. Ilyen munkái: „Az árdrágító visszaélésekről szóló törvény magyarázata”, a *versenyjog* köréből ma is jelentős „A tisztességtelen versenyről” írt monográfiája és az erről szóló törvény kommentárja. Említést érdemel „Az uzsoráról szóló törvény magyarázata” is.

1 Rácz György: Egy polihisztor magyar jogász emlékezete. Jogtudományi Közlöny, 1983.évf. 412-413.

2 Horváth Barna professzornak Balás P. Elemér temetésén elmondott búcsúbeszédéből

3 Nizsalovszky Endre megemlékezése. Jogászegyleti Szemle, 1948. 1-2.sz. 151.

Különösen időtálló javaslatokat tett a büntető perorvoslati reformmal kapcsolatban, anyagi büntetőjogi munkásságához szorosan kapcsolódik *büntető eljárásjogi munkássága* is. A büntető eljárásjog mélyreható változtatására mintául az angol jog intézményeit mutatta fel. Akadémiai székfoglalója is a büntető eljárásjog köréből merített téma volt.

3. Nagy érdeklődéssel fordult a technikai fejlődés által felmerülő problémák megoldása iránt. Egész munkásságára jellemző a *szellemi alkotások oltalma*. Mint a *szerzői jog és a sajtójog* országosan elismert egyik legkiválóbb művelőjét tartották számon.⁴ Alig kezdődött meg hazánkban a rádiózás, 1927-ben írta meg a „Rádió, szerzői jog, sajtójog” c. monográfiáját. „Sajtójogi gyakorlat” címmel a bírói gyakorlata alatt szerzett tapasztalatokat dolgozta fel a Sajtó Könyvtára füzetekben. Számos tanulmányt írt a sajtódeliktumról, a szerzői jogi reformtörekvésekről. A Menyhárt Gáspár Emlékkönyvben jelent meg 1938-ban „Szerzői magánjogunk de lege ferenda” c. tanulmánya, s 1947-ben, halálának évében jelent meg a „Törvényjavaslat a szerzői jogról” c. munkája.

A *civiljogászok* számára az ő neve elsősorban a *személyiség polgári jogi védelmének* lényeges problematikájával kapcsolódik össze. Ő rögzíti azt a ma is helytálló tézist, hogy: „A személyiségi jog tudományának a személyiségből kell kiindulnia. Ez ellen vétenek azok az elméletek, me-

lyek az ún. személyiségi javakból indulnak ki.” -mondja a szerző a *Szladits-féle Magyar Magánjog* I. kötetében publikált tanulmányában.⁵ A *Szladits Károly* által szerkesztett nagy Magyar Magánjog c. mű I. kötetében ő írta a személyiségi jogról, valamint a szerzői jogról szóló fejezeteket. Megemlíthető még „A kártérítés a Magánjogi Törvénykönyv javaslatában” c. jelentős munkája.

4. *Közigazgatási jogi* irodalmi munkássága is ismert, valamint *történelmi tárgyú, politológiai* monográfiája „A Széchenyi-Kossuth ellenét hírlapi vitájuk tükrében” c. 230 oldalas terjedelmű munka. Jogelméleti, *jogfilozófiai művei*, dolgozatai találhatók az Angyal-, a Szladits- és az Illés Emlékkönyvekben.

5. Természetesen nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a másfél évtizedes *tanári működése* során tartott büntetőjogi, polgári és büntető eljárásjogi előadásairól *egyetemi jegyzetek* készültek. Érdekességgént említhető meg, hogy a szegedi egyetem jogi karán 1946-ban elsőként szervezett „esti munkástanfolyam” hallgatói számára a büntetőjog tanulását segítő „vezérfonalat” készített és adott közre.⁶

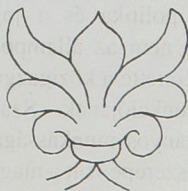
Egyetemi előadásain kiváló *pedagógiai érzékről* tett tanúságot, élénk és változatos előadásmódja nemcsak lekötötte hallgatói figyelmét, de egész életükre emlékezetes hatással volt. Bibliográfiáját áttekintve még egy érdekesség: *Polgári Perjog* címmel készült 1940-ben egy össze-

gyűjtött munka Balás P. Elemér előadásai és szigorlati kérdései alapján.

A szegedi egyetem kiváló egykori római jog professzora, *Pólay Elemér* jellemezte Balás P. Elemért a következő szavakkal: „a legnagyobb tisztelet illeti annak a hazánk határain túl ismert jogtudósnak az emlékét, akinek életművében a kodifikátor-jogalkalmazó és jogtudós professzor-triász olyan egységben olvadt össze, mint az antik Róma jogászaiban, akiknek írásművei és szóbeli megnyilatkozásai mindig lehetővé tették a fejlődő életviszonyok által támasztott követelmények kielégítését, s egyben kialakították a következő generáció jogászai gondolkodását.”⁷

Végül hadd idézzem az egykori tudóstárs, kolléga és barát, Horváth Barna professzor búcsúszavait: „Ismertük tudós pályájának örömeit és keserűségeit. Most ismerjük sorsát is, amely így foglalható szavakba: későn kezdte és túlkorán végezte. Hiszen csak 10 évet tölthetett tanszékén: a legnehezebb, legviszonytagságosabb 10 évet, amelyet magyar professzor megélhetett. Ez a 10 év örölte fel testi erejét, és a gyorsan tűnő idő készítette fokozott munkára. A tudomány így használja el kimeríthetetlenül azokat, akiket kiválasztott. A tudós élete gyakran csak magvetés, amely az utána következő nemzedék munkájában szökik majd kalászbba. Így jutalmazza a tudomány az érte feláldozott életet a halhatatlansággal.”⁸

Balás P. Elemér 1947. december 17-én, ötven éve halt meg.

4 Rácz György: i.m.

5 Pólay Elemér: Balás P. Elemér születésének századik évfordulójára. Magyar Jog, 1984. 1.sz. 84-86.

6 Rácz György: i.m.

7 Pólay Elemér: i.m.

8 Horváth Barna: i.m.

JOGIRODALOM-JOGÉLET

Szamel Lajos emlékezetére (1919-1998)

Az alkotmányjog és a közigazgatási jog tudományának kiemelkedő alakja, nemzetközileg elismert tudós távozott körünkől. Meghalt Szamel Lajos, az Állam- és Jogtudományok doktora, a Janus Pannonius Tudományegyetem nyugalmazott tanácskezelő egyetemi tanára, a Janus Pannonius Tudományegyetem díszdoktora.

Szamel Lajos 1943-ban szerzett jogi diplomát a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Pályáját két év háborús katonai szolgálat után az újjászerveződő közigazgatás gyakorlatában kezdte el, 1945. októbertől két esztendőn át az Újpesti Nemzeti Bizottságnál dolgozott, ezt követően a magyar Városok Országos Szövetségének titkárává, később főtitkárává választották. 1949. januárjától 1952 végéig a Belügyminisztériumban tevékenykedett, kezdetben az Elnöki Főosztály miniszteri segédtitkára, később a Törvényelőkészítő Csoport vezetője volt. Köztisztviselői karrierjét az 50-es évek törvénytelenégei, letartóztatás, meghurcolás törték derékba.

Tehetsége, szakmai felkészültsége lehetővé tették, hogy gyorsan, fiatalon megtalálja helyét az egyetemi oktatásban és a tudományos kutatásban.

1952-től nyugdíjazásáig, negyven esztendőn át volt a Pécsi Tudományegyetem, később Janus Pannonius Tudományegyetem meghatározó tanára. Legendássá vált előadásában jogász nemzedékek közjogi szemléletét alakította, jogász nemzedékeket tanított a jog, a törvényesség tiszteletére. A szó klasszikus értel-

mében vett iskolateremtő professzor volt. Egyénisége, kiemelkedő szakmai tudása vonzotta a hallgatókat, diákköréhez tartozni rangot jelentett. Az egyetem befejezése után is figyelemmel kísérte tanítványai sorsát, egyengette szakmai útjukat.

Közel félszáz egyetemi tananyag, tankönyv, jegyzet, segédanyag szerzője, társszerzője, szerkesztője volt. A közeljövőben megjelenő tankönyvben is a szerzők között szerepel.

A tematikáját tekintve rendkívül szerteágazó, számos monográfiát, magyarul és idegen nyelven megjelent tanulmányt magában foglaló tudományos életművének értékelése, méltatása meghaladja a nekrológ kereteit. A közjog alapkérdései haláláig foglalkoztatták.

Fiatalon kezdett publikálni, alig múlt el 25 éves, amikor első írásai megjelentek, ezekben a közigazgatás átszervezéséről és demokratizálásáról fejtette ki nézeteit. Tudományos munkássága meghatározó volt a II. világháborút követő közigazgatási jogtudományban. Kutató munkája során tudatosan és következetesen az állami, a közigazgatási tevékenység jogtudományi megközelítésére törekedett. Munkáinak jelentős hányadában az állampolgárok, a társadalom civil szférájának védelmét szolgáló jogi garanciarendszer vizsgálatát tűzte célul és a garanciák tökéletesítésének lehetőségeit kereste. Ez jellemezte tudósi magatartását akkor is, amikor a közigazgatás jogtudományi megközelítése nem tartozott a divatos tudományos irányzatok közé, amikor a politika és a jogalkotás gyakorlata nem az állampolgár védelmét tekintette a közigazgatási jog alapvető funkciójának. Szamel Lajos tudományos munkásságának kiemelkedő szerepe volt a magyar köz-

igazgatási jog alapvető dogmatikai kérdéseinek kidolgozásában, abban, hogy a közigazgatási jog intézményszerűségének fejlődése lépést tudott tartani a modern közigazgatás fejlődési igényeivel. Ezt igazolja az, hogy írásainak többsége a mai megváltozott társadalmi viszonyok között is időt állónak bizonyul.

A közigazgatás törvény alá rendeltségének követelményét valló és e követelmény érvényesítéséért munkálkodó tanár és tudományos kutató szükségét érezte annak is, hogy fellépjen a társadalmi torzulások ellen, monográfiát, tanulmányokat szentelt a közélet tisztaságával kapcsolatos problémáknak.

Kutató tevékenységének eredményeit nemcsak az elméleti tanulmányokban, monográfiákban tette közzé, hanem a közjogi kodifikációban való részvétele során is kamatoztatta. Számos, a közjogban meghatározó törvény szabályozási koncepciójának kidolgozásában, előkészítésében vett részt. A kodifikációt az egyik legmagasabb szintű jogász tevékenységnek tekintette.

Szigorú, igényes ember volt, magas szakmai mércét állított mind önmaga, mind munkatársai és tanítványai elé. Nem tisztelte a hatalmat, a hierarchiát, ezért nem tartozott a hatalom kegyeltjei közé. Munkássága méltatlanul kevés hivatalos elismerésben részesült.

Szamel Lajos halálával jelentős veszteség érte a közigazgatási jogtudományt, munkássága azonban jelen van, még sokáig hatni fog a magyar közjogi gondolkodásban, a szakirodalomban a jogalkotás és a jogalkalmazás gyakorlatában. Életműve tovább él írásaiban és tanítványaiban.

Szerkesztőség

Summary

György Képes:

The Legislation of the Revolution of 1848 and the Hungarian Parliamentarism

The first group of Acts of April, was prepared by the last Parliament of Orders and was fulfilled during the revolution, eliminated feudal obligations and changed the outdated economic environment which was not capable of further progress. The other group of Acts laid down the most important civil liberties and created the basis of equality before the law eliminating the privileges of the orders. At last but not least: the Acts laid down the framework of a new, civil, constitutional government-system and also the principles of the power, limited by Acts, of the head of state and parliamentary rights. The results of revolutionary legislation, in spite of repression, proved to be unchangeable; the rules modifying the constitutional and political system served as headstones for the civil government carried out, at last, after the 1867 Settlement.

Tamás Prugberger: Certain Conceptual and Practical Problems of the Conditions on Prohibition of Competition Set Forth in the Labour Contract in case of Expiration of Labour Relations

The rules of Labour Code concerning the determination of prohibition of competition in

return for countervalue, following the expiration of labour relations, are defective. The question arises how much compensation is due to the employee because of not working during a term determined by the employer. Furthermore, it is not clear in which professional circle and geographical extension can be reasonable the need of the employer to prohibit ex-employee to work. The author attempts to answer the question of countervalue and degree and extension of prohibition of competition on the basis of a comparison to the West European regulation and judicial practice.

Rita Silek: The Jurisdiction, Organization and Procedure of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia

The UN Security Council decided to establish the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia by its Resolution 808 (February 22, 1993) and adopted the Statute of the Tribunal in Resolution 827 (May 25, 1993). Contrary to an international treaty, the establishment by a Security Council resolution seemed to be more effective because it is faster and due to the authority of the Security Council, it is binding on all member states. In order to fully respect the principle of *nullum crimen nulla poena sine lege* the Tribunal applies only those provisions of international

law which are beyond any doubt part of customary international law. It has jurisdiction over four types of crimes: grave breaches of the Geneva Conventions, violations of the laws or customs of war, the crime of genocide and crimes against humanity. The perpetrators are held individually responsible for their crimes, the official position of the accused does not relieve him of responsibility.

The Tribunal and national courts have concurrent jurisdiction though the Tribunal has primacy over national courts. The Statute includes the non-bis-in-idem principle but enables the Tribunal to subsequent process if the prosecution in front of the national court was not fair or was aimed to shield the indictee from international criminal responsibility. The states are obliged to cooperate with the Tribunal in searching or extraditing the indictees and promote the success of the prosecution.

The Tribunal is composed of eleven judges who are elected for four years by the General Assembly from a list submitted by the Security Council. The Prosecutor is responsible for the prosecution and is appointed for a four-year term by the Security Council on nomination of the Secretary General.

The Statute ensures the due process of law and internationally recognized rights to all defendants, with due respect to the rights of the victims and witnesses.

Zusammenfassung

György Képes: Die Gesetzschaffung der Revolution vom 1848 und der ungarische Parlamentarismus

Vom letzten Ständetag vorgearbeitete und während der Revolution erfüllte Gesetzen haben die Feudalbedienungen liquidiert und aus der Zeit kommende und unentwickelbare wirtschaftliche Umgebung verändert. Von anderer Gruppe den Gesetzen wurden die bedeutendsten Freiheitsrechte den Bürgern befestigt, und davon wurde der Grunde der Gleichheit vor dem Recht zustandegebracht. Zu guter letzt: die Rechte haben die Rahmen des neuen bürgerlichen verfassungsmäßigen Regierungssystems, die Grundsätze den Rechten von Parlamentarismus und die begrenzte Macht von dem Staatsoberhaupt befestigt. Die Ergebnisse der revolutionäre Gesetzschaffung haben sich als unveränderbar trotz die Niederschlagung der Revolution erwiesen, und sie haben nach dem Vergleich vom laufenden Jahres 1867 die Grundsteine der bürgerlichen Regierung.

Tamás Prugberger: Einige grundsätzliche und praktische Probleme der im Arbeitsvertrag geschende -Erlischen des Arbeitsverhältnis folgende- Wettbewerbsverbotes Bedienungen

Die Regelgesetzbuch der Arbeit sind sehr rückenhaft, bezüglich im als Gegenleistung

geschehende Bedienung des Erlischen des Arbeitsverhältnis folgende Wettbewerbsverbotes. Die Frage ist, wie viele Ersatz gebührt dem Arbeitnehmer, um seinen Beruf auf Wunsch vom Arbeitgeber einen festgesetzter Zeit lang nicht ausüben zu können. Es ist auch nicht deutlich, in was für einem Berufskreise und in welchem einem Umkreis kann der Anspruch des Arbeitgebers gerechtfertigt sind, damit seine vormaliger Arbeitnehmer seinen Beruf nicht ausüben kann. Der Autor versucht die Frage von der Maß und Umfang der Wettbewerbsbeschränkung, sowie die Berechtigung des Gegenwärtigerzatzes mit der west-europäischen Regelung und Gerichtspraxis zu beantworten.

Rita Silek: Das Verfahren, das Organ und die Jurisdiktion des internationalen Strafgerichtshofes in Jugoslawien

Der Sicherheitsrat (UNO) hat mit seiner Entschließung (Nr.808) das Errichten des internationalen Strafgerichtshofes in Jugoslawien entschieden, und mit der Entschließung (Nr.827) hat die Charta des Gerichtshofes verabschiedet. Das zustandebringen mit der Entschließung von SR hat wirksam geschienen, weil es schnell und - wegen der Befugnis des SR ist auf jeden Mitgliedsstaaten - verbindlich war. Der Strafgerichtshof sprechen Recht auf Grund internationales Recht, um

der Grundsatz „*nullum crimen nulla poena sine lege*“ nicht zu verletzen. In seiner Befugnis gehört zur vier Arten der Straftat: Verstoßen der Genfer Vereinbarung vom 1948, Verstoßen des Kriegesrecht, und Völkermord und Verbrechen gegen die Menschlichkeit. Der Strafgerichtshof und die Nationalgerichte haben parallel Jurisdiktion, aber der Strafgerichtshof hat Priorität. Die Charta verzichtet mehrmalige Prozeß, aber sie gibt eine Möglichkeit zum nachträglichen Verfahren des Strafgerichtshofes, wenn die Verantwortlichmachung des Nationalgerichts nicht anständig gewesen ist, oder das Verfahren die Bewahrung des Angeklagtes von Strafgerichtshof gedient hat. Der Strafgerichtshof steht 11 Richter aus, die von der Generalversammlung über 4 Jahre -aus der Zusammensetzung des SR- gewählt wird. Die Angeklagte wird von dem Oberstaatsanwalt vertreten. Der Oberstaatsanwalt wird von der Generalsekretär vorschlagen, und von dem SR über 4 Jahre ernannt. Die Charta gewährt dem Angeschuldigter das anständige Verfahren und anerkennt die völkerrechtlichen Grundsätze berücksichtigend die Rechte der Verletzten und Zeugen.

